

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐

อุทกมายเทศปุรณัม

พิมพ์โดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิพย์มพรร
โปรดให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลตรี สماعيل อุทยานานนท์ ม.ป.ช., ม.ว.ม.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๙

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี อดิศักดิ์ อุตยานานนท์ กำหนดงานวันที่ ๑๒ มิถุนายน ศกนี้ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ได้ทรงปรึกษากับอธิบดีกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเลือกหนังสือที่ควรพิมพ์แจกเป็นที่ระลึก อธิบดีกรมศิลปากรกราบทูลแนะนำให้พิมพ์หนังสือ จดหมายเหตุฟอร์บั้ง และจัดเป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๐ ก็ทรงยินดียอมรับพิมพ์

เซวาลิเออร์ เคอะ ฟอร์บั้ง ผู้เขียนเรื่องนี้เป็นนายเรือโท เข้ามาอยู่กับคณะทูตฝรั่งเศส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งเป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ในคณะทูตครั้งนั้น เซวาลิเออร์ เคอะ โซมองต์ เป็นราชทูต เมื่อคณะทูตจะกลับออกไปจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตรัสขอฟอร์บั้งไว้รับราชการ แล้วทรงตั้งให้เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ต่อมาเมื่อบรรดาศักดิ์เป็น ออกพระศักดิ์สงคราม ฟอร์บั้งเป็นข้าราชการหนุ่ม และเป็นผู้เกิดในสกุลขุนนาง นับว่าเป็นคนฉลาดปราดเปรื่อง ว่องไว แต่โทโสร้าย ปากร้าย แม้ตัวฟอร์บั้งเองก็เขียนเล่าอุปนิสัยของตนเองไว้ในจดหมายเหตุนี้ว่า ตนเป็นคนใจร้อน และมักทำความผิดเสมอ โดยเหตุที่ฟอร์บั้งเป็นคนทะนงตัว และโทโสร้ายตลอดจนมีนิสัยไม่ยอมลงให้แก่ใคร ฉะนั้น จึงปรากฏว่าในระหว่างที่รับราชการอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา นั้น ฟอร์บั้งมีเรื่องผิดใจกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์

(คอนสแตนติน ฟอลคอน) เจ้าพระยาวิเศษเนตร์อ้างว่า ฟอรั้งทำการนอกเหนือคำสั่ง มีเรื่องปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามจดหมายเหตุฉบับหนึ่งของเจ้าพระยาวิเศษเนตร์ ลงวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) ถึงท่านผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง ในจดหมายนั้นมีข้อความเกี่ยวกับฟอรั้งดังนี้

“ข้าพเจ้ามีความเสียใจมากที่ไม่มีโอกาสและไม่มีเหตุผลจะชมเชยเชอวาเลียเคอพอแบง” เหมือนกับที่ชมเชยมองซิเออร์เดอลามาได้ เชอวาเลียเคอพอแบงผู้ที่เราเองได้ขอไว้สำหรับให้อยู่ในประเทศสยาม เพราะเชื่อใจว่าเขาคงจะเป็นคนที่จะทำราชการได้ดีคน ๑ แต่พอได้จัดให้เชอวาเลียเคอพอแบงไปอยู่ที่บางกอก เพื่อให้เป็นผู้บังคับกองทหารนั้น เชอวาเลียเคอพอแบงก็เกิดแตกร้างไม่ถูกกับใครเลย เมื่อเชอวาเลียเคอพอแบงต้องการให้ทำโทษใครหรือให้ถอนใครออก เราก็ได้ทำโทษและถอนคนนั้น ๆ ออกตามใจเขาทุกครั้ง แต่ถึงดังนั้นก็คงยังมีการฟ้องร้องซึ่งกันและกันมิได้เว้นเลย จนที่สุดเชอวาเลียเคอพอแบงก็เกิดความเบื่อหน่ายขึ้นเอง และข่าวลือต่าง ๆ ซึ่งเชอวาเลียเคอพอแบงไม่ควรจะฟังเสียงนั้น เชอวาเลียเคอพอแบงก็กลับเชื่อและควรระวังป้องกันมิให้เกิดเสียงลือขึ้นได้โดยประพฤติก้าวให้เขานิยมนับถือนั้น เชอวาเลียเคอพอแบงก็หาทำไม่ แต่กลับขอลาออกจาก

* ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ ฉบับพิมพ์โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พ.ศ. ๒๔๗๐ หน้า ๘๘

** คือ ฟอรั้ง

ราชการโดยไม่มีมูลเหตุอย่างใดเลย ท่านก็คงจะรู้สึกได้ว่าการที่เชอ-
 วาเลียเคอพอแบงขอลาออกเช่นนั้น จะทำให้พระเจ้ากรุงสยามกริ้ว
 เพียงไร เพราะไม่สมกับที่พระเจ้ากรุงสยามทรงโปรดปรานรักใคร่และ
 ทรงพระเมตตาแก่เชอวาเลียเคอพอแบงเลย พระเจ้ากรุงสยามจึงได้มี
 พระกระแสรับสั่งให้เชอวาเลียเคอพอแบงเขียนรายงานเหตุผลว่าจะ
 ต้องลาออกจากราชการด้วยเหตุใด แต่เชอวาเลียเคอพอแบงก็หายอม
 ทำรายงานตามกระแสรับสั่งไม่ ครั้นเจ้าพนักงานไปชี้แจงต่อเชอวา-
 เลียเคอพอแบง ว่าในระหว่างเวลาที่ตัวยังอยู่ในพระราชอาณาจักร
 สยาม เป็นการจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามพระราชโองการ ถ้าไม่ปฏิบัติ
 แต่ขัดขึ้นพระราชโองการแล้ว เชอวาเลียเคอพอแบงจะต้องออกไป
 ให้พ้นพระราชอาณาเขตภายใน ๒ วัน ถึงดังนี้เชอวาเลียเคอพอแบง
 ก็ยังขัดขึ้นพระราชโองการ และจะยอมออกไปให้พ้นพระราชอาณา-
 เขตตามคำพูดของเจ้าพนักงาน ซึ่งเชอวาเลียเคอพอแบงได้กระทำ
 ดังนี้ กลับทำให้พระเจ้ากรุงสยามทรงกริ้วหนักขึ้นอีก การที่ข้าพเจ้า
 เขียนอธิบายมายังท่านดังนี้ก็เพื่อจะให้ท่าน ได้ทราบความจริงเท่านั้น
 มิได้มุ่งหมายจะให้เป็นการเสียหายต่อเชอวาเลียเคอพอแบงเลย เพราะ
 ในการที่เชอวาเลียเคอพอแบงจะทำอย่างไรต่อไปนั้น เราเองได้จัดการ
 อันเป็นที่พอใจของเชอวาเลียเคอพอแบงอยู่แล้ว”

เรื่องผิดใจครั้งสำคัญระหว่างเจ้าพระยาวิเชนทร์และฟอร์บงั้น
 เนื่องมาจากการปราบปรามกบฏแขกมัทกะสัน ในครั้งนั้น ฟอร์บงได้
 รับคำสั่งให้ไปรักษาบางกอกไว้ แต่เมื่อเกิดกบฏแขกมัทกะสันใน
 ราชธานี เจ้าหน้าที่ปราบปรามได้แล้ว แขกหนีล่องลงเรือไป วิเชนทร์
 ให้ฟอร์บงจับไว้ได้โดยละม่อม แต่แล้วกลับเกิดต่อสู้กันเป็นโกลาหล

เป็นเหตุให้ฟอร์บั้งขอลาออกจากราชการ วิชเยนทร์เลยสั่งให้ฟอร์บั้ง
ออกไปให้พ้นราชอาณาจักรภายในสี่สัปดาห์ครึ่ง ๕
จึงเขียนจดหมายเหตุเรื่องนควยความเคียดแค้นวิชเยนทร์ จะเห็นได้ว่า
ข้อความทั้งสองฝ่ายเขียนชนน ๕ ทางกกล่าวอ้างถึงความผิดของฝ่าย
ตรงข้าม แต่ถึงกระนั้นจดหมายเหตุเรื่องนควยความเคียดแค้นวิชเยนทร์
อยุธยาในสมัยนั้น ๕ ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาประวัติ
ศาสตร์มากพอสมควร แม้จะเป็นข้อความที่เขียนด้วยความเคียดแค้น
แต่ถ้าผู้อ่านอ่านด้วยวิจาร์ณญาณ และทราบพื้นเรื่องเดิมอยู่เช่นนี้แล้ว
จดหมายเหตุเรื่องนควยความเคียดแค้นวิชเยนทร์ ๕ ไม่น้อย

จดหมายเหตุเรื่องนควยความเคียดแค้นวิชเยนทร์ ๕
ความจากหนังสือ Memoires du Comte de Forbin, Chef D'Escarde,
Chevalier de L'Ordre Melitaire de Sainte Louis ซึ่ง Francois Girardi
รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นที่เมือง Amsterdam สองเล่มจบ เมื่อ ค.ศ. ๑๗๒๕
(พ.ศ. ๒๒๗๒) ๕ ทรงตั้งชื่อว่า "บันทึกความจำของออกพระศกดิ-
สงคราม" ๕ และในตอนท้ายได้นำแผนที่หนึ่งของคณะทูตที่เข้ามายัง
กรุงศรีอยุธยาคราวที่ฟอร์บั้งร่วมเดินทางมานี้ มาพิมพ์ไว้ต่อท้ายด้วย
เมื่อทรงแปลแล้ว ๕ ได้จัดพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ๕ เนื่อง
จากหนังสือนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทย ๕ และผู้เขียนก็เป็นผู้ที่เคย
เข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยา ๕ จึงจัดว่าเป็นเอกสารสำคัญ ๕ ซึ่ง
จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาได้ดี ๕ และ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เคยทรง
แนะนำอธิบดีกรมศิลปากรไว้แต่เมื่อคราวพิมพ์ครั้งแรกว่า ในครั้ง

ต่อไปควรจัดพิมพ์เข้าสู่ชุดประชุมพงศาวดาร ในการพิมพ์คราวนี้ จึง
ได้จัดให้เป็นหนังสือในชุดประชุมพงศาวดาร นับเป็นภาคที่ ๘๐
กรมศิลปากรขอขอบพระทัยท่านผู้ทรงแปลจดหมายเหตุฟอร์บั้ง ซึ่ง
สิ้นชีพิตักษัยไปแล้ว และบรรดาทายาทไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์คราวนี้ ได้ใช้ต้นฉบับที่พิมพ์ ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ
แต่ได้แก้ไขตัวสะกดการันต์ตามพจนานุกรม และได้เปลี่ยนคำว่า ฉันทน์
เป็น ข้าพเจ้า ทุกแห่ง

กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลราศีที่ พันเอก
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ได้ทรงบำเพ็ญและ
โปรดให้จัดพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นวิทยาทานในงานพระราชทานเพลิง
ศพ พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ขอพระกุศลทั้งนี้จึงเป็นปัจจัยลด
บันดาลให้ พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ได้ประสบอิฏฐกุศลเมตตผล
เสวยสุขสมบัติในสุคติสัมปรายภพ ตามควรแก่ฐานะ เทอญ.

กรมศิลปากร

๖ มิถุนายน ๒๕๐๘

พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์

ชาติยะ	๒๘	กรกฎาคม	๒๔๕๑
ถึงอนิจกรรม	๑๓	ธันวาคม	๒๕๐๓

สำเนาประวัติรับราชการ

ของ

พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์

๑. ชื่อตัว ลม้าย ชื่อสกุล อุทยานานนท์
๒. เกิด ณ วันที่ ๓ ๑ ๘ ๒ กา บัวบก ตรงกับวันที่ ๒๘ เดือน ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑
๓. สัญชาติไทย บังคับไทย ศาสนา พุทธ
๔. ชื่อบิดา พันโท พระเสนางควิจารณ์ (นิล อุทยานานนท์)
ชื่อมารดา นางเสนางควิจารณ์ (ใหญ่ อุทยานานนท์)
๕. ชื่อปู่ นายแจ่ม อุทยานานนท์ ชื่อย่า นางน้อม อุทยานานนท์
๖. ชื่อตา นายทิศ ชื่อยาย นางเคลือบ
๗. แรกเข้ารับราชการทหารเป็นนักเรียนนายร้อย เลขที่ ๓๕๕๑ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ สอบไล่วิชาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้ชั้น ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒
๘. ชื่อภรรยา นางวิเชียร อุทยานานนท์
๙. ชื่อบิดา นายวาทรี หลวงสมุทรพลาณรงค์ (ชิต ชังคานนท์)
ชื่อมารดา นางสมุทรพลาณรงค์ (สิน ชังคานนท์)
๑๐. ภูมิลำเนาเดิม บ้านหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา
๑๑. ภูมิลำเนาปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๑๑๐ ตำบลบ้านแซกครัว อำเภอพญาไท จังหวัดพระนคร
๑๒. บุตร
 ๑. วีรชาติ อุทยานานนท์ (ชาย) เกิดวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๗๑

๑๓. วุฒิกำรศึกษาก่อนเข้ารับราชการ

สอบไล่ได้ชั้น ๖ จากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ พ.ศ.
๒๔๗๒

๑๔. ขนทะเลเบียนทหารกองประจำการ

เมื่อวันที่ ๖ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘

เพราะเมื่อเข้ารับราชการวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๘ นั้น ยังไม่
ได้ขึ้นทะเบียน

๒๔๖๘

เครื่องหมาย ก.บ. ๑

ก. ๓๔๒

๑๕. ยศทหาร

๒ ธันวาคม	๒๔๗๓	เป็น ร้อยตรี
๑ เมษายน	๒๔๗๗	เป็น ร้อยโท
๑ เมษายน	๒๔๗๙	เป็น ร้อยเอก
๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔	เป็น พันตรี
๑ เมษายน	๒๔๘๘	เป็น พันโท
๑ มกราคม	๒๔๙๒	เป็น พันเอก
๔ พฤษภาคม	๒๔๙๖	เป็น พลตรี

ยศตำรวจ

๑๑ พฤศจิกายน	๒๔๙๑	เป็น นายพันตำรวจโท
๒๗ กรกฎาคม	๒๔๙๒	เป็น นายพันตำรวจเอก
๔ พฤษภาคม	๒๔๙๖	เป็น พลตำรวจตรี

(๓)

๑๖. ตำแหน่ง

- ๑๔ กันยายน ๒๔๖๔ เป็นนักเรียนนายร้อยในกองโรงเรียน
นายร้อยทหารบก
- ๑ เมษายน ๒๔๗๓ เป็นนักเรียนทำการนายร้อยเข้าประจำ
กองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๓
- ๑ สิงหาคม ๒๔๗๕ ประจำกองพันทหารราบที่ ๗
- พฤษภาคม ๒๔๗๕ เป็นนายทหารคนสนิทของผู้บังคับ
กองพันทหารราบที่ ๘
- ๗ เมษายน ๒๔๘๐ เป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียน
ทหารราบ
- ๗ เมษายน ๒๔๘๑ เป็นรองผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กองพัน
ทหารรักษาวัง
- ๕ เมษายน ๒๔๘๓ เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กองพัน
ทหารราบที่ ๕ ทหารรักษาวัง
- ๑๕ มิถุนายน ๒๔๘๔ เป็นรองผู้บังคับกองพันทหารราบ
ที่ ๑๗
- ๑๑ ตุลาคม ๒๔๘๖ สำรองราชการกองบังคับการมณฑล
ทหารบกที่ ๓
- ๗ กรกฎาคม ๒๔๘๘ สำรองราชการกองบังคับการมณฑล
ทหารบกที่ ๑
- ๑ มกราคม ๒๔๘๙ เป็นผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหาร
ราบที่ ๑๑

(๕)

- ๒ ธันวาคม ๒๔๙๐ เป็นผู้บังคับกองพื้นที่ ๒ รักษา
พระองค์ กรมทหารราบที่ ๑
- ๑๙ กรกฎาคม ๒๔๙๑ ดำรงราชการกองทัพบก และรักษา
ราชการผู้บังคับกองพื้นที่ ๓ รักษา
พระองค์ กรมทหารราบที่ ๑
- ๑๖ กันยายน ๒๔๙๑ ดำรงราชการกองทัพบก ตำแหน่ง
เทียบ
- ๑ มกราคม ๒๔๙๒ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราช-
การทางกรมตำรวจ ชำนาญจากอัตรา
เงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้า
อยู่ในประเภทนายทหารนอกกอง
สังกัดกองทัพบก
- ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๒ โอนจากกระทรวงมหาดไทย เข้า
ดำรงราชการกองทัพบก
- ๑ มกราคม ๒๔๙๓ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราช-
การทางกรมตำรวจ ชำนาญจากอัตรา
เงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้า
อยู่ในประเภทนายทหารนอกกอง
สังกัดกองทัพบก
- ๑๑ ธันวาคม ๒๔๙๔ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง
เกษตรธิการ

(๕)

- ๒๘ มีนาคม ๒๔๙๕ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงเกษตรราธิการ โดยที่สมาชิก
สภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ เข้ารับ
หน้าที่แล้ว และมีพระบรมราช-
โองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรี
ช่วยว่าการกระทรวงเกษตรราธิการ ใน
คณะรัฐบาลชุด จอมพล ป. พิบูล-
สงคราม
- ๓๑ ตุลาคม ๒๔๙๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง
สหกรณ์ อีกตำแหน่งหนึ่ง
- ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ เข้าสำรวจราชการสำนักงานปลัดกระ-
ทรวงกลาโหม
- ๑๒ ธันวาคม ๒๔๙๖ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่า
การกระทรวงสหกรณ์ คงเป็นรัฐ-
มนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร
ตำแหน่งเดียว
- ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๗ ขอลาออกจากราชการ เพื่อสมัคร
เข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎร เป็นนายทหารกองหนุนไม่มี
เบี้ยหวัด เพื่อบำบำเหน็จบำนาญ
สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

(๖)

- ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงเกษตร เนื่องจากสภาผู้แทน
ราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจแก่คณะ
รัฐมนตรี ซึ่งมี จอมพล ป. พิบูล-
สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีได้สิ้นสุด
ลง
- ๓๑ มีนาคม ๒๕๐๐ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง
เกษตร ในคณะรัฐบาลชุดจอมพล ป.
พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงเกษตร เนื่องจากรัฐบาล
อันมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็น
นายกรัฐมนตรี ได้บริหารราชการ
แผ่นดินไม่เป็นที่ไว้วางใจของประชา-
ชน ทั้งไม่สามารถรักษาความสงบ
เรียบร้อยของบ้านเมืองได้ คณะทหาร
ซึ่งมี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น
หัวหน้า ได้เข้ายึดอำนาจการปกครอง
ไว้ได้
- ๑ มกราคม ๒๕๐๒ กลับเข้ารับราชการสำรองราชการ
สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๑๗. เงินเดือน

๑ เมษายน	๒๔๗๓	รับเงินเดือน	๙	๘๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๖	รับเงินเดือน	๙	๙๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๗	รับเงินเดือน	๙	๑๒๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๘	รับเงินเดือน	๙	๑๓๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๙	รับเงินเดือน	๙	๑๔๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๑	รับเงินเดือน	๙	๑๕๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๒	รับเงินเดือน	๙	๑๖๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๓	รับเงินเดือน	๙	๑๗๐	บาท
๑ มิถุนายน	๒๔๘๔	รับเงินเดือน	๙	๒๐๐	บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๕	รับเงินเดือน	๙	๒๒๐	บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๖	รับเงินเดือน	๙	๒๖๐	บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๗	รับเงินเดือน	๙	๒๘๐	บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๘	รับเงินเดือน	๙	๓๐๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๘๙	รับเงินเดือน	๙	๓๒๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๐	รับเงินเดือน	๙	๓๕๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๑	รับเงินเดือน	๙	๔๐๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๒	รับเงินเดือน	๙	๕๕๐	บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๙๒	รับเงินเดือน	๙	๖๐๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๓	รับเงินเดือน	๙	๖๕๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๔	รับเงินเดือน	๙	๘๐๐	บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๕	รับเงินเดือน	๙	๑,๐๐๐	บาท

(๕)

๑ มกราคม ๒๕๐๒ รับเงินเดือน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท กับ
เงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ เดือน
ละ ๓๐๐ บาท

พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ปรับเงินเดือนและเงินเพิ่มพิเศษราย
เดือนเป็นรับเงินเดือน ๆ ละ ๖,๒๐๐
บาท กับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ
เดือนละ ๑,๔๕๐ บาท

๑ มกราคม ๒๕๐๓ รับเงินเดือน ๆ ละ ๖,๗๐๐ บาท กับ
เงินเพิ่มพิเศษคงเดิม

๑ มกราคม ๒๕๐๓ ปรับเป็นรับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการ
สู้รบ เดือนละ ๑,๓๐๐ บาท เนื่องจาก
จากบำเหน็จประจำรอบปีพ.ศ.๒๕๐๒

๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ปรับเป็นรับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการ
สู้รบ เดือนละ ๒,๑๐๐ บาท เป็น
อัตราถาวร

๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ รับเงินเดือน ๆ ละ ๗,๒๐๐ บาท กับ
เงินเพิ่มพิเศษคงเดิม

๑๘. ตำแหน่งหรือราชการพิเศษ

๕ มกราคม ๒๔๙๑ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นราชองครักษ์เวร

๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท
ที่ ๒

(๕)

- ๑๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นนายตำรวจประจำราชสำนักพิเศษ
- ๔ พฤษภาคม ๒๔๙๖ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นราชองครักษ์พิเศษ
- ๔ กรกฎาคม ๒๔๙๗ เป็นรองประธานกรรมการสาขาเศรษฐ-
กิจการเกษตร ในสภาเศรษฐกิจแห่ง
ชาติ
- ๒๕ มกราคม ๒๔๙๘ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นนายทหารพิเศษ ประจำกรมทหาร
ราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
- ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

๑๙. ราชการทัพ

๑. ไปราชการสนามในกรณีพิพาทกับอินโดจีนฝรั่งเศส ซึ่งมี
สิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่วันที่ ๗ มกราคม
๒๔๘๔ ถึงวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๘๔
๒. ในกรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาเอเซียบูรพา มีสิทธิได้
นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่วันที่ ๕ มกราคม ๒๔๘๕
ถึงวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๘
๓. ทวีคูณเฉลี่ย ม.ย. ๙๔ อยู่ตำรวจ

๒๐. ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญ (ไทย)

๒๑	กันยายน	๒๔๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๗	มกราคม	๒๔๘๑	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕
๒๐	กันยายน	๒๔๘๓	จักรยาภรณ์มงกุฎไทย
๒๘	เมษายน	๒๔๘๔	เหรียญชัยสมรภูมิ
๑๙	กันยายน	๒๔๘๔	จักรยาภรณ์ช้างเผือก
๑๙	กันยายน	๒๔๘๕	ทวีตราภรณ์มงกุฎไทย
๑๙	กันยายน	๒๔๘๕	เหรียญจักรมาลา
๔	ธันวาคม	๒๔๙๒	ทวีตยาภรณ์มงกุฎไทย
๑	กรกฎาคม	๒๔๙๓	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๘ ชั้นที่ ๓
๕	ธันวาคม	๒๔๙๕	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๑๘	พฤศจิกายน	๒๔๙๖	ทวีตยาภรณ์ช้างเผือก
๓๑	สิงหาคม	๒๔๙๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓
๕	ธันวาคม	๒๔๙๗	มหาจักรมงกุฎ (รับทางมหาดไทย)
๗	กุมภาพันธ์	๒๕๐๐	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

๒๑. ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ (ต่างประเทศ)

๕	กรกฎาคม	๒๔๙๗	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ยูน ฮุย ชั้นที่ ๒ ซึ่งรัฐบาลจีนให้ได้ในโอกาสอันสมควร
---	---------	------	---

๒๒. ออกจากประจำการ หรือย้ายประเภท

๑๕	กรกฎาคม	๒๔๗๕	ขอลาออกจากหน้าที่ราชการเพื่ออุป-
----	---------	------	----------------------------------

(๑๑)

สมทบ และได้ลาจากอุปสมบท ตั้งแต่วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๕

๑ มกราคม ๒๕๖๒ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก

๑ กรกฎาคม ๒๕๖๒ กระทรวงกลาโหมขอโอนมาจากกระทรวงมหาดไทยเข้าสำรองราชการกองทัพบก

๑ มกราคม ๒๕๖๓ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก

๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕ เข้าสำรองราชการ สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๕ ขอลาออกจากราชการ เพื่อจะสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นนายทหารกองหนุนไม่มีเบี้ยหวัด เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

(๑๒)

๑ มกราคม ๒๕๐๒ กลับเข้ารับราชการ ดำรงราชการ
สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
บอกเลิกบำนาญเพื่อขอนับเวลาราชการ
ต่อกัน กระทรวงการคลังอนุมัติ
ให้นับเวลาราชการติดต่อกันได้ (เรื่อง
ฉบับกลาโหม ๖๕๑๒/๐๒ กม.ร.
๑๓/๒ ฉ. ๑๓)

บันทึกความจำ

ของออกพระศักดิ์สงคราม

คำนำของผู้แปล

ออกพระศักดิ์สงคราม^๑ เป็นนายทหารเรือชาวฝรั่งเศส นาม เดิม ฟอว์บั้ง มียศเป็นเซวาลิเออร์ก่อนแล้วเลื่อนเป็นกองตรี ได้เดินทาง เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ พร้อมกับ กับเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์ ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งเป็น ราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช นายทหาร เรือผู้^๒ ได้สมัครอยู่รับราชการเป็นผู้สร้างบ่อนปรากการและฝึกหัดทหาร ไทยตามยุทธวิธีฝรั่งเศส พระนารายณ์มหาราชได้ทรงตั้งให้เป็น นายพล ผู้บัญชาการทัพเรือและบก แล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ออกพระศักดิ์สงคราม

ท่านเจ้าวิชาเคอะชวส์ ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศส ได้จดลงไว้ในจดหมายเหตุรายวันว่า “เซวาลิเออร์ เคอะฟอว์บั้งผู้^๓ เป็นเด็กหนุ่มหน้าตาสวยงาม เป็นคนว่องไวใจเร็ว มีเล่ห์กลร้อยเท่า พันทวี คงจะคงตัวเป็นคนสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินแน่ เมื่อเดินทางมา คุยกันนั้น เขาเป็นผู้เฉลียวฉลาดในเรือทั่วไป เป็นผู้ตอกอุญแจห้อง เกือบห้าจุด อันเป็นหน้าที่สำคัญมาก”

ออกพระศกัศ์สงครามได้เล่าประวัติของตัวเอง สาเหตุที่เดิน
 ทางเข้ามาที่ราชทูตฝรั่งเศส และยอมอยู่ในประเทศไทย ได้เข้ารับ
 ราชการใกล้ชิดกับพระองค์พระนารายณ์มหาราช จนเจ้าพระยาวิชเยนทร์
 อัจฉกา ส่งตัวเขาสร้างบ่อนปรการที่บางกอก จับพวกกบฏแขกมกักระสัน
 และต้นหนเรือค้าขายอังกฤษที่เจ้าพระยาวิชเยนทร์กล่าวหาว่าฉ้อพระ-
 ราชทรัพย์ ออกพระศกัศ์สงครามได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศ
 ไทยในครั้งนั้น ได้ชักใจกันกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ เพราะว่า
 เจ้าพระยาวิชเยนทร์พยายามทำลายชีวิตของเขา ในที่สุดทนความริษยา
 เจ้าพระยาวิชเยนทร์ไม่ได้ จึงกราบถวายบังคมลากลับไปประเทศ
 ฝรั่งเศส พอไปถึงบ้านเกิดเมืองเดิมได้ไม่กี่เดือน พระนารายณ์มหาราช
 สวรรคต และพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
 พระมหาบุรุษ

ถ้าผู้อ่านจะสังเกตดูข้อความที่ออกพระศกัศ์สงครามจดลงไว้ใน
 บันทึกความจำ จะเห็นได้ว่าเขาปรักปรำเจ้าพระยาวิชเยนทร์และชาว
 ฝรั่งเศสแล้ว เลยกัชมประเทศไทยทั่วไปด้วย อันเป็นเรื่องราวที่เราควร
 ใ้ว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศของเรามีความเห็นว่าประเทศ
 ไทยเป็นอย่างไรในสมัยนั้น ทั้งนี้ จะเป็นด้วยนิสัยของออกพระศกัศ์-
 สงครามที่รับออกมาเองว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา หรือจะเป็นด้วย
 ถูกเจ้าพระยาวิชเยนทร์กักกัน ทำอะไรไม่ได้สมความมักใหญ่ใฝ่สูง มี
 ความแค้นเคือง กั้ก็เตียนไทรต่อไทรรวม ๆ ไปจนลืมหั้ว

ข้อความในบันทึกความจำของออกพระศกัศ์สงครามที่ข้าพเจ้า
 เลือกลงมาเขียนมีดังต่อไปนี้

๖ ๖ ๔ ข้อความของบันทึกความจำ

โดยเหตุที่ผู้เขียนบันทึกความจำโดยมากมีความมุ่งหมายแต่จะให้
 ผู้อ่านเห็นว่าผู้เขียนเป็นคนสำคัญเพียงไร มักจะแต่งเรื่องขึ้นให้คน
 พิศวงปะปนความเท็จความจริง จนผู้อ่านทะเล้งไปไม่รู้หนเห็นหนไต้
 บางคนก็ชอบหรืออำพรางความบกพร่องของตนไว้ แทนที่จะเขียน
 เรื่องที่มีสารประโยชน์ กลับทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดจนเชื่อว่าเรื่องที่
 อ่านนั้นเป็นเรื่องจริง และโดยเหตุที่ไม่มีใครจะเลวเท่าคนที่เขียน
 เรื่องเพื่อหลอกลวงให้ผู้อ่านหลงเชื่อ ข้าพเจ้า ออกพระศกดิ์สงคราม
 จึงตั้งใจไว้ว่าจะจดแต่ความจริงลงไว้ในบันทึกความจำนี้ เล่าเหตุการณ์
 ที่ข้าพเจ้ามีส่วนอยู่ด้วย และก็ได้เห็นด้วยตาเองไม่ปิดบังความบกพร่อง
 ของตัวข้าพเจ้า ดังที่ผู้อ่านคงจะสังเกตเห็น ได้บ่อย ๆ ในบันทึกความ
 จำนี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าผู้อ่านคงจะเห็นความสัตย์สุจริตนั้น และถ้า
 แม้ว่าบันทึกความจำนี้มีความร้ายกาจ ผู้อ่านคงจะอภัยโทษแก่ข้าพเจ้า
 ผู้ซึ่งเป็นทหารยังไม่ชินกับการเขียนและแต่งถ้อยคำอันไพเราะ
 ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายเพียงแต่จะให้ผู้อ่านสดับฟังข้อความที่ข้าพเจ้า
 กล่าวไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าเกิดวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๙๙ ที่ตำบลการคันนี้
 แขวงไปรวังส ทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าไม่פקที่จะบ่าวร้องให้
 คนทราบทั่วครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร คนโดยมากทราบที่
 แล้วว่าตระกูลפורบงนั้นได้ตั้งมาเป็นเวลานานแล้ว มีชื่อเสียงทั้งทาง
 ศาสนา ตุลาการ และยุทธาวี

ถ้าความประพฤติเมื่อยังเป็นหนุ่มอยู่เป็นสมมุติฐานที่ฟังจะทำนาย
 ว่าข้าพเจ้าจะเป็นคนชนิดไรแล้ว ก็เป็นการแน่นอนที่เดียวกับที่ใคร ๆ

จะเห็นว่าโชคชะตาของข้าพเจ้าในภายหน้านั้นจะเป็นคนที่จะต้องถูกตี
 และระรานผู้อื่น นิสัยของข้าพเจ้านั้นเป็นคนใจร้อน ว่องไว ไม่ยับยั้ง
 ชุกชอน ทำความชั่วเล็ก ๆ น้อย ๆ หลายครั้ง ชอบแต่จะข่มและเป็น
 หัวโจกเพื่อนเล่นด้วยกัน ถ้าเพื่อนเล่นผู้ใดขัดขึ้น ข้าพเจ้าจิกผมและ
 ชกเตะผู้นั้น ถ้ากำหมัดและตีกันยังไม่พอ ข้าพเจ้าก็ช่วยกันหิน
 ปรันลงไป ล่วงไปไม่ได้ก็วัน บิดาของเด็กที่ถูกรังแกก็มาฟ้องกล่าว
 โทษข้าพเจ้า ในการสอนให้ข้าพเจ้าเป็นคนดีนั้น ท่านบิดาได้ใช้
 อำนาจมาแก่กันมือ เพราะฉะนั้นถูกท่านบิดาเขียนเท้าใจ ก็ไม่เข็ด
 หลาบ

วันหนึ่งข้าพเจ้าทำผิดอะไรก็ไม่ทราบ ท่านบิดาได้กักขังข้าพเจ้า
 ไว้ในห้อง เมื่อร้องให้ตะโกนจนไม่มีเสียง ทบประตุนั้นเหนื่อยออก
 มาไม่ได้แล้ว ก็ทำตัวประหนึ่งเป็นบ้า จิกผมตนเองจนหลุดออกมา
 หลายปอย และเอาหัวชนฝาผนัง เพราะฉะนั้นเมื่อมีคนมาเปิดประตู
 ห้องก็เห็นเลือดไหลโชยทั่วข้าพเจ้าหัวแทบไม่มีผมเหลือ และร่างกาย
 เชียวช้าหลายแห่ง บิดาของข้าพเจ้ามีบุตรหลายคน ท่านถึงแก่กรรม
 เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่ เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้จักท่านดีนัก
 ในครอบครัวอันใหญ่นี้ ข้าพเจ้าเป็นบุตรคนสุดท้าย พ่อเก็บโตมีความ
 กิจที่ท้องพยายามวิ่งหาทางอาชีพเอาเอง เพื่อเพิ่มพูนเกียรติคุณของ
 ตระกูลที่เคยเรืองนามมาแล้ว แต่ไม่มั่งคั่งพอที่จะอุปการะข้าพเจ้าได้

เพื่อตั้งลูกที่ประสงกัน ข้าพเจ้าไม่มีทุนอะไรนอกจากความ
 กล้าหาญและความไม่กลัวตาย คุณวุฒิทั้งสองอย่างนี้ ได้ช่วยให้ข้าพเจ้า
 บรรลุความสำเร็จผลหลายครั้งในอนาคต ถ้าไม่มีคุณวุฒินี้แล้ว ก็คง

ไม่รอดจากความตายอันร้ายกาจตั้งแต่มีอายุเพียง ๑๐ ขวบเท่านั้น ที่
 ข้าพเจ้ารอดตายมาได้จนถึงนี้ วันหนึ่งสุนัขบ้าซึ่งทำให้คนในหมู่บ้าน
 ตกใจกันมาก ได้วิ่งตรงมายังข้าพเจ้า มันอ้าปากน้ำลายเป็นฟอง
 ข้าพเจ้าหยุดยืนเตรียมตัวสู้ยูกับที่ หาได้วิ่งหนีมันไม่ พอมันเข้ามา
 ถึงตัว ข้าพเจ้าส่งหมวกให้มันงับ ฉวยกินหลังของมันหัวชนแล้ว
 ข้าพเจ้าแอมกกรรตทของมันจนใส่ทะเล็ก ต่อหน้ากลุ่มชนทั้งหลายที่พา
 กันมาช่วยข้าพเจ้า

ในการเสี่ยงชีวิตมาหมาป่าตัวนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเอ็นออดมาก
 เกินไปกว่าเด็กเล็ก ๆ ึ่งได้รับ จึงนึกว่าตัวเองมีความกล้าหาญนัก
 และมีความเย่อหยิ่งถึงกับเรียนมารดาว่าข้าพเจ้าต้องเป็นทหาร ขอ
 อนุญาตไปฝึกหัดในกองทัพ มารดาแสดงความขัดข้อง ข้าพเจ้าพูดซ้ำซ้ำ
 อีก ท่านก็ลงโทษข้าพเจ้าตามควรแก่ความผิด เมื่อถูกลงโทษเช่นนี้
 แล้ว ก็มีความน้อยใจเป็นอันมาก จึงหนีออกจากบ้านไปพึ่งพี่ชาย
 ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลซังต์มาร์เซล หนทางห่างจากตำบลคาร์ดินน์
 ประมาณ ๔๐๐ เส้น พี่ชายเห็นอกเห็นใจด้วยตามควรแก่เหตุการณ์
 จึงหมายความว่าไม่ให้ช่วยทำอะไรให้พอใจข้าพเจ้าเลย เมื่อรู้สึกตัวว่า
 จะถูกส่งกลับกลับบ้าน จึงชิงความคิดพี่ชายเสียก่อน ขโมยภาชนะ
 เครื่องเงินของพี่ชายได้สองสามสิ่งแล้ว ก็หลบหนีไปเมืองมาร์เซยล์
 ตั้งใจไว้ว่าจะไปสมัครเป็นทหารที่เมืองนั้น ส่วนภาชนะเครื่องใช้สอย
 นั้นก็จะนำไปแลกเอาเงินมาซื้ออาหาร แต่ ม. โรมีเออ เจ้าของร้าน
 ขายเครื่องเงิน เห็นตราที่จารึกไว้บนเครื่องใช้สอยนั้นแล้ว จำได้ว่า
 เป็นตราของตระกูลฟอร์บั้ง จึงไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานท้องที่

ข้าพเจ้าถูกจับและถูกส่งตัวกลับไปอยู่บ้าน มารดาจึงนำตัวข้าพเจ้าไป
ฝากไว้กับนักบวชผู้หนึ่ง

เมื่อมีความคิดที่จะเป็นทหารอยู่ขณะนี้ การที่ถูกบังคับให้ไปอยู่กับ
นักบวชเพื่อศึกษาการศาสนานั้น ก็ย่อมไม่เหมาะกับความนิสัยของข้าพเจ้า
เลย วันหนึ่งท่านนักบวชรูปนี้จะลงโทษข้าพเจ้า เพราะว่าทำความผิด
เล็กน้อย ข้าพเจ้าจึงเอาเครื่องเขียนขว้างทิ้งระหว่าท่าน พอเห็นท่านเดิน
ตรงมายังข้าพเจ้าและเกรงว่าท่านจะลงโทษข้าพเจ้าอย่างหนักด้วยความ
แค้น ข้าพเจ้าจึงกระโดดจากหน้าต่างลงไปยังล่างซึ่งสูงจากพื้นดิน
ประมาณหกศอกครึ่ง ยอมให้ขาหรือแขนหักเสียดีกว่าถูกลงโทษ
เพราะว่าข้าพเจ้ารู้สึกว่าการผิดไม่มากพอที่จะถูกลงโทษแรงถึงเพียง
นั้น เมื่ออยู่ที่นั่นที่ข้าพเจ้ากระโดดลงไปในนั้นมึนปวกอยู่ ข้าพเจ้าจึง
ไม่มีปากเจ็บอะไรเลย ลูกชิ้นวุ้นหนึ่กระหึ่กกระหอบ ไปจนเกือบขาด
ลมหายใจ ได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านนางนาวาโทเฟอร์บังการ์คินันด์ของ
ข้าพเจ้า ท่านผู้นี้ได้รับเลี้ยงข้าพเจ้าไว้ด้วยความยินดี ให้เสื้อผ้าแต่งตัว
เป็นนักเรียนนายเรือและให้ลงไปอยู่ในเรือรบซึ่งท่านเป็นผู้บังคับการ
และจอดอยู่ที่เมืองมาร์เซย์ล์ จึงแต่ขึ้นมาข้าพเจ้าเริ่มมีนามสมญาว่า
เซวาดีเออร์ เตอะเฟอร์บังก

เมื่อคนเรารับราชการทหารเรือแต่ยังหนุ่มอยู่และมีเลือดร้อน
เช่นนั้น อะไรไม่อันตรายเท่าที่ระแวงว่าใครจะมาทำร้ายเกียรติศักดิ์
ของตน ข้าพเจ้าไม่แนะนำให้ใคร ๆ เอาเยี่ยงอย่างข้าพเจ้า พอเรือรบ
ไปราชการสงครามครั้งแรก ไปจอดอยู่ที่เมืองลือตาคัต ข้าพเจ้าก็ทำ
นักเรียนนายเรือผู้หนึ่งช็อคตองแคงคาบกัน โดยที่แทบไม่มีสาเหตุบาด

หมางอะไรกันเลย ข้าพเจ้าได้แทงจนดาบของนักเรียนนายเรือผู้นั้น
หลุดจากมือ เมื่อได้เปรียบมีชัยชนะเช่นนั้น ก็เชื่อแน่ว่าคน ๆ นั้นคง
จะยำเกรง และไม่มารบกวนข้าพเจ้าอีกต่อไป

ลุงของข้าพเจ้าและจอมพลเคอริไวน์ ผู้บัญชาการทหารเรือ
มีความพอใจมากที่ข้าพเจ้าแทงดาบมีชัยชนะ ไม่นำตัวข้าพเจ้าขึ้น
ศาล^(๑) ยกโทษข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กเลอทรอน เมื่อรู้สึกว่าคุณถูก
กักขังสงสัยไว้ไม่ได้ ท่านได้มีความกรุณาเลือนข้าพเจ้าเป็นว่าทนาย
เรือตรี เป็นคนดีตรง เป็นบำเหน็จความชอบที่สมควรความกล้าหาญ
ข้าพเจ้าได้ไปราชการสงครามในเรือรบลำนี้อีกหลายครั้ง แต่ไม่ตั้งใจ
ที่จะเล่าข้อความพิสดาร เพราะเกรงว่าจะทำให้ผู้อ่านเบื่อ

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๘ จอมพลเคอริไวน์ได้รับคำสั่งให้เตรียม
ทัพ เพื่อไปช่วยเมืองเมสซึนที่ถูกศัตรูล้อมไว้^(๒) เมื่อท่านแม่ทัพ
กำลังจัดพลรบอยู่ที่เมืองทลอง ข้าพเจ้าได้วิวาทกันกับ ม. วิลด์โครส
ได้แทงดาบกันอีกเป็นครั้งที่สองในชีวิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีชัยชนะ
และไม่ถูกขึ้นศาล ต่อไปอีกสองสามวันข้าพเจ้าเล่นกีฬาชนิดหนึ่ง
เรียกว่า "ไมล" กับนายยามฝั่งชื่อ พิไท ซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มี
ปากเสียงกัน ทหารเรือคนนั้นจึงคุกหน้าข้าพเจ้าแล้ว ทำท่าทางหยิ่ง
เอามือกระตุกลูกกางข้าพเจ้าล้อเล่นเหมือนเด็ก ๆ แค้นเคืองที่ถูก
ดูหมิ่นว่าเป็นเด็กทารกเช่นนั้น ข้าพเจ้าเอาไม้ "ไมล" ซึ่งมีบัวเหล็ก
อยู่ที่ปลายฟาดหัวทหารเรือคนนั้นโดยแรงจนล้มลงสลบอยู่ที่เท้าข้าพเจ้า

(๑) การแทงดาบกันในครั้งนั้นมีกฎหมายฝรั่งเศสห้าม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนและก่อกวน
ศาล ผู้นั้นมีความผิดถึงประหารชีวิต

(๒) ศัตรูนั้นหมายความถึงชาวสเปน ในเวลานั้นฝรั่งเศสกับสเปนทำสงครามกัน

ถ้าเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้า ไม่กระซอก ไม่นั้น ไปจากมือข้าพเจ้าแล้ว
ข้าพเจ้าคงที่ชาลงไปอีกทีหนึ่ง และทหารเรือคนนั้นคงตายคาที่แน่

ที่วิวาทกันครั้งนี้ ก็เนื่องจากความเกียจคร้านอยู่เปล่า ๆ ไม่มี
อะไรจะทำ ดูประหนึ่งว่าพวกนายทหารไม่รู้จกที่จะแสวงหางานอะไรให้
ผู้น้อยทำ ถึงแม้ว่าทุกแห่งหนพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรด-
เกล้าฯ ให้มีโรงเรียนฝึกหัดนักเรียนนายเรือก็ดี แต่ก็มีคนโง่ชามาก
คือพวกที่ถูกบังคับให้เรียนและไม่มีใจที่จะฝึกหัด ยิ่งหาเวลาว่างได้
พอฝึกหัดเสร็จ คนโง่ชามากก็หันไปเล่นการพนัน เพื่อแก้ความรำคาญ
เหตุฉะนั้นพวกนายยามฝั่งจึงทะเลาะวิวาทกันทุกวัน ๆ ละหลาย ๆ ครั้ง
สหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อ ซังต์โปล ได้เล่นไพ่ “บีเก็ค”^(๑) กับ
เซวาลิเออร์ เคอะคูร์ทอง และเล่นได้เงินสามสิบสองบาท^(๒) ข้อยาก
ลำบากนั้นคูร์ทองไม่มีเงินติดตัวที่จะใช้หนี้ได้ และซังต์โปลก็เร่งร้อน
จะเอาเงินให้ได้ จึงมีปากเสียงกัน เพื่อห้ามไม่ให้ตรนพนันแทงกันชน
ข้าพเจ้าควักเงิน ๓๒ บาทใช้แทนคูร์ทอง ซึ่งให้คำมั่นสัญญาว่าจะใช้
หนี้รายนี้ให้ข้าพเจ้าในเวลาไม่ช้านัก แต่เขาหาถือคำมั่นสัญญานั้นไม่
บางทีจะไม่มีเงิน หรือเป็นคนหวงหนักก็ได้ อย่างไรก็ตาม เขานิ่ง
ไม่พูดถึงเรื่องนี้อยู่เป็นเวลานานทีเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาแกล้งทำนิ่ง
จึงเตือนให้ใช้หนี้รายนี้หลายครั้ง ทุกครั้งได้รับคำแก้ตัวอย่างเหลวไหล
คือสัญญาว่าจะใช้ให้ แต่ก็ไม่ใช่ ในที่สุดเห็นว่าผิดกันเรื่อยไป และ
ข้าพเจ้าต้องการเงินจริง ๆ (อันเป็นธรรมดาที่นักเรียนนายเรือยอมใช้

(๑) ไพ่ชนิดนี้มี ๓๒ ใบ เล่น ๒, ๓ หรือ ๔ ซาก็ได้

(๒) กันฉบับว่าเป็นเงิน ๒๐ เอกุส์ ๕๐ เอกุส์เท่ากับ ๑ ชั่งหรือ ๘๐ บาท เหตุ
ฉะนั้น ๒๐ เอกุส์จึงเท่ากับ ๓๒ บาท

เงินหมกเงินเร็ว) จึงตั้งใจไว้ว่าจะผูกกันให้แตกหักไป ข้าพเจ้าจึง
 ฉวยกระบี่ท้ามเหล็กเดินไปหาคุร์ทอง และถามว่าจะไม่ยอมใช้เงินให้
 ข้าพเจ้าแน่แล้วหรือ เขาได้ให้คำตอบถึงที่ได้เคยตอบมาแล้ว โดยที่
 ไรผล ข้าพเจ้าจึงกระซอกกระบี่ตามเงินของเขาแย้งเอามาถึงไว้ และ
 ส่งกระบี่ท้ามเหล็กให้เป็นการแลกเปลี่ยนกันแล้วพูดว่า "ข้าพเจ้าจะคืน
 กระบี่ท้ามเงินให้ เมื่อเธอใช้หนี้ข้าพเจ้า"

ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายวิจารณ์ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ด้วย จริง
 อยู่เมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นนั้นคุร์ทองยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่มาก แต่เรื่องนั้น
 ทำให้ชื่อเสียงมาก นายเรือเอก และคองท์เคอะเพอย์ล์ ซึ่งเป็นอาของ
 เขา ได้ร้องทุกข์แก่ผู้บังคับการเรือรบ ท่านผู้บังคับโทษข้าพเจ้าและ
 บัญชาให้คืนกระบี่ตามเงินเล่มนั้นแก่คุร์ทอง แต่ นายทหารผู้ฉลาด
 เช่นนี้เห็นความบกพร่องหาได้ไม่ เขาหาได้คิดที่จะให้คุร์ทองใช้หนี้
 ข้าพเจ้าไม่ และข้อที่ร้ายนั้นเขาไม่ได้ปรองดองให้เราทั้งสองคนด้วยกัน
 ข้อนี้แหละเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องอันเศร้าสลดใจขึ้น ดังที่ผู้อ่าน
 จะได้ทราบในเวลาไม่ช้านัก

เมื่อจกทัพพร้อมแล้ว เราได้ออกเรือตรงไปเมืองเมสซึน ซึ่ง
 กองทัพบกและเรือของประเทศสเปนได้ล้อมไว้ ธัญญาหารที่มีอยู่
 เล็กน้อยนั้นได้หมดลง พวกที่ถูกล้อมต้องตมหนึ่งเกือบกินเพื่อประทัง
 ความอดอยาก ในขณะที่ถูกล้อมกำลังจะยอมแพ้อยู่แล้วนั้น ทัพเรือ
 ของเราซึ่งมีเรือเสบียงมาด้วยหลายลำและอยู่ในความควบคุมของเรือ
 รบอีกเก้าลำได้มาถึง เมื่อพวกศัตรูแลเห็นเรา ก็ดึงเรือจากกระโจมไฟ
 แล่นออกมาสู้รบกัน เลือคนองทั้งสองฝ่าย ในขณะที่เดียวกันนั้น

เซวาลิเออร์เคอะวัลเพลด์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการเรือรบฝรั่งเศสหกลำ ที่ถูกล้อมอยู่ในอ่าวนั้น ได้ใช้ใบออกเรือมาสมทบเรา

พอเรือรบศัตรูเห็นดังนั้น ก็ใช้ใบแล่นหนีเราไป ถ้าจอมพลเคอะวิไวอนน์ ผู้บัญชาการของเราไล่ติดตามไป ทัพเรือสเปญคงจะรอกพันไปไม่ได้ แต่ท่านเห็นว่าเมืองที่ถูกล้อมนั้นคงต้องการให้เราไปช่วย ท่านจึงปล่อยให้ทัพเรือศัตรูหนีไปได้ เว้นแต่เรือรบลำหนึ่งเท่านั้นที่เรายึดไว้ได้ พวกที่ถูกล้อมได้ให้ร่องรับรองจอมพลเคอะวิไวอนน์ด้วยความปีติยินดีและมีไมตรีจิตอันดียิ่ง และนับถือท่านให้เกียรติยศท่านเหมือนอุปราชตลอดเวลาที่เรายู่ที่เมืองนั้น เมื่อทัพเรือศัตรูหนีไปแล้ว ก็มีหน้าที่จะต้องไล่กองทัพบกของศัตรูให้ไปจากเมืองเมสซีน ท่านผู้บัญชาการของเราได้ส่งให้ชื่อม้า เพื่อพวกเขาที่นายเรือตรีจะได้นำทัพไปรบ เมื่อเลือกเพื่อนได้คนพอแล้ว เราได้ไล่ศัตรูออกไปนอกเมืองจนหมดสิ้น ต่อมาสักสองสามวันนายพลเรือโทคูเกสสันได้รับคำสั่งให้ยกเรือรบสองสามลำไปที่เมืองอาโกสโต เราได้ระดมยิงท่าเรือเมืองนี้อยู่สองสามวัน แล้วส่งทหารขึ้นไปยึดเมืองไว้ได้ ต่อไปอีกสามวันป้อมปราการไม่ต่อสู้ยอมแพ้ สงครามก็เสร็จลง

เมื่อไม่มีความปรารถนาจะอยู่เปล่า ๆ โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่ข้าพเจ้าจึงมีจุดหมายไปยัง ไฟยิฟเคอะฟอร์บัง ซึ่งเป็นอัยการและผู้บังคับการกองทหารม้าแผ่นดิน ขอสมัครเป็นพลทหารในกองนั้น ท่านรับข้าพเจ้าไว้ด้วยความเต็มใจ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเคยแต่รับราชการทหารเรือไม่ชำนาญการขี่ม้าเลย คนทั้งหลายจึงเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กหนุ่มที่ยังจะต้องรับการฝึกหัดอีกมาก เคารวะร่ำยาฆ่าซึ่งเขามอบให้

ข้าพเจ้านั้นเป็นมามีโรคพองคืดคอกันได้ วันหนึ่งข้าพเจ้าผูกมันไว้
 ต่างหาก พลทหารผู้หนึ่งชื่อปรัสเซีย ซึ่งเป็นคนแทงดาบมีมือโต้งตั้ง ได้
 แกะเชือกมาตัวนั้นกลับไปในโรง เขาจะแก่งหาความผิดใส่ตัวข้าพเจ้า
 หรือมีความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่จะคิดไปเถิด เมื่อข้าพเจ้า
 กลับมาไม่เห็นม้ายู่ที่ที่ข้าพเจ้าผูกมันไว้ จึงกล่าวคำหยาบคายแก่ผู้
 แก่งข้าพเจ้า พลทหารปรัสเซียออกcrib จะอุทมนั้นข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กหนุ่ม
 หรืออยากจะลองดูกำลังข้าพเจ้าก็ตามที เขาเอามือขยวมวกข้าพเจ้า
 ในทันทีทันใดนั้นไม่ทันคิดว่าการที่จะแทงดาบกันในทันทีนั้นเป็นความผิด
 ทางอาญา ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกมาแทงกับพลทหารผู้นั้น แต่แทง
 กันไม่โต้งที พลทหารที่อยู่ในที่นั้นหลายคนได้เข้ามาห้ามและแยกกัน
 ไป เมื่อพลทหารปรัสเซียได้ทราบจากพลทหารผู้หนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นญาติ
 กันกับผู้บังคับการกองทหารม้าแม่ปืน เขาจึงจำใจต้องไปขอโทษ
 ท่านที่ใดเกิดวิวาทกันขึ้นกับข้าพเจ้า

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๙ กองทหารม้าได้รับคำสั่งให้ไปสงครามที่แขวง
 ฟลานด์ร์ส พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงนำทัพได้ทรงยกพลเข้าล้อมเมือง
 กองเท ในเวลาที่ล้อมเมืองอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รู้จักกับกองทัพตุลค
 ซึ่งรับราชการอยู่ในกองทหารเดียวกันกับข้าพเจ้า มิตรภาพที่ดีมีแก่
 กันนั้นได้สนิทชิดกัน ซึ่งไม่มีวันจะแตกห่างเห็นกันไปได้จนกว่าชีวิต
 หาไม่

ในการล้อมเมืองนี้ เราได้ขุดสนามเพลาะไว้รอบเมือง เราล้อม
 อยู่ได้แปดวัน ก็ยกทัพเข้าโจมตี พวกทหารม้าแม่ปืนออกหน้าและ
 ยึดเมืองได้ในวันนั้น ต่อจากนั้นเราได้ยกเข้ายึดเมืองพุจิงและเมือง

แอร์ เสร็จสงครามแล้วพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับคืนพระนคร พวกทหารม้าแม่ปืนได้รับคำสั่งให้โดยเสด็จด้วย ต่อนั้นไปตลอดปีเราอยู่เรียบง่าย โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นคนใจร้อนมทะลุ เกือบถูกจำคุกบ่อยครั้ง จนในที่สุดผู้บังคับการกองทหารม้าแม่ปืน ไม่ยอมรับข้าพเจ้าไว้

ล่วงมาอีกปีหนึ่ง (พ.ศ. ๒๒๒๐) ข้าพเจ้ากลับไปรับราชการทหารเรือ ได้มีตำแหน่งเป็นนายเรือตรีประจำกองทหารเมืองเบรสต์ ก่อนที่จะเดินทางไปรับราชการ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะไปเยี่ยมบ้านทางทิศใต้ แต่ชนตึกตัวไม่มีเหลือเลย ถ้าท่านเจ้าวงศ์คุณ ซึ่งในขณะนั้นเป็นเจ้าคณะเมืองเอคส ไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าคงไปไม่ได้ ตามความประสงค์จำนงหมาย ก่อนจะเดินทางไป ญาติของข้าพเจ้าผู้หนึ่งซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ไม่มีเงินจะเดินทางกลับไปบ้าน ยากจนถึงกองหลังนอนกลางแจ้ง ได้มาหาข้าพเจ้า เล่าความยากเข็ญให้ข้าพเจ้าฟัง ข้าพเจ้ามีความสงสารจึงพูดว่า "น้องเอ๋ย พมเงินอยู่ในถุงที่พุดออยู่นั่นนั่น ไม่พอที่เราทั้งสองจะเสียค่าโดยสารรถไปได้ ที่ไม่อยากจะละทิ้งน้อง เรามาเดินเท้าไปด้วยกันเถิด เงินที่พมอยู่นั่นคงพอสำหรับเราสองคนที่จะซื้ออาหารมากินได้" พวกเสร็จแล้วเราได้เดินไปด้วยกัน เอาเสื้อขนในบรรจุลงในกระเป๋าเสื้อขนนอกคนละสองตัว และถือไม้เท้ายาว ๆ คนละหนึ่งอันคล้ายคนที่เดินทางไปนมัสการพระ เราเดินไปจนถึงเมืองเอคสแล้ว ข้าพเจ้าโดยสารรถจากที่นั่นไปเมืองมาร์เซย์ เพราะว่าข้าพเจ้ามีความละเอียดอ่อนผู้เงาจะลือว่าเดินเท้ามา สหายเก่า ๆ ทั้งหลายได้มาหาข้าพเจ้าถามว่ามาจากกรุงปารีสด้วยยานพาหนะอะไร ข้าพเจ้าตอบทันทีว่า โดยสารรถประจำทางมานะซี

พักอยู่ที่เมืองนั้นพอหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ก่อนจะเดินทางไป
 เมืองเบรสต์ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไปเมืองทูลองเพื่อกราบลาที่
 ชายและอา รุ่งขึ้นภายหลังวันที่ไปถึงเมืองทูลอง ข้าพเจ้าได้พบ
 เซวาลิเออร์เคอะคูร์ทอง ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งเป็นนายเรือตรีเหมือนกัน
 เวลาที่ผ่านมานั้นทำให้เขามีความกล้าหาญขึ้นมาก เขาไม่ลืมความ
 ละอายที่เขาได้รับ เมื่อข้าพเจ้าคุกหมั้นเขาโดยแย่งดาบค้ำเงินมา เขา
 จึงทำข้าพเจ้าให้แย่งดาบด้วยจนเต็มความพอใจเขา เราได้ชักกระบี่ออก
 แทะกันที่หน้าวัดในเมืองนั้น ข้าพเจ้าแย่งลูกท้อทองของเขาหนึ่งแฉด
 และที่คอหอยเขาอีกหนึ่งแฉด เขาเอากระบี่ของเขาปักกระบี่ของ
 ข้าพเจ้าหลุดจากมือ แต่กระบี่ของข้าพเจ้ายังติดคาอยู่ที่คอของเขา และ
 ในทันทีนั้นข้าพเจ้าถูกแทงที่คอโครง ข้าพเจ้าต้องถอยหลังไปหลายก้าว
 กระบี่ก็ไม่มีจะบ่วงกันตัว พอกระบี่ของข้าพเจ้าหล่นลงจากคอของเขา
 คูร์ทองก็ล้มลงเหยียบกระบี่นั้น เห็นข้าพเจ้าจะโจนเข้าไปแย่ง เขาจึงหัน
 ปลายกระบี่ทั้งสองกระบี่นั้นตรงตัวข้าพเจ้าแล้วพูดว่า “อย่ารุกเข้ามา
 ท่านแพ้ข้าพเจ้าแล้วด้วยว่าอาวุธหลุดจากมือ จงรับเอากระบี่ของท่าน
 คืนไปเถิด ท่านแทงข้าพเจ้ามีแผลสาหัสที่จะรอดตายไปไม่ได้แล้ว
 แต่ข้าพเจ้าเป็นคนมีสตยไม่มีความพยายาม” พวกท่านนั้นแล้วเขาล้มลง
 ขาดใจตายในทันทีนั้น ข้าพเจ้าจึงเล็ดลอดหนีไปในฝูงคนที่พากันมา
 ลูการแย่งดาบกันนั้น

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีความตื่นเต้นมากเพียงไรในเวลานั้น ก็เว้น
 เสียมิได้ที่จะต้องชมความเมตตาากรุณาของเซวาลิเออร์เคอะคูร์ทองที่ยับ
 ยั้งใจไม่แทงให้ข้าพเจ้าตายไปตามกัน ถ้าเขาต้องการจะปลดชีวิต
 ข้าพเจ้า ก็เลือกที่แทงได้โดยง่าย แต่เกียรติคุณความดีของเขาได้ระงับ

ฆาตกรรมนั้นไว้ได้ ในขณะที่ข้าพเจ้าสงบอารมณ์นั่งเขียนบันทึกความ
 จำได้อยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าคนๆ นั้นมีใจที่ประเสริฐอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าข้าพเจ้า
 ได้แทงดาบกับเขาเพื่อป้องกันชีวิตตัวเอง ก็มีความเสียใจเหลือเกินที่
 ได้ปลงชีวิตศัตรูที่มีใจเมตตากรุณาถึงปานฉะนี้

การแทงดาบในท่ามกลางสาธารณชนเช่นนี้ ใครจะอวดที่ว่าข้า
 จะไม่ถึงหุบขุนศาลยุติการไปไม่ได้ แต่คนโดยมากมีใจช่วยให้ข้าพเจ้า
 พ้นความผิด หากใครระบือข้าพเจ้าว่าได้แทงคนตายไม่ กลับไปใส่ความ
 คนที่ใครไม่รู้จากคนหนึ่ง ส่วนบิดาของคุร์ทองซึ่งมีความเศร้าสลดใจ
 เป็นอันมากนั้น ได้ใช้คนไปสืบความเท็จจริงที่ตำบลที่แทงดาบกันนั้น
 และเมื่อได้ทราบว่า การแทงดาบนั้น ได้แทงกันถูกต้องตามข้อบังคับทุก
 ประการ ท่านจึงไม่นำคดีขึ้นสู่ศาล ถ้านายทหารที่บังคับให้ข้าพเจ้า
 คืบกระบี่ตามเงินให้แก่คุร์ทอง ได้ทำความปรองดองให้เราคืนดีกันตั้ง
 ที่ข้าพเจ้าได้ปรารภไว้ในเบื้องต้นแล้ว เหตุการณ์อันน่าเสียใจนี้คงไม่
 มีขึ้นได้เป็นแน่

เมื่อแปลที่โศรกของข้าพเจ้าหายก็แล้ว ข้าพเจ้าก็เดินทางไปเมือง
 เบรสต์ นึกเสียว่าเรื่องนี้จะสงบเงียบไปเอง แต่อย่าหลงไปว่ามนุษย์
 ที่เกิดมานี้จะพึงปราศจากศัตรูที่ซ่อนตัวอยู่ข้างหลังได้ ตัวข้าพเจ้าเอง
 ทหารออกพันไปไม่ได้ มีบุคคลคนหนึ่งชื่อ พูร์กส์ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยทำคุณ
 ความก็หรือประทุษร้ายเลย ได้เขียนจดหมายไปเรียนท่านอัศวินมหา
 เสนาบดี ม. โกลด์แพร์ต ว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับ เซวาลิเออร์เคอะ
 คุร์ทอง และผู้ที่กล่าวนามมาข้างหลังนี้ถูกแทงตาย ท่านอัศวินมหาเสนา
 บัติ ซึ่งมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะถนอมใจ ไพลีฟเคอะเฟอร์ยัง

(ซึ่งเป็นอัยการ ผู้บังคับการกองทหารม้าแม่ปืนและญาติของข้าพเจ้า) ได้บอกความนี้ให้อัยการทราบว่ามีคนมากแล้วโทษข้าพเจ้า และท่านจะเว้นเสียมิโทษจะมั่งค่าส่งโทษจับตัวข้าพเจ้า หน้าที่ของอัยการหนักมแต่จะสั่งการไปและบอกให้ข้าพเจ้ารู้ตัวเสียด้วย ท่านอัยการเคอะฟอรั้ง ได้มัจจดหมายบอกความนี้มายังข้าพเจ้า และในคราวเดียวกันนั้นข้าพเจ้าได้รับจดหมายอภัยสืบฉบับจากคนต่าง ๆ มีใจความอย่างเดียวกันว่า "เมื่อได้รับจดหมายนี้แล้ว ให้ไปจากเมืองเบอร์สต์ เปลี่ยนชื่อเสียด้วย เพราะว่ามีค่าส่งโทษจับตัวข้าพเจ้า" ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำนั้น และโดยสารรถมากรุงปารีส

โดยเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวไม่เคยกษัตริษานอกภัยโทษแก่ผู้ทฝ่าฝืนพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบกันเลย ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายเรียนพี่ชายที่อยู่ทางบ้านให้ช่วยสืบสวนข้อความและนำคดีขึ้นศาล ศาลเมืองเอกสได้ตัดสินประหารชีวิตข้าพเจ้า แต่คำพิพากษานั้นไม่บ่งว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับเซวาลิเออร์เคอะคูร์ทอง เมื่อไม่ผิดพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบ ข้าพเจ้าจึงขอพระราชทานอภัยโทษได้ ข้าพเจ้าถูกจำคุกอยู่ที่เมืองเอกสเพียงสองสามชั่วโมงเท่านั้น ศาลก็ปล่อยตัวข้าพเจ้าไปตามกระแสพระบรมราชโองการ กรอบกริ้วของข้าพเจ้ามีสาเหตุที่ จะไม่ให้ข้าพเจ้าอยู่ถิ่นเดิมทางทิศใต้ จึงจัดหาตาให้ข้าพเจ้าตัวหนึ่ง เป็นพาหนะให้ไปเสียให้พ้นเพื่อหาทางอาชีพเอาเอง

เมื่อเดินทางไปถึงเมืองลียง ข้าพเจ้าพบผู้เดินทางหนึ่งสองผู้หนึ่ง ซึ่งเดินทางไปกรุงปารีสอยู่เนื่อง ๆ ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปกับเขากว้างเช่นคนอื่น ๆ นักบวชเมืองจาตรส์ ซึ่งเดินทางมาจากเมืองมาร์-

เซย์ล์ได้ไปกับเราก้วย และมอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือนั้น นักบวชผู้มีสติต่างมมาก ข้าพเจ้าชิล่าเข้าไปใกล้ ๆ สนทนาท้วยและทำความรู้จักไว้

เราทั้งสามได้เดินทางไปด้วยกันสองวัน พักนอนอยู่โรงแรมเดียวกัน แต่รู้สึกว่าการนอนไม่สบาย และเจ้าของโรงแรมชุกเคียดเนื้อเรามากเกินไป ข้าพเจ้าและท่านนักบวชจึงได้ตกลงกันว่าจะไปหาที่หลับที่นอนต่างหาก แต่จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือเฉพาะแต่เวลากลางวันเท่านั้น

เมื่อถึงเมืองโคนเวลาเราเดินเข้าประตูโรงแรม เราได้พบคนสองคนแต่งกายเหมือนเสื่อแบบนายทหาร เขาได้มารับประทานอาหารด้วยกับกับเรา และเขาถามเราว่าจะไปเมืองไหน ครั้นเขาทราบว่านักบวชได้มอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือ เขาจึงรับอาสาว่าจะช่วยขนหีบนั้นไปให้ บอกว่าจะบรรทุกหีบนั้นไว้บนท้ายอานม้าของเพื่อนของเขาก็ได้ เขารุ้จักหนทางไปกรุงปารีสดี และขี่ม้าเก่งด้วย ถ้าไปด้วยกันก็จะถึงเร็วเข้อีก นักบวชชอบใจที่เขามาเอื้อเฟื้อ แต่เมื่อเขาเห็นว่าเรามีความประสงค์จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือทั้งเดิม คนทั้งสองนั้นจึงมาสมทบเข้าพวกเดินทางไปด้วย เราได้ไปนอนค้างคืนด้วยกันที่เมืองฟริอาร์ รุ่งขึ้นเราหยุดรับประทานอาหารกลางวันในเมืองโนจันท์ และจะไปนอนที่เมืองมองตาร์จีส์ ผู้เดินหนังสือนั้นมาช้า ๆ เพราะว่าต้องงูมม้าที่บรรทุกหีบสิ่งของด้วย เราสี่คนจึงมาได้เร็วกว่าประมาณสักร้อยเส้นจะถึงเมืองมองตาร์จีส์ คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารสองคนนั้นชวนให้เราไปทางถนนแคบ ๆ ถนนหนึ่ง บอกว่า

เป็นทลตเขาป่าไม้จะถึงเมืองมอญการจิสได้เร็ว เราเห็นชอบ ตามเขา
ไปโดยที่ไม่มีมีความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พอเราอย่างเข้าไปใน
ถนนนั้น คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารคนหนึ่งเร่งเข้ามาเข้าไปเคียงกัน
กับม้าของท่านนักบวช และอีกคนหนึ่งวิ่งบ่งเหียนเข้ามาของเขาคอยอยู่
ข้างหลังเรา พอถึงทางโค้งของถนนข้าพเจ้าเหลียวหน้ามาเห็นคนที่
คอยอยู่นั้นตรวจดูว่าชนวนกระสุนปืนสั้นของเขานั้นเรียบร้อยดีอยู่หรือ

เมื่อเห็นด้วยตาตั้งนั้นแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความไว้วางใจคนทั้งสอง
นั้นอีกต่อไป พอเขาเข้ามาเข้ามาใกล้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เลยออกห่างไป
แล้วกวักปืนสั้นของข้าพเจ้าออกมาทำท่าทางตรวจดูว่าจะบรรจุไว้
เรียบร้อยดีอยู่หรือไม่ เขาจึงถามข้าพเจ้าว่าทำอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า
เมื่อเข้ามาในป่าไม้เช่นนี้ ก็จำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมไว้ เรา
เดินทางต่อไปอีกรู้หนึ่ง เห็นคนสองคนนั้นเข้ามาขึ้นหน้าเราไป
ข้าพเจ้าจึงเร่งขับลาของข้าพเจ้าไปใกล้ม้าของท่านนักบวชแล้วพูด
กระซิบว่า “เราเดินทางมากับผู้ร้าย เขาคงจะทำโจรกรรมแน่ พระคุณ
เป็นผู้ที่จะเสียหายมาก ส่วนข้าพเจ้านั้น ไม่มีอะไรจะให้แย่งชิงไปได้
เพื่อป้องกันตัวพระคุณควรจะตรวจดูว่าปืนของพระคุณเรียบร้อยดีอยู่
หรือ ปืนของข้าพเจ้านั้นได้บรรจุไว้เรียบร้อยแล้ว เราควรทำใจดีไว้
ถ้าตั้งคราวจำเป็นก็ต้องสู้กันเท่านั้น” ท่านนักบวชซึ่งมีนิสัยไม่เป็น
นักรบ ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้วตกใจมาก ตัวสั่นขวัญหาย หยิบ
ปืนออกมาดูโดยที่ไม่มีรู้เลยว่าจะต้องตรวจดูอย่างไร ถ้าเราอยู่ในที่ที่ไม่มี
อันตรายเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าคงอดหัวเราะไม่ไ้ที่แลเห็นหน้าท่าน
นักบวชซึกขาวไม่มีเลือด อยากรู้ก็เพื่อปลอบใจท่าน ข้าพเจ้าพูดว่า

“ถ้าคนทั้งสองที่ขีมาอยู่ข้างหน้าเรา หันมาประทุษร้ายเรา เราจะสู้
 โดยเต็มกำลัง” เมื่อคนทั้งสองนั้นเห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาจึง
 พุกล้อเราต่าง ๆ นานา ออกจากป่าไม่มาถึงถนนแล้ว มีข้าเราก็ก็นมาถึง
 เมืองมอญตารจิสก่อนเวลาพลบค่ำ

เรานึกว่าความรำคาญที่เราได้รับจากคนทั้งสองนี้จะยุติลงเพียงนี้
 แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้ว่าคนที่เราไม่รู้จักนั้นเห็นว่าเราไม่ไว้วางใจ
 เขา เขาก็หวลหลีกเลี่ยงเราไปไม่ ข้ามาพูดว่าขอร่วมนอนห้องเดียวกัน
 ด้วย เวลารับประทานอาหารเย็นอยู่นั้นเขาล้อเราว่าเป็นคนฉลาด
 กลัวไม่มีมูล และยังมีหน้ามาขอเป็นผู้ซนหีบสิ่งของของท่านนักบวช
 อีกครั้งหนึ่ง ท่านนักบวชเกือบจะใจอ่อนยอมตามคำขอเสียหลายครั้ง
 แล้ว ในที่สุดถึงเวลานอนเราสี่คนได้ห้องนอนห้องหนึ่งแต่มีเพียง
 สามเตียงเท่านั้น ข้าพเจ้านอนหลับสนิทที่เดียว แต่ท่านนักบวชซึ่ง
 ความกลัวเข้าครอบงำ หลับตาลงไม่ได้เลย

สองชั่วโมงภายหลังอายุใจของคนหนึ่งนึกว่าเราคงจะหลับสนิทแล้ว
 ลุกขึ้นที่เหล็กไฟ ท่านนักบวชขากเสมหะทำท่าทำทวยังตื่นอยู่ อายุ
 ใจสองคนตะโกนถามว่ายังไม่หลับหรือแล้วบ้างว่า “ใครจะนอนหลับ
 ได้ ถ้ากระแอมคัง ๆ เช่นนี้อยู่ตลอดคืน” ท่านนักบวชมีความกลัว
 เหลือเกิน ร้องเรียกข้าพเจ้าหลายครั้ง แต่เห็นว่าข้าพเจ้ายังจะนอน
 อยู่เรื่อย ๆ ท่านจึงลุกขึ้นปลุกข้าพเจ้าพูดว่า “รีบออกไปจากห้องนี้เดี๋ย
 ไปหาผู้เดินหนั่งสือกักว่า เพราะว่าคนสองคนนั้นแสดงอาการกิริยาไม่ดี
 แก่เราเลย” เมื่ออายุใจสองคนนั้นเห็นแน่ ๆ ว่าเราสงสัยเขา มันจึง
 ไม่ได้เข้าชี้เราก่อต่อไป เราตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่ รีบเดินทางต่อไป ล่วงมา

ส่วนเราก็กองกรุงปารีส ต่างคนต่างอวยชัยให้พรลากันแล้ว ต่างก็มุ่งไปหาทางอาชีพของตน

เวลานั้นพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในท่ามกลางกองทัพ พวกเสนาบดีก็โดยเสด็จด้วย สิ่งที่น่าเงินของข้าพเจ้าคงจะหมดลงในเวลาที่ต้องรอกอยเสนาบดีกระทรวงการทหารเรืออยู่ ม. บองตองส์มหาดเล็กห้องพระบรรทมและเพื่อนดีของข้าพเจ้า รับสัญญาว่าจะช่วยให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือตั้งเดิม และให้ไปประจำการที่กองทหารเมืองทูลอง จะได้อยู่ใกล้บ้านเดิมทางทิศใต้เป็นแน่ เมื่อเห็นว่า ม. บองตองส์ให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงนำลาไปขายได้เงินมาพอสำหรับที่จะเดินทางไปเมืองทูลอง วันหนึ่งก่อนจะเดินทางไป ข้าพเจ้าเดินผ่านไปทางตำบลลาเครฟ ข้าพเจ้าเห็นเจ้าหน้าที่นำคนสามคนที่ทำโจรกรรมไปประหารชีวิต ข้าพเจ้าจึงแวะเข้าไปยื่นตเขาประหารชีวิตนักโทษเหล่านั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่านักโทษคนหนึ่งนั้น คือ อ้ายโจรคนหนึ่ง ในสองคนที่เดินทางมากับท่านนักบวชเมืองจาตร์ส์ และข้าพเจ้าที่จำได้แม่นยำนั้น เพราะว่าเห็นแผลเป็นที่กาง ซึ่งมันบอกเราว่าแผลนั้นมันได้รับเวลาถูกกระสุนปืนเมื่อทำสงครามครั้งหนึ่ง เพราะเหตุจริง ๆ ที่เราทั้งสองรอกพี่น้องอนธการมาจากอ้ายโจรสองคนนั้นได้ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบว่าโจรสองคนนี้มีพรรคพวกตั้งสามสิบหกคน ข้าพเจ้าจึงพยายามไปตามหาท่านนักบวช เพื่อเล่าให้ท่านฟังว่า เรา รอกตายมาได้อย่างไร แต่ข้าพเจ้าหาทั่วท่านไม่พบ และตั้งแต่นั้นมาก็ไม่ได้เห็นท่านอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ส่งข่าวให้ครอบครัวของข้าพเจ้าทราบว่า ม. บองตองส์ได้ช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือประจำกองทหาร

เมืองทูลอง เพื่อถนอมน้ำใจบิดาของเซวาลิเออร์เคอะคูร์ทอง และ
 สมองคุณเขาคงได้มีน้ำใจที่ไม่เอาความข้าพเจ้า ครอบครัวของข้าพเจ้า
 ได้จัดการสับเปลี่ยนตัวให้ข้าพเจ้าไปประจำการกองทหารเรือที่เมือง
 เบรสต์ แทนพี่ชายของข้าพเจ้าคนหนึ่งที่เป็นนายเรือตรีเหมือนกัน
 เพราะว่าพี่ชายคนนั้นก็กลัวความระหองระแหงชั้นบ่อย ๆ ที่เมืองเบรสต์
 จะรับราชการอยู่ที่นั่นไม่ได้ โดยเหตุที่พี่ชายคนนั้นอายุไล่เลี่ยกันและสูง
 เท่าๆกัน จึงไม่มีใครรู้สึกว่าจะสับเปลี่ยนตัวกัน ข้าพเจ้าจึงเข้ารับราชการ
 ทหารที่เมืองเบรสต์ ครั้นไปถึงกองทหารก็ได้รับคำสั่งให้ฝึกหัดพลทหาร
 ถึงแม้ว่าการฝึกหัดนั้นจะลำบากใจเพียงไร ข้าพเจ้าก็ตั้งใจทำไปตาม
 หน้าที่จนผู้บังคับการมีความพอใจ

ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ที่เมืองเบรสต์ประมาณสองปีเศษแล้วย้ายไป
 ประจำการที่เมืองรอสฟอร์ด จากเมืองนั้นได้ลงเรือไปในกองเรือรบ
 ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของนายพลเรือตรีกองทัพเดสเทรส์ ได้ไปแวะที่เกาะ
 เล็กเกาะน้อยแถบฝั่งทวีปอเมริกา หยุทที่คอรึโส ซังตมาร์ทและคาร์ตา-
 เจน เมื่อเลิกสงครามกับประเทศสเปนแล้ว มาร์ควิสเดสเทรส์ บุตร
 ชายนายพลเรือตรีผู้บัญชาการ มีความประสงค์จะไปเที่ยวในเมืองนี้
 ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ตามไปด้วยผู้หนึ่ง ผู้ว่าราชการเมืองคาร์ตาเจน
 ได้เลี้ยงอาหารเราด้วยภาษาชนะเครื่องใช้สอยงามมาก แต่อาหารนั้นมันน้อย
 ออกเหมือนกันแฉะ ฉะนั้นบวดยการที่เลี้ยงดูเช่นนั้น การรับรองตาม
 ประเพณีสเปนนั้นไม่มีไอซารสเสียเลย

เราทั้งหลายมีความประหลาดใจมากที่เห็นรูปร่างซ้อนส้มชั้น
 หนึ่งนั้นใช้ไม้ทงตักและจุ่มอาหาร ปลายหนึ่งเป็นรูปซ้อน อีกปลาย

หนึ่งเป็นรูปส้ม เพราะเหตุฉะนั้น เวลารับประทานอาหารต้องพลิก
 แผลงส้มซอมนั้นกลับไปกลับมา ที่วิถฎารอีกอย่างหนึ่งนั้นก็คือ
 ภาชนะที่ใส่อาหารชิ้นหนึ่งนั้นใหญ่เท่ากับจานสี่ใบของเรา ข้าพเจ้า
 จึงสอบถามว่าเหตุไรชาวสเปนจึงใช้จานใหญ่และหนักเช่นนี้ เขาบอก
 ว่า มีกฎหมายห้ามไม่ให้อุปราชและผู้ว่าราชการเมืองแถบนี้นำเงินตรา
 เข้าไปในประเทศสเปนเวลากลับไป แต่จะนำภาชนะทำด้วยเงินเข้าไป
 สักเท่าไรก็ได้ เหตุฉะนั้น เขาจึงทำภาชนะทำด้วยประการฉะนี้

ในขณะที่เรือทอดสมออยู่แถบฝั่งทะเลนี้ เราได้สังเกตเห็นว่า
 เวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกาทุกวัน มีพายุก้อนกลมมาจากขอบทะเล แล้วคลื่น
 ฆาตกลกลงมาทำให้บ้านเรือนหักพัง กองตึ เตสเตรสต์ ซึ่งเคยมาที่นี่
 เอาเป็นใหญ่ยิ่งไป พายุก็สงบลงได้ คราวนี้ท่านให้เอาเป็นใหญ่ยิ่งไปอีก
 ชาวสเปนรู้สึกพิศวงมากที่แลเห็นว่า เมื่อยิ่งขึ้นไปได้สองสามนัดแล้ว
 พายุก็สงบลง เขาไม่ทราบสาเหตุไรพายุจึงสงบลงได้ เลยนึกว่า เรามี
 อภินิหาร เขามีความตระหนกตกใจมาก เราต้องอธิบายหลายหนหลาย
 ครั้งว่าไม่มีอะไรผิดไปกว่าเหตุผลแห่งธรรมชาตินั่นเอง

จากเมืองการ์ตาเจนเราได้ไปเมืองคูอาโว ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ
 ของชาวฝรั่งเศสหรือพวกสลัก หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนเกาะซึ่งดี ไทมังก์
 เมื่อมาถึงน่านน้ำท่าเรือนเรา ได้เห็นเรือค้าขายฝรั่งเศส ๒๕ ลำ เกยหาด
 ห่างจากฝั่งเพียง ๒๐ วา เราได้ทราบว่าพายุได้พัดเรือเหล่านั้นเข้าไป
 พายุนั้นแรงเหลือเกิน จนบรรดาเรือที่จอดอยู่ในที่นั้นหลุดจากสมอไป
 ทิ้งสน เว้นแต่เรือรบหลวงลำหนึ่ง ซึ่ง ม. เคอะควินส์ เป็นผู้บังคับการ
 เพราะว่าเรือลำนี้มีสายโซ่และสมอแข็งแรง จึงหาได้ถูกพัดไปเกยฝั่งไม่

ตามปรกติพายุนหรือลมสลาตันแถบทะเลนี้แรงมาก ต้นไม้ถูกถอนไป
ทรงรากหลายต้น และหลังคาตึกสร้างด้วยศิลา ก็ถูกพัดปลิวไปหลายหลัง

ที่เกาะนี้เราพบพวกสลักที่มาจากแผ่นดินเมืองมาเวไกลล์ ซึ่งตั้งอยู่บน
ดินแดนประเทศสเปนใหม่ เขาปล้นได้เงินเหรียญมาเป็นอันมาก เรา
ได้เล่นการพนันกับพวกสลักเหล่านี้ วันหนึ่งหัวหน้าโจรสลัด ชื่อ กรา
มองต์ ได้เล่นทอกถูกเข้ากับมาร์ควิส เกสเตรส โจรสลัดเล่นได้หมื่น
เหรียญ มาร์ควิส เกสเตรส ต้องบอกเลิกไม่เล่นด้วยอีกต่อไป ถึงแม้ว่า
เขาเป็นคนมั่งมี แต่รู้ตัวทันท่วงทีว่าผู้สังเกตการณ์ไม่ได้ โจรสลัดนั้น
คงมีเงินทั้งสองแสนเหรียญแน่

เมื่อเรือจอดอยู่ที่ฝั่งทะเลนี้ เราได้เห็นจระเข้ตัวหนึ่งว่ายน้ำมา
มองเห็นสันหลังได้ชัดเจน ข้าพเจ้าอยากจับมัน จึงลงเรือเล็ก ๆ ตาม
มันไป นักบวชที่อยู่ประจำเรือรบลำนี้ออลงเรือไปกับข้าพเจ้าด้วย มีข้า
ท่านก็มีความเสียใจที่ตามข้าพเจ้าไป เพราะว่าจระเข้นั้นหนีเข้าไปใน
ป่าแสมที่งอกตามชายฝั่งทะเล พอเราตามมันเข้าไป เราถูกยิงมีพิษ
ไล่กัด ท่านนักบวชมีแต่เสื่อยาว ไม่มีกางเกงเหมือนพวกเรา จึงถูก
ยิงก็คืบวมไปทั้งตัว เราต้องเอาเหล้าชโลมตัวท่านและกอกเลือดออก
ด้วย ท่านต้องนอนอยู่ในเตียงสับท้าววันจึงหาย ข้าพเจ้าเชื่อว่าตลอด
อายุขัยของท่านนักบวชรูปนี้ ท่านคงจะไม่ลืมภัยเรื่องล่าจระเข้เลย
ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่เป็นอะไรมา ถูกกัดที่หน้าและมือเท่านั้น

เราออกจากเมืองคูอาไวไปฝั่งดินแดนประเทศสเปนใหม่ พอมา
ถึงที่นี้ลมตะวันออกเปลี่ยนเป็นลมตะวันตกเฉียงใต้ แต่กระแสน้ำไหล
ไปทางทิศตะวันออก ลมนี้พัดพาเรือแล่นไปตามฝั่งแล้ว เราไปทอด

สมออยู่ที่แหลม ทราก ซึ่งบังอ่าวใหญ่แลดูงามนักหนา ชาวสเปนซึ่ง
มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี้ ถึงแม้ว่าเป็นเจ้าของท้องที่และทำสงครามกับ
เราได้สงบลงแล้วก็ตาม แต่เขาไม่ยอมรับรองเรา หรือส่งเสบียงอาหาร
ให้ เราจึงลงเรือเล็กไปยังเกาะหนึ่ง เพื่อล่าสัตว์และตัดไม้มาทำฟัน
พวกนายทหารเรือที่ไปด้วยกันมีจำนวนประมาณสามสิบคน เราได้เอา
ปืนยิงนกหลายนัด ในทันใดนั้นเราได้ยินเสียงอีกที่กรีกโครม ประหนึ่ง
กองทัพยกมาประชิดเรา เราได้วิ่งมาเข้าแถวเตรียมตัวต่อสู้ เพราะว่า
ไม่ทราบแน่ชัดว่าเสียงอะไรที่ดังกึกก้องใกล้เข้ามาทุกที เราได้ปรึกษาหา
รือกันแล้ว ตกลงใจว่าจะต้องหนีต่างคนต่างรีบลงเรือ แต่ในทันใดนั้น
นายทหารอเมริกันคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในที่นั้นเห็นเราวิ่งหนี จึงหัวเราะเยาะ
เรา แล้วร้องตะโกนมาว่า “ตามข้าพเจ้ามาเถิด เสียงที่ท่านได้ยินนั้น
คือเสียงลิง” จริงตามเขาบอกเรา

เมื่อเราได้ยินนายทหารอเมริกันตะโกนมาเช่นนั้น เราก็เดินบุก
ป่าเข้าไป และเราได้แลเห็นลิงฝูงหนึ่งมากกว่าพันตัว เราวิ่งไล่มัน
และฆ่าได้เกือบร้อยตัว นอกนั้นหนีไปได้หรือไปซ่อนตัวอยู่ในป่าที่
ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นลิงใหญ่เช่นนั้นเลย มันมีขนสีแสด หน้าโต และ
เครายาว ตัวหนึ่งหนักกว่า ๕๐ ชั่ง พวกกะลาสีกินเนื้อมันและพูดว่า
รสดีมาก เวลาเราอยู่บนบกงูตัวหนึ่งยาวประมาณ ๔ วา และลำตัว
กว้าง ๖ นิ้ว ได้เลื้อยเข้าไปในเรือทางหางเสือเรือของ เซวาลิเอ
เดอะฟลาคุร์ต เลอะเพรต ถึงแม้ว่ามันขู่เข้าหูคนถือท้าย แต่คน ๆ นี้
ไม่ระแวงว่าเสียงนั้นมาจากทางไหน และไม่ไต่ระวังตัวเลย พอเรา
ลงมาในเรือเซวาลิเออร์ เลอะเพรต เห็นงูตัวนั้นแล้วร้องเอะอะกระโดด

หนีชนบทไป คนที่อยู่ในเรือพากันตกใจ ก็หนีชนบททงสน เว้นแต่
คนถือท้ายคนเดียว ชื่อ กรว นิ่งนึ่งอยู่กับที่ เขามีสตักจวดยถ่อมขอ
ที่ปลายไค้แล้วจึงง่วนนันทายกาที่

ถึงฤดูคลื่นลมจึก เห็นว่าจะได้ความลำบากมาก เราจึงแวะเข้าไป
ที่เกาะมาร์ตินีกแล้วเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศส เมื่อถึงเมือง รอส-
ฟอร์ดแล้ว ผู้บัญชาการก็สั่งให้ปลดเรือรบออกจากราชการ ข้าพเจ้า
จึงลาพักแล้วเดินทางไปพระราชสำนัก เพื่อฟังข่าวว่าจะได้เลื่อน
ตำแหน่งบ้างหรือไม่ ตลอดจนและรุ่งขึ้นอีกยี่หนึ่ง ข้าพเจ้าไม่มัวงาน
ทำ ใ้แบ่งเวลาอยู่ที่พระราชสำนักบ้าง ที่เมืองรอสฟอร์ดบ้าง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองทูลอง ได้พบ
เพื่อนที่ซอบกั้นมาก คือ ท่านเจ้าวัดตุลुक ซึ่งเป็นหลานของท่านเจ้า
คณะใหญ่ ท่านได้รับรองข้าพเจ้าด้วยมิตรไมตรีอย่างดียิ่ง ชักชวน
ให้ข้าพเจ้าไปพักอยู่กับท่าน และเอ็นดูเหมือนหนึ่งว่าเป็นน้องชาย
ของท่านฉะน

ในปีนี้ข้าพเจ้ากับมาร์ควิสเคอะลาปอร์ตได้เข้าประจำการในกอง
ทัพเรือ ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ตูเคสัน ที่จะไปตีเมืองอัลเจอร์
พอเรือรบไปถึง เราก็ดลงมือระดมยิงเรื่อยไป ทำให้พลเมืองตกใจมาก
พระเจ้าแผ่นดินแขก อัลเจริอั้ง ทรงเห็นว่า จะควบคุมอาณาประชา
ราษฎรไว้ไม่ได้จึงทรงขอสงบศึก เราบอกว่าจะหยุดรบต่อเมื่อชาว
อัลเจริอั้งยอมปล่อยชาวฝรั่งเศสสี่ร้อยคนที่ได้จับไว้เป็นเชลยศึก ส่วน
ข้อความในหนังสือสัญญาอันต่างฝ่ายต่างกำลังจะตกลงกันอยู่แล้ว ชาว
ตุรกีคนหนึ่ง ชื่อ เมชามอร์ต ซึ่งมีที่มั่นอยู่ในเมืองนั้นชักชวนไม่ยอม

ทำไมตรี เขาได้ยุประชาชนให้เป็นกบฏ ได้เข้ายึดตำบลสำคัญต่าง ๆ ได้แล้ว ถึงตนเองเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พฤติการณ์นี้ละเมิดข้อความที่จะพึงตกลงกันได้ เราจึงทำสงครามต่อไปอีก เราได้ระดมยิงเมืองนั้นหนักเข้า พวกแขกอัลเจร็องมีความแค้นเคืองเหลือเกิน ด้วยความพยายามมาดร้าย เขาได้จับกงสุลฝรั่งเศสผู้หนึ่งยัดเข้ากระบอกปืนกรอกใช้เป็นลูกกระสุนปืน ความทารุณหาญตีเพียงนี้ไม่ ชาวฝรั่งเศสหลายคนถูกมัดไว้ที่ปลายกระบอกปืนใหญ่ ลูกกระสุนปืนระเบิดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย จนแขนขาคนเหล่านั้นขาดกระเด็นมาตกบนเรือรบของเรา ภาพอันสยดสยองปราศจากมนุษยธรรม ไม่มีใครสามารถที่จะแสดงให้เราเห็นดีกว่าคนปากคนเถื่อนแห่งทวีปอัฟริกันนี้

ฤดูกาลที่ล่วงมานี้ไม่เหมาะที่เราจะล้อมเมืองนี้ต่อไปได้นาน กองทัพเรือจึงกลับมากองเมืองตุลอง ในระหว่างเวลาที่กำลังสะสมอาวุธยุทธภัณฑ์เพื่อบรรทุกลงเรือไปล้อมอัลเจร็องอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ผูกหัดทหารเรือและทหารช่างลูกระเบิด พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะเอาชัยชนะแก่พวกแขกอัลเจร็องให้จงได้ จึงมีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้ท่านมาร์ควิส เดออะเชญูเลย์ เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ ไปตรวจพลที่เมืองตุลองด้วยตนเอง เพื่อเตรียมการไม่ให้มีสิ่งไรขาดตกบกพร่อง ผู้บัญชาการทหารเรือจึงถือโอกาสนี้ จักการให้ท่านเสนาบดีได้เห็นการฝึกหัดทหารช่างลูกระเบิด ได้มีคำสั่งให้ชุดหลุมและพุนดินเป็นขอบรอบหลุมนั้น และปลุกประรำสูงห่างออกไปไว้ประรำหนึ่งสำหรับท่านเสนาบดีจะได้ ไปยืนดูการช่างลูกระเบิด นายพันตรี เรมองทิส และข้าพเจ้ายืนอยู่ที่ขอบหลุมนั้นควบ

กุมททหารที่อยู่ในสนามเพลาะ พลทหารผู้หนึ่งได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไป
ตกใกล้ตัวนายพันตรีเรมองทิส ๗ จึงกระโดดห่างออกไปหลบพื้น
อันทรายได้ ต่อมาอีกรุ่นหนึ่ง พลทหารอีกคนหนึ่งขว้างลูกระเบิดไม่
ลงหลุม ลูกระเบิดมากกอยู่ที่ใกล้เท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิด
ขึ้นทันทีและขว้างไปทางหลุมนั้น ลูกระเบิดได้ระเบิดก่อนตกถึง
สะเก็ดได้กระเด็นถูกหมวกของข้าพเจ้าทะลุเป็นรู เกราะที่ตีเหลือเกิน
ที่ไม่ถูกศรชะ มิฉะนั้นก็คงไม่รอดชีวิตมาได้ พลทหารคนที่สาม ซึ่ง
ขว้างไม่แม่นยำเหมือนสองคนก่อนนี้ ได้ขว้างลูกระเบิดไม่ลงหลุมอีก
มันตกลงที่พื้นดินห่างจากนายพันตรีเรมองทิสมาก แต่นายทหารผู้
ชะล่าใจว่ารอดตายได้ครั้งหนึ่ง และเห็นข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดที่ตก
ใกล้ตัวข้าพเจ้าขว้างไป จึงเอาอย่างข้าพเจ้าบ้าง วิ่งไปหยิบลูกระเบิด
นั้นขว้างลงไปหลุม ท่านเสนาบดีได้เห็นการฝึกหัดดังที่กล่าวมานี้
แล้ว มีความพอใจเป็นอันมาก แต่มีบัญชาสั่งให้หยุดทันที พูดว่า
ถ้าหัดขว้างลูกระเบิดต่อไปอีกไม่ช้า นายทหารสองคนคงเสียชีวิตแน่

ก่อนออกเรือไปเมืองอัลเจอร์ นายทหารเรือหลายนายได้เสนอ
แผนยุทธวิธีต่าง ๆ นานา เซวาเลียร์ เคอะเลวี ผู้บังคับการกระบวน
เรือรบกระบวนหนึ่ง ได้เสนอความเห็นให้ทำลูกระเบิดขนาดใหญ่
สองลูกบรรจุติดำหนักหกสิบหกหาบ แล้วบรรจุกลงเรือใบเล็ก ๆ
ลำละลูก เพื่อนำไประเบิดทำนบกั้นคลื่น แล้วส่งทหารขึ้นบนฝั่งไป
เผาเรือที่อยู่ในที่นั้น ถ้าทำได้ดังนั้นก็ยกเมืองอัลเจอร์ได้ง่าย แต่
ม. คูเกสสัน ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือ เห็นว่ายุทธวิธีนั้นน่าความยาก
ลำบากมาก จึงไม่ได้ทำตามนั้น

เมื่อบรรดาทหารเรือ ทหารช่าง ลูกกระเบิด และนายทหาร
 สำรองราชการต่าง ๆ ได้ลงไปในเรื่องรบที่เมืองทูลองนั้น ข้าพเจ้าได้
 ลงไปประจำอยู่ในเรือของบุตรชาย ม. ตูเคสัน กองเรือรบหลวงขนาดใหญ่
 ซึ่งไฟบีฟเคอะโนโอสต์ เป็นผู้บัญชาการ และกองทัพลูกซึ่งเป็น
 ผู้บังคับการเรือรบหลวงลำหนึ่งก็ได้รับคำสั่งให้ไปล้อมเมืองอัลเจอร์ด้วย
 โดยเหตุที่ยุทธวิธีที่ข้าพเจ้าเล่ามาข้างบนนั้นถูกเลิกล้ม พวกนายทหาร
 สำรองราชการจึงไม่มีหน้าที่อะไร ข้าพเจ้าไม่ชอบอยู่เฉย ๆ มีความ
 ละอายที่อยู่หนึ่ง ๆ และพลอดกั๊ยในขณะที่บรรดาสหายนอื่น ๆ ต้อง
 ทำหน้าที่ทหารและผจญกับอันตรายต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงอ้อนวอนนาย
 พันตรี เรมองท์ส ขออนุญาตให้ข้าพเจ้าตามเขาไปด้วย นอกจากมี
 ความประสงค์ที่จะมั่งงานทำ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะศึกษาการทำ
 สงครามและชินกับอันตรายด้วย นายพันตรีเรมองท์ส ซึ่งเป็นสหยา
 สนิทคนหนึ่งของข้าพเจ้าก็อนุญาตตามคำขอร้อง ข้าพเจ้าจึงไปไหน
 ไปด้วยกับนายทหารผู้นั้น

กองทัพลูกมีความพอใจมากที่ข้าพเจ้ามีความตั้งใจดี และทราบ
 ว่าอาหารในเรือที่ข้าพเจ้าประจำอยู่นั้นคงจะไม่ดีพอ ท่านจึงส่งเรือเล็ก
 ของท่านไปรับข้าพเจ้าทุกเวลาเช้าและเลี้ยงดูให้อิ่มหน้าสำราญใจ เพื่อ
 ทำให้ท่านเบิกบานใจ และแสดงความกตัญญูที่ท่านได้มีความกรุณาแก่
 ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าได้ประสบมา เมื่อวันก่อน
 โดยถ้วนถี่ ได้เรียนให้ท่านทราบว่ามิคนจับคนตายเท่านั้นเท่านั้น
 นายทหารเรือสองคนที่นั่งฟังอยู่ในที่นั้น คงจะมีความสงสัยถ้อยคำของ
 ข้าพเจ้า หรือจะลองพิสูจน์ความแท้จริงประการหนึ่งประการใดก็ตาม

ได้ขอให้ข้าพเจ้าพาเขาไปด้วย ข้าพเจ้าพูดว่า “ ยินดีอย่างยิ่งที่จะพา
ท่านไป ขอให้ท่านเตรียมตัวไว้ให้พร้อมในวันรุ่งขึ้นเถิด ”

ในวันนั้น คุณเคนมีคำสั่งให้ระดมยิงเมืองอัลเจอร์ และส่งเรือ
บรรทุกลูกระเบิดเข้าไปใกล้ฝั่ง แต่ให้อยู่ห่างจากระยะกระสุนปืนของ
แขกอัลเจริอ็ง เวลาเย็นข้าพเจ้าใช้คนไปบอกนายทหารเรือสองคนที่
ส่งสัยถ้อยคำของข้าพเจ้าว่าอย่าลืมหาลงเรือข้าพเจ้าในวันรุ่งขึ้น นาย
ทหารสองคนนั้นมาตามนัดหมาย ข้าพเจ้าพาลงไปเรือที่บรรทุก
ลูกระเบิดที่อยู่ใกล้ฝั่งที่สุดลำหนึ่ง เราได้พบบรรดานายทหารอื่น ๆ นั่ง
รับประทานอาหารอยู่โดยไม่มีอันนิ่งแก่เสียงปืน และเกรงกลัวกระสุนปืน
ที่ผ่านมาเสีย ข้าพเจ้านั่งรับประทานอาหารกับนายทหารเหล่านั้น
ด้วย เสียงปืนดังมากจนและกระสุนปืนเฉียดมาตีเข้า เราก็นิ่งเฉย ๆ อยู่
แต่มีข้าพเจ้าได้ยินเสียงนายทหารเรือสองคนนั้นบ่นพึมพำและมี
สีหน้าตกอกตกใจมาก ข้าพเจ้าเอาหูทวนลมแกล้งทำไม่เข้าใจว่าเขาพูด
ว่าอะไร ในที่สุดเขากงเห็นว่าเกี่ยวกันกับความตายมากอยู่และล้อกัน
มากเกินไปเสียแล้ว เขาจึงพูดว่า “ พอแล้ว ถอยไปจากที่นี่เถิด ความ
อยาก رؤ้อยากเห็นของข้าพเจ้านั้นได้สมหวังแล้ว ที่นี้เต็มไปด้วยความ
อันตราย ยิ่งสำหรับคนที่ไม่มีหน้าที่แล้ว ก็ยังมีอันตรายมากทีเดียว ”

ถึงแม้ว่าเราได้ระดมยิงเมืองอัลเจอร์ด้วยปืนใหญ่ทำความเสียหาย
มาก แต่พวกแขกอัลเจริอ็งก็ยังคงต่อสู้อยู่แข็งแรง ม. คุณเคนได้ส่งเรือ
บรรทุกลูกระเบิดสี่ลำเข้าไปใกล้ ๆ ใกล้เคียงเป็นกระบวนรูปพระจันทร์
ครึ่งซีกเข้าไป พวกนายและพลทหารเรือ ซึ่งใช้นวมเป็นที่กำบังตัว
ไว้ขว้างลูกระเบิดเข้าไปในเมือง นอกจากเรือสี่ลำนี้ ยังมีเรืออื่น ๆ

อีกกลุ่มบนพร้อมตามไปด้วย ต่อจากนั้นยังมีเรือรบหลวงขนาดใหญ่
อีกสี่ลำคุมไปข้างหลัง

เรือบรรทุกทุกระเบิดสี่ลำบนบนกรกต่างละหนึ่งกระบอก บนนี้
ใช้กระสุนมีรูสำหรับบรรจุเชื้อเพลิงด้วย เราได้รับคำสั่งให้เข้าไปใกล้
ท่านบกนกลัน ซึ่งอยู่ในระยะบินเล็กของศัตรู และให้ยิงกระสุนนั้น
ลงไปในเรื่องของแชนกอล์ฟเจริง เพื่อไฟจะได้ไหม้เรือเหล่านั้นให้จม
ลงไป

นายพันตรี เรย์มอนด์ก็เป็นผู้ที่จะไปทำการนี้ ข้าพเจ้าได้ลงไป
ในเรื่องลำเดียวกัน พอเราขึ้นบินครั้งแรก ศัตรูได้ใช้ปืนใหญ่
และปืนเล็กยิงมาทางเรือของเรา ถูกทหารเรือบาดเจ็บหรือตายห้าคน
พวกทหารเรือมีความตกใจมาก นอนลงราบในท้องเรือ เราจะสั่ง
อย่างไรก็ไม่ลุกขึ้น

นายพันตรี เรย์มอนด์และข้าพเจ้าต้องชักกระบังออกดูว่าถ้ายัง
ชักขึ้นคำสั่งไม่ยอมรบ เราจะปลดชีวิตเสีย พวกทหารเรือเกรงว่าเรา
คงแทงให้ตายจริง จึงอ่อนน้อมเชื่อฟังคำสั่ง ข้าพเจ้าได้ไปยิงทางเสือ
ถือท้ายเรือเอง เพราะว่านายท้ายเรือได้ถูกกระสุนปืนตายเสียแล้ว
เราช่วยกันถอยเรือออกไปพ้นจากระยะกระสุนปืนได้ นายพันตรี
เรย์มอนด์พบข้าพเจ้าที่ไหนก็ชอบใจข้าพเจ้าเสมอ ที่ได้ตัดสินใจ
เด็ดขาดนำเรือมาพ้นอันตรายในคราวนั้น กระสุนปืนกรกของเรานั้น
ไม่ได้ทำความเสียหายแก่ศัตรูมากนัก และโดยเหตุที่เราได้รับความ
อันตรายจากกระสุนปืนของศัตรูมากกว่า ม. คูเคนจึงไม่เห็นเป็นการ
จำเป็นที่จะส่งเรือเข้าไปใกล้ฝั่งอีก

แท่นนั้นมาเราให้ระดมยิงเมืองอัลเจอร์หนักเข้า และคนบ้าคนเถื่อน
เหล่านั้นก็ยิงปืนใหญ่ตอบแทนทุกคราว คริสต์ศาสนิกชนที่ถูกมัดไว้
ที่ปลายกระบอกปืนใหญ่ก็ถูกกระสุนปืนตายลงเป็นอันมาก ข้าพเจ้า
จะเว้นเสียมิได้ที่จะไม่เล่าความกตัญญูกตเวทีของต้นหนเรืออัลเจอร์อิง
ผู้หนึ่ง คน ๆ นั้นเซวาลิเออร์เคอะเลวีได้เคยจับมาไว้เป็นเชลยศึก แต่
ได้รับความเมตตาจากนายทหารเรือฝรั่งเศสทั้งหลายเป็นอันมาก
เวลาที่เขากอัลเจอร์อิงประทุษร้ายคริสต์ศาสนิกชนนั้น เขาอยู่ที่เมือง
อัลเจอร์ ได้เป็นพยานที่เห็นเหตุการณ์ทารุณร้ายกาจดังที่ข้าพเจ้าจะเล่า
ต่อไป

ม. จั๋วเซอล นายทหารเรือที่อยู่ติดบังคับบัญชาของเซวาลิเออร์
เคอะเลวี ได้ถูกจับเป็นเชลยศึก และต้องกำพิพากษาให้มัดไว้ที่ปลาย
กระบอกปืนใหญ่ ต้นหนเรืออัลเจอร์อิงเห็น ม. จั๋วเซอล จำได้ว่าเคย
ชอบกันมา จึงได้ขอร้องให้ยกโทษ ม. จั๋วเซอล และขอประกันตัวไป
แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เขาจึงวิ่งเข้าไปบอก ม. จั๋วเซอล และร้องบอก
ทหารปืนใหญ่ว่า “ลูกชนวนยิงไปเถิด เมื่อข้าพเจ้าช่วยผู้มีพระคุณของ
ข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว ตายตามกันไปดีกว่า” พระเจ้าแผ่นดินแซกอัลเจอร์อิง
ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็มีพระทัยอ่อน จึงพระราชทานอภัยโทษ
แก่นายทหารเรือฝรั่งเศสผู้นั้น แน่นอนที่เคียวเมตตาคุณเช่นนี้ย่อมมี
ไม่เลือกกว่าในประเทศใด ๆ และย่อมข่มดวงจิตของมนุษย์ที่นับว่า
ทารุณที่สุดได้ ในที่สุด ม. จั๋วเซอล ได้กลับมาประเทศฝรั่งเศส และ
ยังได้รับราชการอยู่อีกเป็นเวลานาน เขาได้เล่าข้อความที่ข้าพเจ้าจก
ลงไว้ในบันทึกนี้

ถึงตุ๊กตีสั้นลมจ๊กกองทัพเรือจะอยู่ที่นั่นต่อไปไม่ได้ เราจึงชักใบ
แล่นกลับประเทศฝรั่งเศส ทั้งเมืองอัลเจร็องที่สลักหักพังไว้ และเต็มไปด้วย
ไปช่วยคนเจ็บคนตายเป็นอันมาก ถึงแม้ว่าในขณะที่ถูกระดมยิงนั้น
แขกอัลเจร็องมีความทรหดอดทนมากก็จริง แต่ก็คงมีความวิตกมาก
ว่าเราคงจะยกทัพกลับมาล้อมอีกเป็นครั้งที่สาม จึงแต่งราชทูตมาเจริญ
ทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา สงครามจึงได้สงบลงด้วย
ประการฉะนี้

เมื่อกองทัพเรือกลับมาถึงเมืองทูลอง และปลดอาวุธยุทธภัณฑ์
ออกจากเรือแล้ว พวกนายทหารก็พากันไปหาความสนุกเพลิดเพลิน
ที่พืงมีในฤดูหนาว และพักผ่อนร่างกายที่ได้รับความคิดเห็นน้อยมา
ตลอดเวลาสงคราม ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นไม่มีความประสงค์อะไรยิ่งไป
กว่าจะไปสู่นครหลวง เพื่อว่าจะได้บำเหน็จความชอบตามสมควร แต่
ไม่มีเงินทุนเหลือเลย อันเป็นอุปสรรคขัดขวางความตั้งใจของข้าพเจ้า
ถ้ากองทัพถูกลูกไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าก็คงไปไม่ได้เป็นแน่ เมื่อท่าน
ได้ทราบภาวะของข้าพเจ้าแล้ว ท่านได้เรียกข้าพเจ้าไปหาและพูดว่า
“น้องเอ๋ย อย่าวิตกไปเลย พี่จะออกเงินค่าเดินทางให้” เราทั้งสองจึง
เดินทางไปด้วยกัน เมื่อถึงพระราชสำนักแล้ว ในเวลาไม่ช้าข้าพเจ้า
ก็ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายเรือโท

ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองรอสฟอร์ด เพื่อเตรียมจัดเรือ
ที่จะพามาร์ควิสเคอะเตอร์สีย์ไปประเทศโปรตุเกส ท่านผู้นี้ได้รับพระ
ราชทานตราตั้งเป็นอัครราชทูตไปในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระเจ้าดอนเปโดร

เวลาข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองรอซฟอร์ดนั้นอากาศหนาวเหลือเกิน ก่อนจะถึงเมืองบลัวส์ ถนนเต็มไปด้วยน้ำแข็ง ข้าพเจ้าขี่ม้าเข้าไปชนน ได้ขึ้นรถกรองล้อรถในถนนลุ่มลงหลายครั้ง แต่มันไม่บาดเจ็บเลย เมื่อมันลุ่มลงครั้งสุดท้าย ปากของมันกระแทกดิน สายรัดปากจึงขาด ข้าพเจ้าไม่ต้องการจะลงจากม้า จึงขอร้องให้คนเลี้ยงม้าลงมาช่วย ซ่อมแซม อ้ายคนอับรึยคนนั้นตอบว่า “ทำไมท่านไม่ลงไปซ่อมแซม เองเองเล่า ข้าพเจ้าเห็นท่านตกม้าหลายครั้งแล้ว” ข้าพเจ้ารู้สึกว่ คนเลี้ยงม้าคนนั้นพูดจาโอหังมาก แต่ยังไม่โหดโหด เพราะข้าพเจ้า ยังมีความประสงค์ที่จะให้เขาดูแลม้าของข้าพเจ้าต่อไป จึงพูดว่า “เพื่อนเอ๋ย โปรดลงจากม้าและช่วยเหลือสักครั้งหนึ่งเถิด ข้าพเจ้าจะ รางวัลให้สมกันกับความเหน็ดเหนื่อย” เมื่อข้าพเจ้าพูดโดยดีเช่นนั้นแล้ว เขาก็ก้มลงจากม้าและซ่อมแซมสายรัดปากม้าให้ พอเขาซ่อมแซม เสร็จแล้วข้าพเจ้าชักกระบือออกจากฝักตักคนเลี้ยงม้าคนนั้น ให้สมหน้าหน้า ที่พูดจาอุหมิ่นข้าพเจ้า เมื่อเขากลับไปขึ้นม้าแล้ว เขาคำข้าพเจ้าอีก และพูดขู่ว่าจะแกะเผดเมื่อถึงเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าจึงชักกระบือออกจาก ฝักอีกแล้วพูดว่า “ไม่เห็นจำเป็นต้องไปให้ถึงเมืองบลัวส์ ให้เรื่อง แหกหักกันเดี๋ยวนี้เถิด” พูดเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเอากระบือฟาดลงไปอีก หลายที เขาคงทำอะไรเอาแต่มาทวงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงหันเข้าไปบอก ให้รู้ตัวว่าข้าพเจ้าจะเลือกที่ไหน ๆ แกลงให้เขาตายก็ได้ แล้วเอากระบือ ฆมที่ซีไกรงของเขาที่หนึ่ง เมื่อคนเลี้ยงม้าถูกแทงเจ็บเข้าแล้วก็แสดง อาการสงบ แต่นั่นมาข้าพเจ้าจะสั่งให้เขาทำอะไร เขาก็ทำให้

เมื่อมาถึงเมืองบลัวส์ เจ้าของม้าแลเห็นคนเลี้ยงม้าถูกตีเลือดไหล ไชมหน้าและไม่มีหมวก ก็ไม่ประหลาดใจอะไรเลย ข้าพเจ้าพูดกับข้าพเจ้าว่า

“ท่านคงได้มีปากเสียงกันกับอายคนหยาบกายคนนั้นแน่แล้วละซี”
 ข้าพเจ้าตอบว่า “จริงเหมือนพูด แต่เขาไม่ควรไปร้องทุกข์แก่ใครอีก
 เพราะว่าข้าพเจ้าได้ตกรางวัลเขามาสด ๆ แล้ว นอกจากนั้นเขาชี้ข้าพเจ้า
 ว่าถ้ามาถึงเมืองบลัวส์เขาจะแก้เผ็ดให้ได้” เจ้าของม้าพูดต่อไปว่า
 “อายคน ๆ นี้เป็นคนพาลที่สุดไม่เชื่อกลยาบ เมื่อสองปีมาแล้วเขายั่ว
 คนเดินหนังสือคนหนึ่งจนเขาคุมสติไว้ไม่ได้ ได้ชักปืนพกยิงเขาจน
 ป่าหัก” ในขณะที่ข้าพเจ้าฟังคำบอกเล่าของเจ้าของม้าอยู่ และเตรียม
 จะชนม้า นึกว่าคนเลี้ยงม้าคนนั้นไปพินข้าพเจ้าแล้ว แต่พอหันหน้ามา
 ก็แลเห็นเขาถือสามง่ามวิ่งตรงมาจะแทงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าควักปืนพก
 ออกมา พอง้างไกจะยิงไป ก็แลเห็นเจ้าของม้าฉวยไม้พลองวิ่งมา
 ตีคนเลี้ยงม้าจนสามง่ามหล่นมือไป ข้าพเจ้ากระโดดขึ้นหลังม้า พอจะ
 ย่างออกจากโรงม้า ข้าพเจ้าเห็นเขาเดินตรงมาอีก แล้วมีหน้ามาอ่อน
 วอนขอเงินรางวัลที่ข้าพเจ้าบอกว่าจะให้เขา พุดจาประหนึ่งว่าเราไม่มี
 เหตุบาทหมางใจกันเลย ข้าพเจ้าต้องขอชมว่าอายคนพาลคนนั้นไม่มิจิต
 มีใจเสียเลย ข้าพเจ้าได้ควักเงินให้เล็กน้อยแล้วพูดว่า “ท่านเอาไป
 ซื่อเหล้ากินเถิด เงินนี้ท่านได้มาช่วยนำพกหน้าแรงจริง ๆ”

จากเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปเมืองบัวติเออร์ส แต่เป็น
 กรรมของข้าพเจ้าที่จะต้องได้รับความรำคาญใจจากคนเลี้ยงม้าจำพวกนี้
 ตลอดไป ขณะที่ออกจากโรงม้าที่เมืองนี้ ข้าพเจ้าได้ร้องบอกคน
 เลี้ยงม้าต่อหน้าเจ้าของม้าว่า “เพื่อนเอ๋ยทนเอาหน่อยเถิดเร่งม้าเข้า”
 เขาตอบว่า “ถ้าท่านรีบร้อนนักก็เร่งม้าของท่านเองซี” ข้าพเจ้าจึง
 คุกเข่าด้วยความแค้นเคืองเป็นอันมากแล้วพูดว่า “ข้าพเจ้าจะบอกให้ท่าน

รุทิวต่อหน้านายของท่าน ผู้ซึ่งไม่คงสงสัยเลยมีค่าน้อยกว่าตัวท่าน
 เสียอีก ยิ่งออกส่าห์เลี้ยงทุกคนทะเลงเช่นตัวท่านไว้ ว่าถ้าท่านขึ้นพูด
 ทียบคายกับข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจะเอาปืนพกกระบอกหัวสมอง
 ท่าน” เมื่อข้าพเจ้าพูดเช่นนั้นแล้วเขาก็อ่อนน้อม และตลอดเวลา
 เดินทางไปเขาเล่าแต่เรื่องขบขันให้ข้าพเจ้าฟัง เมื่อถึงเมืองมัสส์
 ข้าพเจ้าต้องเปลี่ยนม้าอีก ได้ประสบคนเลี้ยงม้าคนที่สาม เขามี
 หนวดคอกสะพายดาบและปืนสั้นสองกระบอกเหน็บไว้ข้างอานม้า เมื่อ
 เห็นเขามีอาวุธเช่นนั้น ข้าพเจ้าแน่แก่ใจว่าเราคงจะไม่จากกันไป
 ปราศจากความทะเลาะวิวาทกัน คงจะมีปากเสียงกันและต่อสู้กัน
 กลางทางเป็นแน่ เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วข้าพเจ้าก็ควักปืนพกออกมาแล้ว
 พุดกับคนเลี้ยงม้าคนนั้นว่า โดยเหตุที่เราจะต้องมีปากเสียงกันและตีรัน
 พันแทงกันแน่ ข้าพเจ้าต้องการลงมือทำสงครามกันก่อนเดินทางไป
 ในขณะนั้นเจ้าของม้าเดินเข้ามาใกล้เรา พุดจาใกล้เกลี้ยแล้วเก็บเอา
 อาวุธของคนเลี้ยงม้าไปหมด เราจึงเดินทางต่อไปจากเมืองนี้

ข้าพเจ้าขี่ม้าไปได้ประมาณสองผลัด ก็พลบค่ำลงมืดและหนาว
 มาก หมอกทึบเหลือเกินจนไม่แลเห็นอะไรเลย เราจึงหลงทางขี่ม้า
 ต่อไป สักครู่ก็ไม่ว่าจะไปทางไหน เกรงว่าจะหลงกันเอง จึงลงจากม้า
 เดินเท้าไป ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยได้ยืนในที่ลำบาก
 เหมือนคราวนี้เลย ข้าพเจ้ามีความโกรธเคืองเป็นอันมากและบ่นว่า
 อยากจะฆ่าคนเลี้ยงม้าเสียที่ได้พามาให้หลงทาง คนเลี้ยงม้าคนนั้น
 ตอบว่า “ถ้าท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่ช่วยให้ท่านไปไกลกว่านี้ได้”
 คน ๆ นั้นพูดถูกต้องทีเดียว อย่างไรก็ตามก็เพื่อจะให้พ้นไปจากที่นี้ได้

ข้าพเจ้าบอกคนเลี้ยงม้าให้หวดแสตัง ๆ เพื่อว่าจะมีคนอื่นได้ยินแล้ว
ช่วยบอกทางให้เรา

ที่ข้าพเจ้าคิดเช่นนั้นก็ไม่ผิด พอคนเลี้ยงม้าหวดแสตังหลายขวับเข้า
สุนัขก็เห่า ข้าพเจ้าจึงลงความเห็นว่าเป็นตำบลที่หนาวมากเช่นนั้น สุนัข
ตัวนั้นคงจะไม่ออกมาที่แจ้ง คงจะเห่าอยู่ในบ้านโคบ้านหนึ่ง ข้าพเจ้า
จึงส่งคนเลี้ยงม้าให้หวดแสตังต่อไป แล้วเราเดินทางไปตามเสียงสุนัขเห่า
เดินไปได้ไม่กี่ก้าวก็มาถึงท้องร่องกว้างพอใช้ น้ำในท้องร่องนั้นแข็ง
บ้างแล้ว เราเดินตามริมท้องร่องไปประมาณสิบห้านาทีก็ยังไม่เห็นทาง
เข้าไป แต่ในที่สุดเราได้มาถึงบ้านชาวไร่ชาวนาผู้หนึ่ง ซึ่งนอกจากมี
ความตกใจมากที่เห็นเรามาถึงเวลาตกและเวลาที่หนาวจัดเช่นนั้นแล้ว
ปิดประตูใส่หน้าเรา

ข้าพเจ้าจึงวอนขอให้เปิดประตูเท่าไร เขาก็ไม่ยอมเปิด ข้าพเจ้า
จึงขู่ว่าจะพังประตูเข้าไป เขาก็เปิดประตูเดินออกมาตัวสั่น เพราะ
นึกว่าเราเป็นพวกโจร ข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในบ้านแล้วพูดว่า ข้าพเจ้า
หลงทางมา หนาวเหลือเกิน ขอผิงไฟ และอาศัยอยู่ด้วยสักคืนหนึ่ง
เขาตอบว่า “ท่านคงจะเห็นด้วยตาเองแล้วว่าข้าพเจ้ามีเตียงนอนอยู่
เตียงเดียวเท่านั้นสำหรับตัวข้าพเจ้า ภรรยาและลูกนอน แต่ถ้าท่านจะ
ตามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าจะพาไปบ้านผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นฮูเกอโนต^(๑)

(๑) ฮูเกอโนต Huguenot (จากภาษาเยอรมัน eidgenossen แปลว่าพวกร่วม
สภาสานกัน) เป็นพวกที่ถือลัทธิของ จัง กัลวัก ผู้สถาปนาลัทธิศาสนาคริสต์นิกาย
พวกฝรั่งเศสเรียกผู้นับถือลัทธินี้ว่า เป็นปรบักษณ์กับลัทธิเยซูอิต เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ.
๒๑๑๕ พวกฮูเกอโนตทั้งชั้นผู้ดีและไพร่ได้ถูกฆ่าโดยมกตามพระราชเสาวนีย์ของพระนาง
คาเทอรีนเคอะเมดีซิส ที่รอกซายท์หนีออกไปจากประเทศฝรั่งเศส ภายหลังในรัชกาลของ
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้นับถือลัทธินี้ก็ถูกริบทรัพย์สิน

มีบ้านอยู่ที่ตำบลนี้ห่างจากที่นี่เพียงสองเส้น ท่านคงจะรับรองท่าน
ด้วยคามยินยอมเป็นแน่”

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยคำแนะนำนั้นแล้ว เดินตามชาวนาคนั้น
ไป และได้มาถึงบ้าน ม. เคอะลาริวีแอร์ เวลา ๒๓ นาฬิกา คน ๆ นั้น
ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี จุดไฟให้ข้าพเจ้าผิง และให้กินเนื้อแกะ
ก้อนหนึ่ง นกปากซ่อมสองตัว ขนมปังและสุราอันโอชะรส ข้าพเจ้า
รับประทานอาหารได้มาก เพราะว่าตลอดวันไม่ได้รับประทานอะไรเลย
เสร็จแล้วเจ้าของบ้านจัดให้นอนในเตียงนุ่ม ข้าพเจ้าหลับสนิทตลอด
คืน ลืมความยากลำบากที่ได้ประสบมา รุ่งขึ้นเจ้าของบ้านหาอาหาร
เข้ามาเลี้ยงก่อนเดินทางไป ข้าพเจ้าได้ขอบใจเขา บอกชื่อข้าพเจ้า
และสัญญาว่าจะมาสมนาคุณในภายหน้า เมื่อมาถึงเมืองรอซฟอร์ด
ข้าพเจ้าได้พบอาของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้บังคับการกองทหารที่เมืองนั้น
ข้าพเจ้าได้เล่าอุปสรรคต่าง ๆ นานา ที่ได้ประสบมาให้ท่านฟังโดย
ตลอด เมื่ออุปการคุณความดีของ ม. เคอะลาริวีแอร์ ก็ไม่ลืมแล้ว
ท่านมีความพอใจฟังเป็นอันมาก

ล่วงมาสองสามวันเราจัดเรือที่จะไปประเทศ โปรตุเกสเรียบร้อย
พอที่จะออกทะเลได้ ม. เคอะวิลเล็คต์เป็นผู้บังคับการเรือลำนี้ พอ
มาร์คริสเคอะทอร์สีย์มาถึง เราก็จักไปเรือออกจากเมืองรอซฟอร์ด
คลื่นลมสงบเรือแล่นไปโดยเรียบร้อย ไม่ช้าเราก็มายังกรุงลิสบอนน์
มาร์คริสเคอะทอร์สีย์ได้ขึ้นไปบนบก ได้รับความต้อนรับสมกันกับ
เกียรติยศผู้แทนพระเจ้าอยู่หัวของเรา ตลอดเวลาเช้าเฝ้า พระเจ้า
แผ่นดินโปรตุเกสประทับอยู่บนราชบัลลังก์ อัครราชทูตยืนกล่าว

สุนทรพจน์กราบบังคมทูลพระกรุณา พวกขุนนางผู้ใหญ่ยืนเหม่อ
 กันและไม่สวมหมวก ขุนนางที่มียศบรรดาศักดิ์ชั้นสูงนายนพคุณ
 พระที่นั่ง ผนังนั้นไม่มีม่านบัง และไม่มีเครื่องประดับอย่างหนึ่ง
 อย่างใดเลย มาร์คริสเคอะวิลเลตต์มีความปรารถนาจะฟังผนังข้าง
 สมุหพระราชพิธีเดินตรงมาบอกเขาว่า เวลาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้น
 เฉพาะแต่ขุนนางชั้นสูงสุดเท่านั้น มีสิทธิ์ที่จะฟังผนังได้ มาร์คริส-
 เคอะวิลเลตต์จึงย้ายไปยืนที่อื่น ที่ถูกปรามาสต่อหน้าชนชาติโปรตุเกส
 ว่าเขาไม่เป็นขุนนางใหญ่โตเช่นนั้น เขาคงมีความโทมัสเป็นอันมาก

เวลาอยู่ที่กรุงลิสบอนนี้ เราได้ไปวัดเบอเลม ได้เห็นอนุสาวรีย์
 บรรจุพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสอันวิจิตรงดงาม โดยมากทำ
 ด้วยศิลาอ่อนที่มากมาก วัดนี้กว้างขวางหอมล้อมด้วยสวน นัยว่างาม
 ที่สุดสวนหนึ่งในพระราชอาณาจักนี้ หัวหน้านักบวชได้รับรองเรา
 เป็นอย่างดียิ่ง เมื่อเราได้ชมว่าวัดนี้งามมากและถามว่าสำนักศิษย์มี
 มากน้อยเท่าใด ท่านหัวหน้านักบวชตอบใจใหญ่แล้วพูดว่า วัดนี้
 โทรมลงมาก ไม่เหมือนกันกับกาลก่อน เมื่อท่านยังหนุ่มอยู่ไม่มีสิ่งไร
 บกพร่องเลย ครั้งนั้นพวกสำนักศิษย์ประมาณสามสิบคนเห็นมีคัส
 สะพายดาบแล้วออกไปจากวัดทุกคืน เกียวนี้ยุทธยุทธเช่นนี้ชาลง
 ไปมาก จะหาสำนักศิษย์สักสิบหรือสิบสองคนที่จะเอาเยี่ยงอย่างคน
 ก่อน ๆ หาได้ไม่ เมื่อได้ยินท่านพูดดังนั้น พวกเราจำเลื่องตามองดูกัน
 ไม่ทราบว่าจะตอบท่านว่าอะไร และไม่เข้าใจว่าท่านพูดจริงหรือ
 พูดเล่น เพียงแต่จะให้ขบขันเท่านั้น ท่านหัวหน้านักบวชได้นำเรา
 เข้าไปในห้องอันสวยงามห้องหนึ่ง มีอาหารอย่างดีตั้งอยู่บนโต๊ะ

เรานั่งรับประทานอาหารพร้อมกันกับนักบวชทั้งหลาย และฟัง
 คนที่เรื่อของเราจัดมาบรรเลงตลอดเวลารับประทานอาหาร

ข้าพเจ้าได้เคยเล่าหลายครั้งแล้วว่าเงินของข้าพเจ้านั้นแพบ
 ยอบแยบเพียงไรเสมอ ความจนจึงบังคับใจไม่ให้โอกาสเหมาะที่ได้มา
 ประเทศโปรตุเกสผ่านพ้นไปได้ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเดินทางไปจาก
 ประเทศฝรั่งเศส พ่อค้ายาสูบได้พุกกับข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้านายาสูบ
 เบรซิลมาขายให้ จะให้ราคางามที่เดียว แต่จะเอาเงินที่ไหนไปค้าได้
 เล่า ข้าพเจ้าจึงไปหาอาของข้าพเจ้า พุกอ้อนวอนขอยืมเงินท่านโดย
 ช้แจงเหตุผลต่าง ๆ นานา ขอให้ท่านเอ็นดูความยากจนของข้าพเจ้า
 ท่านได้มีความกรุณาให้ยืมเงิน (ซึ่งข้าพเจ้าสัญญาว่าจะใช้คืนให้เวลา
 กลับไปถึงประเทศฝรั่งเศส) ข้าพเจ้าจึงนำเงินนั้นไปซื้อหญ้าฝรั่นได้
 หนักราว ๘๓ ชั่ง ตั้งใจไว้ว่าจะนำไปขายก้ำกัไรในประเทศโปรตุเกส

เมื่อมาถึงกรุงลิสบอนนี้ได้สองสามวัน ข้าพเจ้าได้นำหญ้าฝรั่น
 ไปขายได้เงินมาอีกเท่าหนึ่งที่ได้ลงทุนไปแล้ว จึงเอาเงินนี้ทั้งสนซื้อ
 ยาสูบ สิบวันก่อนออกจากเมืองลิสบอนนี้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์
 จะนำสินค้านลงในเรือที่เราโดยสารมา แต่ ม. เกอะวิลเลคท์ไม่ยอม
 ให้นำลงในเรือรบหลวง จึงเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้าต้องบรรทุกลงใน
 เรือใบเล็ก ๆ ลำหนึ่งที่ผู้บังคับการเรือได้นำมาสำหรับพวกทหารเรือจะ
 ได้ใช้

เมื่อกำลังเตรียมตัวที่จะออกจากกรุงลิสบอนนี้ พ่อค้าที่ข้าพเจ้า
 ขายหญ้าฝรั่นให้ นั้น มาหาข้าพเจ้า บอกว่ามีคนจะให้เงินข้าพเจ้า

สองร้อยปิสโตล^(๑) ถ้าข้าพเจ้านำเรือไปคอยรับครอบครัวชาติยูอิฟ เวลากลางคืนราว ๒๒ นาฬิกา ที่ตำบลหนึ่งที่จะบอกให้ทราบ แต่ข้าพเจ้าต้องรับสัญญาว่าจะยอมให้ครอบครัวนั้นแอบอยู่บนเรือรบหลวง ประมาณสองชั่วโมง เมื่อสิ้นกำหนดเวลาแล้ว ครอบครัวยูอิฟนั้น จะโดยสารเรือค้าขายไปเมืองบอร์โดส์ ข้าพเจ้าอยากได้เงินนั้น จึงบอกพ่อค้าหน้าฝรั่งว่าจะตอบให้ทราบภายในเวลาสองชั่วโมงว่าจะรับสัญญาทำให้ได้หรือไม่ ในทันทีนั้นข้าพเจ้าไปเล่าข้อความนี้ให้ ม. เคอะวิลเลตต์ทราบ ท่านแสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าจะได้ผลประโยชน์ บอกว่าตามใจข้าพเจ้าเถิด ท่านไม่ขัดข้องในการที่ข้าพเจ้ารับอาสาจะช่วยครอบครัวนั้น ข้าพเจ้าจึงนำเรือไปคอยรับครอบครัวยูอิฟ ที่ตำบลที่ได้ตกลงกันไว้

เมื่อไม่แลเห็นใครมา และเวลาล่วงไปเกินกำหนดแล้ว ข้าพเจ้าจึงกระโดดขึ้นไปบนบกพร้อมกันกับนายทหารเรือผู้หนึ่ง เราเดินเข้าไปในถนนที่อยู่ไม่ห่างจากฝั่งนัก ถิ่นนั้นเกือบหงายมองเห็นกันได้ ข้าพเจ้าขอให้นายทหารเรือผู้นั้นเดินไปจนสุดถนน เพื่อมองหาครอบครัวที่โดนกฎหมายกันไว้ เมื่อนายทหารเรือผู้นั้นเดินห่างออกไป ข้าพเจ้าเห็นคน ๆ หนึ่งรูปร่างคล้ายปีศาจ ใส่กางเกงขาสั้นสวมหมวกขาว ใส่เสื้อแต่ไม่มีถุงเท้า มือซ้ายถือโล่ มือขวาถือดาบยาวที่ชักออกจากฝักแล้ว เขาเดินกระหืดกระหอบตรงมายังข้าพเจ้า ไม่ทราบแน่ชัดว่าเขามีความมุ่งหมายอย่างไร พอเห็นเขาเข้ามาใกล้ข้าพเจ้าประมาณ

(๑) เงินปิสโตล Pistole นี้มีราคาต่าง ๆ กัน บางครั้งมีราคาเท่ากับสิบฟรังก์ของเงินตราฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นสองร้อยปิสโตลก็เท่ากับสองพันฟรังก์ เป็นเงินไทยราว ๑,๐๖๖ บาท

หกก้าว ข้าพเจ้าก็รีบขึ้นพกออกแล้วร้องให้หยุด เมื่อเขาได้ยิน
ข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้ว เขากระโดดเลี้ยวไปข้างถนน แล้วเดินต่อไป
โดยที่ไม่พูดอะไรเลย

เกรงว่านายทหารเรือที่เดินอยู่ที่ปลายถนนจะมีความตกใจเมื่อ
เห็นคนวิปลาสนี้ ข้าพเจ้าจึงเดินตามไปใกล้ ๆ จริงตามที่ข้าพเจ้าวิตก
นายทหารเรือผู้นั้นมีความกลัวมาก ร้องโวยวายขึ้น ข้าพเจ้าร้อง
ตะโกนบอกไปว่าให้ยืนนิ่ง ๆ และให้ควักปืนพกออก อย่าตกใจ
ไปเลย ข้าพเจ้าวิ่งตามมาช่วยเขาแล้ว คนวิปลาสนั้น ซึ่งคงเป็นคน
วิกลจริตแน่นอน เดินไปเฉย ๆ โดยความสงบแล้ว หลบไปไม่
พูดจาอะไรสักคำเดียว

อีกสักครู่หนึ่งครอบครัวยูอิฟมาถึง มีพ่อแม่ลูกชายและลูกหญิง
เล็ก ๆ รวมตัวกันสี่คน เราพาเขาขึ้นมาบนเรือและถามว่าเหตุไรจึง
หลบหนีออกจากกรุงลิสบอนนี้ เขาเล่าว่าเขาถูกเจ้าหน้าที่รบกวณ
เพราะว่าถือลัทธิผิดกับคริสต์ศาสนา ถ้าถูกจับได้แล้ว คงถูกครอก
ทั้งเป็น ๆ พ่อของเขาก็นมอบเงินให้ข้าพเจ้า ๑,๐๖๖ บาท ตามที่
สัญญากันไว้ ข้าพเจ้าพาเขาขึ้นไปบนเรือรบหลวง พอสิ้นกำหนด
สองชั่วโมงแล้ว เขาก็ลงเรือลำอื่นไปเมืองบอร์โกส์

ได้เงินนั้นมาแล้วข้าพเจ้านำไปซื้อยาสูบอีก และบรรทุกลงใน
เรือใบที่กล่าวมาข้างบนนี้ ข้าพเจ้านึกกระหึ่มอยู่เนื่อง ๆ ว่ามิช้าก็คง
จะค้าขายมีกำไรมาก และคงจะมีเงินมากกว่าที่เคยได้มีในอายุขัยของ
ข้าพเจ้า ในที่สุดเมื่อมาร์กคริสเตออร์สีย์เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลา
พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสแล้ว เราก็จักใบออกเรือกลับประเทศฝรั่งเศส

ตอนแรกคลื่นลมเจียบสงบสัก แต่พอมีพายุกใหญ่พัดมา เรือรบหลวง ก็ปลัดกันกับเรือบรรทุกสินค้า ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอันมากที่ไม่ แลเห็นเรือลำนั้น วิตกว่าสินค้าอันเป็นทรัพย์สินของข้าพเจ้าคงจะสูญ หมดทุก ความเสียใจของข้าพเจ้านั้นทวชนเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก เมื่อได้ทราบว่าคุณสลัดในทะเลบิสเคย์ ได้ยึดเรือลำนั้น ไว้ที่เมืองอะ- แชร์ราช ข้าพเจ้าได้เรียนความนี้แก่อาของข้าพเจ้า ท่านมีความเสียใจ ภัยเป็นอันมากที่ข้าพเจ้ามีเคราะห์ร้ายได้รับความเสียหายครั้งนี้ ท่าน จึงยกหนี้ให้แก่ข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าความเมตตากรุณาของท่านทำให้ ข้าพเจ้าคลายความเสียใจบ้าง แต่ความจริงก็ยังไม่วายความโทมัสที่ ได้รับความเสียหายอย่างออกฤทธิ์

กลับจากประเทศโปรตุเกสไม่ได้กี่วัน ก็มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาลงโทษผู้ถือสิทธิ์ผิดแพกจาก ศาสนาคาทอลิกให้หนักลงไปกว่ากาลก่อนนี้ เจ้าหน้าที่ได้ใช้ความ สอดส่อง จับคนมาลงโทษโดยกวัดข้น จนพวกยูเกอนอตไม่มีทางที่จะ เลี้ยงหนีไปได้ ม. เคอะลารีวีแอร์ ผู้ซึ่งมีความกรุณาให้ข้าพเจ้าอาศัย คุ้มกันหนึ่งและเลี้ยงดูข้าพเจ้าเป็นอย่างดีที่ได้เล่ามาข้างบนนี้ เป็น คนหนึ่ง ในจำพวกที่ถือสิทธิ์คัลวินนิสม์ ตำรวจได้เข้าไปรบกวนถึง ในบ้าน เขาไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร จึงรีบหนีมาหา ม. อาร์นุสที่เมือง รอสฟอร์ด ซึ่งเป็นหัวหน้าเจ้าพนักงานปราบพวกยูเกอนอตในตำบลนี้ เพื่อวิงวอนขอความเห็นว่าจะควรปฏิบัติกรอย่างไร

เมื่อข้าพเจ้าทราบว่า ม. เคอะลารีวีแอร์มาถึงเมืองรอสฟอร์ด ข้าพเจ้าไปหาเขาทันที และเชิญให้มาอยู่บ้านข้าพเจ้า คือบ้านของอา

นั่นเอง อาของข้าพเจ้าได้รับรองเขาเป็นอย่างดี เพื่อสนองคุณเขา
 ที่ได้มีน้ำใจแก่ข้าพเจ้า อาได้มีความเอื้อเฟื้อพยายามช่วยเหลือให้
 พันโทช แต่ไม่มีผล ถึงแม้ว่าเจ้าหน้าทีผู้หนึ่งเป็นมิตรที่ดีของอาข้าพเจ้า
 ก็จริง แต่จะละเมียดพระราชกฤษฎีกาไม่ได้โดยุเองเป็นธรรมดา ม. เคอะ
 ลาริวีแอร์ไม่เห็นทางที่จะรอกพันพระราชอาญาไปได้ จึงจำใจต้อง
 เลือกว่าจะเปลี่ยนศาสนาหรือจะต้องจับหายប់นั้ไป ข้าพเจ้าได้แนะนำ
 แสดงเหตุผลต่าง ๆ นานา ในที่สุดเขาตกลงใจละทิ้งลัทธิคัลวินนิสม์
 เปลี่ยนมานับถือศาสนาคาทอลิก แต่ขึ้นมาเขาก็มีความศรัทธาแก่กล้า
 ในศาสนานี้ และไม่เสียใจที่ข้าพเจ้าได้แนะนำให้ปฏิบัติตามความใน
 พระราชกฤษฎีกานั้น

เมื่อหมกหน้าที่ราชการทหารเรือที่เมืองรอสฟอร์ดแล้ว อาของ
 ข้าพเจ้าแนะนำให้ข้าพเจ้าลงไปทางทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส เพื่อจัด
 กิจการส่วนตัวของข้าพเจ้าและของท่านด้วย ท่านให้ข้าพเจ้าผ่านไป
 ทางเมืองลียง เพื่อทวงหนี้คนที่ท่านให้ยืมเงิน ทางที่จะไปนั้นต้อง
 ผ่านแคว้นแปริคอรท์ลิมูซัง และโอแวนู

ในเวลานั้นหิมะตกหนามาก คนเช่นตัวข้าพเจ้าที่ไม่รู้จักหนทาง
 นั้นย่อมเป็นการเหลือความสามารถที่จะเดินทางไปคนเดียวได้ ข้าพเจ้า
 จึงไปกับคนชีลาสองคนที่เคยเดินทางจากเมืองลิโมซ ไปเมืองแกลร์-
 มองต์ สัปดาหฺ์ละสองครั้งอยู่เป็นนิตย์ การเดินทางเช่นนั้นช้าและรำคาญ
 มาก แต่จำใจต้องไป เดินทางไปได้สี่วันสี่คืนก็มาถึงโรงแรมแห่งหนึ่ง
 ที่อยู่กลางนา ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งมิงไฟอยู่กับเจ้าของโรงแรม ข้าพเจ้า
 เห็นคนเดินเข้ามาหกกคนรูปร่างเหมือนนโจร ข้าพเจ้าจึงตามเจ้าของ

โรงแรมว่า คนเหล่านั้นมาจากไหน เจ้าของโรงแรมบอกว่าเขาเป็นพ่อค้าเมืองซังท์เอสทิเออนน์อ็องฟอเรสต์ ซึ่งไปทำการแสดงสินค้าที่เมืองบอร์โดส์ และเคยผ่านมาทางนี้ทุกปี

เมื่อทราบข้อความดังนั้น ข้าพเจ้าจึงไปพุดจาประจบประแจงด้วย เรานั่งลงรับประทานอาหารด้วยกันและตกลงใจว่าจะเดินทางไปกับเขา ในเวลากลางคืนหิมะตกลงมามาก กลบถนนหนทางหมด แต่พวกพ่อค้าเหล่านั้นมีความชำนาญมาก เขาเดินจากต้นไม้ไปต้นไม้ จึงไม่หลงทาง เวลาเราเดินไปนั้นนกแซงแซวตัวหนึ่งบินมาเกาะอยู่ภายในระยะบิน เพื่อนร่วมทางคนหนึ่งซึ่งถือไม้ พักหน้าให้เราหยุด แล้วควักอะไรออกมาสวมไม้เท้าเป็นปืน ยิงนกตกลงมาตาย เมื่อถึงเมืองทแอร์สม์ทางแยกไปเมืองลียงทางหนึ่ง และเมืองเอติเออนน์อีกทางหนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้นบอกข้าพเจ้าว่าทางไปเมืองลียงนั้นมีหิมะมาก ถ้าไม่มีคนนำทางแล้ว ก็จะไปไม่ได้โดยยาก เขาจึงเชิญให้ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับเขาที่เมืองเอติเออนน์ ข้าพเจ้าทวิตระงูเหตุผล เห็นพ่อค้าด้วย จึงยอมไปอยู่กับเขา ตลอดเวลาห้าหกวันที่ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่เมืองเอติเออนน์ เขามีความเอื้อเฟื้อข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

จากเมืองเอติเออนน์ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองลียง ทำธุระของอาเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปทางทิศใต้พร้อมกันกับพ่อค้าอีกสองคนที่ข้าพเจ้าพบที่โรงแรมอีกแห่งหนึ่ง ล่วงมาอีกสามวันเรามาถึงเมืองลอร์โอล ขณะที่เจ้าของโรงแรมเตรียมจัดอาหารเย็นอยู่นั้น เราเห็นรถม้าเทียมสี่มาถึง ในรถนั้นมีผู้ชายบวญคนหนึ่ง ผู้หญิงคนหนึ่ง อายุราวกลางคน แต่หน้าตาน่าเกลียด มีสาวใช้ตามมาด้วย อายุราว ๑๘ ปี

สวยมาก ข้าพเจ้าเป็นคนอยาก رؤ้อยากเห็น จึงเดินเข้าไปใกล้รถม้า^๕ นั้น
ผู้หญิงคนนั้นเปิดประตูลงจากรถโดยรีบร้อน ไม่พักที่จะจับแขน
ข้าพเจ้า ผู้ซึ่งไปยืนอยู่เพื่อประคองลงจากรถตามความตั้งใจ^๕ ของ
ข้าพเจ้า ลงจากรถเสร็จแล้ว ผู้หญิงคนนั้นหันไปทบน้าสาวใช้
โดยแรงจนนางสาวคนนั้นร้องไห้โฮ ๆ

เวลานั้นข้าพเจ้ายังหนุ่มอยู่ ไม่มีใจที่จะพ้นจากอกคิ^๕ ทิ้งหลายได้
จึงมีความสงสารหญิงสาวคนนั้นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้
หญิงสาวคนนั้นแล้วแสดงความเสียใจที่ถูกลงโทษ โดยที่ไม่มีความผิด
และบอกหล่อนว่าควรได้รับความพนา^๕ ไม่ควรรับใช้คนที่มกิสเลสชั่ว
เช่นผู้หญิงคนนั้นอีกต่อไป

หญิงสาวคนนั้น ซึ่งไม่ทยุ^๕ ร้องไห้ ไม่ตอบข้าพเจ้าสักคำเดียว
พอข้าพเจ้าจะพูดต่อไป นายผู้หญิงของเขา ซึ่งเข้าไปในโรงแรมแล้ว
กลับออกมาหน้าประตูอีก และจะมีความโกรธที่สาวใช้ไม่ตามเขาเข้าไป
หรือมีความแค้นเคืองที่ข้าพเจ้าไปยืนพูดด้วยกับหญิงสาวคนนั้น ก็
ตามแต่จะคิดเอาเถิด เขารี^๕ เข้าไปลงโทษนางสาวใช้คนนั้นอีก ด้วย
ความร้ายกาจแสนแถม^๕ ฉะนั้น เขาทุบตีและจิกผมสาวใช้แล้วลากตัว
เข้าไปในลานหลังโรงแรม ข้าพเจ้ามีความเจ็บใจเป็นอันมากที่เห็น
หญิงสาวนั้นถูกลงโทษ เพราะตัวข้าพเจ้าเป็นสาเหตุ

ข้าพเจ้าจึงตามหญิงสาวคนนั้นเข้าไปในลานโรงแรม แล้วถาม
ว่ามาจากไหน หล่อนตอบว่ามาจากกรุงปารีส ข้าพเจ้าพูดว่าไม่ควร
รับใช้ยายแก่แม่^๕ คนนั้นอีกต่อไป ข้าพเจ้าจะพาหล่อนไปสู^๕ บ้านบิคา
มาร์คาของหล่อน ถ้าหล่อนจะมีความไว้วางใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะ

ช่วยดูแลเป็นอย่างดี เจ้าหล่อนไม่ตอบว่าอย่างไร แต่ความขมขื่น
ของหล่อนนั้นทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่เจ้าหล่อนไม่ปฏิเสธคำแนะนำของ
ข้าพเจ้า

ในทันใดนั้นข้าพเจ้าไปหาเจ้าของโรงแรม ขอให้จัดห้องนอน
ให้หญิงสาวคนนั้นต่างหากห้องหนึ่งและหาอาหารให้รับประทานด้วย
ข้าพเจ้าจะเป็นผู้จ่ายเงินให้ ถึงเวลารับประทานอาหารเย็น ข้าพเจ้ารับ
รับประทานเสร็จก่อนคนอื่น ๆ ลุกไปจากโต๊ะ จะไปในห้องนอน
หญิงสาวคนนั้น พออย่างเข้าไปในห้อง นายผู้หญิงของหญิงสาวคนนั้น
ซึ่งมีความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง และคอยต้อมมองเราอยู่ เห็นตาม
ข้าพเจ้ามาข้างหลังโดยที่ข้าพเจ้าไม่ทันสังเกต กระชากบานประตูห้อง
มาปิดกั้นกุญแจห้องแล้วเอาลูกกุญแจไปเสียด้วย เมื่อได้ยินเสียงประตู
ปิดกั้นปัง ข้าพเจ้าหยุดชะงักไม่พูดว่าอะไร อีกครู่หนึ่งได้สติขึ้นมา
ข้าพเจ้าจึงใส่สลักข้างในห้องแล้วพูดกับหญิงสาวคนนั้นว่า เมื่อมีกนมา
ลักกุญแจนอกห้องแล้ว เรากลับมาข้างในเสียด้วย

ในขณะนั้นเสียงโจษจันลั่นขึ้นในโรงแรม ยายแก่ร้องกร๊อก ๆ
สาบานต่อหน้าผู้เป็นใหญ่ในสกลโลกว่าจะแก้เผ็ดที่ได้รับความปรามาส
จากข้าพเจ้า เสียงอ้อองงนนเข้าหูเราทั้งสองที่อยู่ในห้อง ที่แรกข้าพเจ้า
หาตกใจไม่ แต่เมื่อหญิงสาวคนนั้นบอกข้าพเจ้าว่านายผู้ชายของหล่อน
เป็นผู้รักภรรยา ข้าพเจ้าจึงหันไปว่าถ้าใครมาพบข้าพเจ้าปิดประตู
อยู่ในห้องกับหญิงสาวคนนั้นแล้ว ก็จงร้องฟ้องข้าพเจ้าเป็นคดีอาญาว่า
ข่มขืนเถิก

ข้าพเจ้าจึงคิดหาทางที่จะหนีออกจากห้องขงนี้ เห็นว่าหน้าต่าง
ห้องนอนนั้นสูงจากพื้นดินเพียงผ้าปูที่นอนต่อกันสองผืนเท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงบอกหญิงสาวคนนั้นว่าอย่าตกใจไปเลย เมื่อข้าพเจ้าได้ผ้า
ลงจากหน้าต่างออกไปจากห้องแล้ว ให้เขาปูที่นอนใหม่ ถอดสลัก
ประตูแล้วเข้านอนในเตียงเหมือนหนึ่งว่าไม่มีเหตุการณ์อะไร ข้าพเจ้า
จะมาช่วยเหลือในเวลาไม่ช้า เมื่อข้าพเจ้าหลุกออกมาจากห้องนั้นแล้ว
ข้าพเจ้ากลับไปห้องที่จัดไว้ให้พ่อค้าสองคนกับข้าพเจ้านอน ผู้หญิง
คนรับใช้ ในโรงแรมเห็นข้าพเจ้าเดินเข้าไปในห้องนั้นแล้วหันหน้ามา
ยิ้มด้วย เพราะเขานึกว่าข้าพเจ้าอยู่ห้องอื่นดังที่คนทั้งหลายในโรงแรม
โจษจันกัน

รุ่งเช้าชนผู้พิพากษาและเจ้าศาลเห็นกันมาที่โรงแรม ยายแก่แม่มด
ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นผู้ไปตามตัวมา ด้วยความพยายามมาคร่ำครวญ เขา
กล่าวโทษข้าพเจ้าต่าง ๆ นานา ความขมขื่นในใจมีเท่าไร ก็ขยายออก
มาจนหมดสิ้น และร้องขอให้ลงโทษข้าพเจ้าเป็นตัวอย่าง สามีของเขา
พูดซ้ำ ๆ อ้างบทกฎหมายข้อโน้นข้อนี้ ยากที่ใครจะเข้าใจได้ยกเหตุผล
นานัปการแล้ว ในที่สุดลงความเห็นว่าให้จับตัวข้าพเจ้านำไปฟ้องตาม
ระเบียบเมือง เมื่อเขียนคำฟ้องเสร็จแล้ว ยายแก่แม่มดส่งกุญแจให้
ผู้พิพากษาและพูดว่า “นี่แน่ลูกกุญแจ ไขประตูห้องออกเถิด ใต้เท้า
จะเห็นผู้มเกยรทนนอนอยู่กับสาวใช้อันเลวทรามของดิฉัน ดิฉัน
หวังใจว่าใต้เท้าคงจะเห็นด้วยทว่าดิฉันกล่าวโทษคนไม่ผิด” ผู้
พิพากษาได้รับกุญแจมาแล้วเปิดห้องทันที ครั้นมองไปเห็นแต่หญิงสาว
นอนหลับสนิทอยู่คนเดียว เขาจึงปลุกขึ้นถามว่าชายผู้ที่มาอยู่ในห้องนี้
ตัวอยู่ที่ไหน

หญิงสาวคนนั้นซึ่งเป็นเด็กฉลาดพอใช้ ตอบผู้พิพากษาคด้วย
ความปรกดีอารมณ์ว่าไม่เข้าใจว่าผู้พิพากษาหมายความว่าอย่างไร

หล่อนนอนอยู่คนเดียว ถ้าไม่มีใครเช็ดถ้อยคำของหล่อน ก็ขอให้คนดู
ห้องให้ทั่วว่าจะมีที่ซ่อนเร้นอยู่หรือไม่

ผู้พิพากษาลงมือค้นห้องเอง เมื่อไม่พบอะไรก็เดินออกมาจาก
ห้อง บ่นพึมพำกับยายแก่แม่มดว่าไปตามตัวมาโดยหาสารประโยชน์
มิได้ ให้เบ็ดประตูเข้าไปดูในห้อง ก็พบแต่หญิงสาวนอนอยู่ในเตียง
คนเดียว ยายแก่แม่มดซึ่งยืนเฝ้าประตูห้องนอนอยู่ เพราะเกรงว่า
ข้าพเจ้าจะหลีกเลี้ยงออกมา ร้องตอบผู้พิพากษาเหมือนคนวิกลจริตว่า
“อะไร้อะไร ไม่พบใครเจียวหรือ ถังมันจะคำกินหายตัวได้ ตีฉันจะ
จับตัวมันให้ได้ ตีฉันได้แลเห็นมันเข้าไปในห้องด้วยตาเอง ล้นบุญแจ
เอง และไม่ได้ให้ใครแย่งชิงบุญแจฉันไปจากตัวตีฉันเลย”

พูดดังนั้นเสร็จแล้ว ยายแก่จูงมือผู้พิพากษาเข้าไปในห้อง ถึง
ต้นค้ำสาวใช้อีกมากมาย เมื่อคำกล่าวพรุสวาทยังไม่สิ้นสุดลง หญิงสาว
คนนั้นซึ่งแต่งตัวได้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ พูดว่า “คุณนายตบตีตีฉันมานาน
แล้ว ยังไม่มีความพอใจอีกหรือ มีสิทธิอำนาจอะไรจะมากล่าวร้าย
ใส่ความให้ตีฉันเสียชื่อเสียงอีก” แล้วหันหน้าไปพูดกับผู้พิพากษาว่า
“ตีฉันขอความยุติธรรม ขอได้โปรดมีคำสั่งให้ผู้หญิงทารุณคนนั้นใช้
เงินค่าจ้างแก่ตีฉัน เพราะว่าตีฉันไม่ยอมรับใช้อีกต่อไป ตีฉันชอบที่
จะอดตายมากกว่าพึ่งพาอาศัยคนทรูร้ายเช่นหญิงคนนี้”

ทันใดนั้นข้าพเจ้าเดินเข้ามาประชันหน้าผู้พิพากษาและพูดว่า
“ข้าพเจ้าเองเป็นสาเหตุที่ทำให้โจษจันกันขึ้นลอย ๆ ข้าพเจ้ามีความ
สงสารหญิงสาวคนนั้นที่ถูกตบถูกตีโดยที่ไม่มีความผิด จึงอยากทราบว่า
หญิงสาวคนนั้นมาจากไหน เมื่อข้าพเจ้ารู้จักครอบครัวของเขาแล้ว

ข้าพเจ้าได้ขอให้เจ้าของโรงแรมช่วยเอ็นดูหญิงสาวคนนั้นด้วย และ
 ให้มาเก็บเงินค่าใช้สอยจากข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้ นายผู้ชายและนาย
 ผู้หญิงสองคนจึงกล่าวโทษข้าพเจ้า และไปตามใต้เท้ามาโดยที่หา
 สารประโยชน์มิได้ สามิและภริยากู่นั้นต้องการจะพุก่ออีก แต่ข้าพเจ้า
 พุดเร็วและตั้งชนกลบเสียงเขาเสีย เขาจึงต้องจำนน พ่อค้าสองคนที่
 ยืนอยู่ในถนนทวยเป็นพวกเดียวกันกับข้าพเจ้า ได้ยืนยันถ้อยคำของ
 ข้าพเจ้า ในที่สุดข้อโต้เถียงกันนั้นหยุดลง ผู้พิพากษาเจ้าศาลที่แท้กัน
 มานันกลับไป สามิภริยากู่นั้นก็นั่งบนรถของเขาแล้วเดินทางต่อไป
 พ่อค้าสองคนหญิงสาวและข้าพเจ้าก็ออกจากโรงแรมเดินทางไปที่ศใต้
 ประเทศฝรั่งเศส เราไปถึงเมืองออร์ซพร้อม ๆ กัน พ่อค้าสองคน
 มีกิจธุระที่จะต้องอยู่เมืองนั้นสองสามวัน เราจึงอำลาแยกทางกันไป

โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไม่ให้ความสัมพันธ์ที่ข้าพเจ้า
 มีอยู่กับหญิงสาวคนนั้นรู้แพร่หลายไป และถึงแม้ว่าข้าพเจ้าตั้งต้นมี
 ความเสน่หารักใคร่หญิงสาวคนนั้นแล้วก็ตาม แต่ยังคงมีความระอายที่จะ
 พาหล่อนไปบ้านทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงให้แต่งกายเป็นเด็กผู้ชายและ
 ให้นำหลังอานม้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้พาหญิงสาวคนนั้นไปจนถึง
 เมืองเอกส ไปอยู่ที่พักเดินทางของมาร์เทส รุ่งขึ้นข้าพเจ้าไปเดิน
 เล่นในเมือง ไม่มีใครสงสัยว่าหล่อนปลอมตัวเป็นเด็กผู้ชายเลย

ล่วงมาอีกวันหนึ่งข้าพเจ้ามอบเงินให้หญิงสาวคนนั้นไว้ใช้จ่ายให้
 เพียงพอจนถึงวันที่ข้าพเจ้าจะกลับมารับ ก่อนอื่นข้าพเจ้าแนะนำให้
 ปลอมตัวอยู่เช่นนั้น เจ้าหล่อนได้ให้คำสัญญาว่าจะทำตาม กอดจูบ
 ข้าพเจ้าแล้วนำตาไหลพราก ข้าพเจ้าเองรู้สึกได้ว่าเจ้าหล่อนมีความเสียใจ

มากที่ข้าพเจ้าจะต้องจากไป ตัวข้าพเจ้าเองก็ใจอ่อน เห็นหล่อนมี
 อากาทรียาตึงหน กิ่งรักช่นอกมาก ข้าพเจ้าสละบัตตัวออกจาก
 ความเกลือกสังแล้ว ข้าพเจ้าขอให้เจ้าของที่พักคนเดินทาง ซึ่งข้าพเจ้า
 รู้จักดีและไม่มีความสงสัยอะไรเลย เอ็นดูหญิงสาวคนนั้นให้มาก
 ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปเมืองทูลองและซังตมาเสล

โดยเหตุที่มีความปรารถนาจะไปพบหญิงสาวคนนั้นอย่างยิ่ง
 ข้าพเจ้าจึงรีบทำธุระส่วนตัวเสร็จสิ้นภายในสามสัปดาห์แล้ว เดินทาง
 ไปเมืองเอกส นึกเสียว่าคงจะไม่ไปถึงซ้ำเกินไป ครั้นกลับมาถึงเมือง
 นกนทงหลายกรความลับของข้าพเจ้า และหญิงสาวที่หลงน้ำตาจนทำ
 ให้ข้าพเจ้าใจอ่อนก็หาข้อสงสัยกับข้าพเจ้าไม่ ความประพฤติชั่วของ
 หล่อนนั้นกระฉ่อนไปทั้งเมือง ชนชาติหนึ่งที่ข้าพเจ้าไม่ชอบเลยใน
 เวลานั้น ทราบนิสัยของหญิงสาวคนนั้นแล้ว ส่งเสริมให้เด็กเป็นหญิง
 นครโสเภณี ข้าพเจ้ามีความละเอียดเป็นอย่างยิ่งที่ความรักของข้าพเจ้า
 ได้แพร่หลายไป และมีความแค้นเคืองคนที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความ
 โทมนัสเสียใจในครั้งนั้น

ที่แรกข้าพเจ้าโกรธหญิงสาวคนนั้นเป็นอย่างยิ่งที่เบบบอกเกิดแห่ง
 ความเสียใจของข้าพเจ้า ครั้นตรึงตรองดูก็เห็นว่าเขาไม่มีความซื่อสัตย์
 ต่อข้าพเจ้านั้น ก็คิดว่าเขาเป็นหญิงที่มีใจไม่หนักแน่นเหมือน ๆ กัน
 กับสตรีเพศทั้งหลาย ความรักจึงกลายเป็นความเกลียดชังจนเสวยขน
 แแต่ถึงเช่นนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะทอดทิ้งเขาเสียทีเดียว และถึงแม้ว่า
 บุคคลเช่นนี้ไม่เป็นคนที่ข้าพเจ้าสมควรจะเอาใจช่วยด้วย ข้าพเจ้าก็ยัง
 ได้ฝากฝังคนที่ข้าพเจ้าไว้วางใจและมอบเงินให้พอที่จะพาเขาไปส่งจน
 ถึงบ้านบิดาของเขา

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอจึงวอนบรรดานายทหารหนุ่มและท่าน
 ทังหลายที่มีแก่ใจอ่านบันทึกความจำของข้าพเจ้านี้ จงอย่าหนักกว่าความ
 ประพฤติของข้าพเจ้าเช่นนี้เป็นคุณงามความดีที่สุดในชีวิตของข้าพเจ้า
 เมื่อคนเราจกบันทึกด้วยความทรนทรองถ้วนและมีอายุมากถึงปานฉะนี้
 แล้ว ก็ย่อมมีความรู้สึกผิดกับเมื่อยงหนุ่มอยู่ ข้าพเจ้าสนใจเขียน
 ข้อความนี้แต่เมื่อได้พูดไว้ว่าจะเล่าทั้งความดีและความชั่วของข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสเขียนไว้

ครั้นไม่มีกิจธุระจะทำอีกต่อไปทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงเดินทางไป
 กรุงปารีส เมื่อมาถึงพระราชสำนักข้าพเจ้าได้พบขุนนางไทยสองคน
 ซึ่งมาประเทศนี้พร้อมกันกับ ม. เกอระวาแซร์ ผู้สั่งสอนศาสนาประจำ
 ประเทศไทย ขุนนางไทยสองคนนี้เล่าว่าท่านเสนาบดีได้รับพระบรม
 ราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งเขามาสืบข่าวราชทูตไทยที่มาเจริญทาง
 พระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา และเมื่อเขาได้เข้ามาใกล้ฝั่ง
 ประเทศฝรั่งเศส เขาได้ทราบข่าวเรือที่ราชทูตไทยโดยสารมา และที่
 บรรทุกเครื่องราชบรรณาการมาด้วยนั้นได้แตกอับปางลง เขาจึงเดิน
 ทางต่อมาจนถึงประเทศฝรั่งเศสตามคำสั่งที่ได้รับมา^(๑)

เขาได้พบเสนาบดีฝรั่งเศสและเรียนให้ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ไทยได้พระราชทานบรมราชาภิเษกแก่คริสตศาสนิกชนและมีพระราช

(๑) ขุนนางไทย ๒ คนนี้คือขุนพิชัยวาทิต และ ขุนพิชิตไมตรี คนหนึ่งเป็น
 ขุนนางผู้น้อยในกรมท่า อีกคนหนึ่งเป็นขุนนางในกรมอาสาจาม โดยสารเรือฝรั่งเศส
 ออกไปทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖ ถึงกรุงอัครราชของเสนาบดีกรุงศรีอยุธยาออกไปสืบ
 ข่าวกษัตริย์ไทย ก็คือออกพระพิพัชสงคราม ราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทร อุปทูต
 และออกขุนแก้ววิชัย ทวีทูต ซึ่งโดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ และเรือ
 ลัดได้ไปแตกที่เกาะมาลากัสการ์ ม. วาแซร์ ผู้สั่งสอนศาสนาในประเทศไทยนั้น ใน
 จกหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าฟ้าเกอระวาแซร์เรียกว่า ม. วาแซร์

กระแสน้ำไปรดเกล้า ๆ ให้ราชทูตนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราว่า ถ้าจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศไทยแล้ว พระเจ้าแผ่นดินของเราคงจะทรงนับถือคริสต์ศาสนาเป็นแน่

ถึงแม้ว่าเหตุผลที่ขุนนางกล่าวมานั้นข้างจะพูดเกินความจริงไปก็ดี แต่ ม. วาแซร์ได้สนับสนุนทุกข้อกระทรวงความ พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชดำริเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยคงตั้งพระราชหฤทัยที่จะชักชวนให้ส่งคณะทูตไปจริง ๆ และคงจะเข้าพระราชหฤทัยว่าทรงแต่งตั้งคณะทูตไปให้สมพระเกียรติยศแล้ว นอกจากจะช่วยให้พระนารายณ์เมหาราชทรงเข้ารีตแล้ว คริสต์ศาสนา คงจะได้รับผลประโยชน์อย่างอื่นอีกมาก จึงทรงเห็นชอบด้วยและทรงตั้ง เซวาติเออร์เคอะโซมองต์ เป็นราชทูตและผู้บัญชาการกระบวนเรือรบหลวง ที่พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเลือกท่านผู้นี้ไปทำกิจการอันสำคัญนั้นเหมาะอย่างยิ่ง เพราะว่านอกจากท่านมีตระกูลดี และตัวเองก็มีคุณวุฒิความดีอยู่พร้อมแล้ว ใคร ๆ ก็ทราบว่าท่านเป็นคนที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในคริสต์ศาสนาอย่างแรงกล้า ความมุ่งหมายของคณะทูตฝรั่งเศสนี้ ก็คือจะเชิญพระมหากษัตริย์ที่ทรงนับถือพระพุทธรูป และประชาชนทั้งประเทศให้เข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา เพราะฉะนั้นจะทรงมอบหมายหน้าที่ให้ผู้ใดยิ่งกว่าท่านผู้นี้ก็ไม่เหมาะแน่ คุณความดีและความศรัทธาแก่กล้าของท่าน คงจะสามารถช่วยทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาให้แผ่ไพศาลไป

โดยเหตุที่ราชทูตฟังถึงแก่กรรมได้ เพราะว่าการเดินทางไกล เช่นนี้ลำบากนัก และถ้ามีเหตุเช่นนั้นขึ้นแล้ว เกรงว่าคณะทูตจะเลือกราชทูตที่ไม่มีความสามารถพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ตั้งท่าน

เจ้าวักเคอะชวีสเป็นราชทูตคนที่สอง มีตราตั้งเป็นราชทูตพิเศษประจำประเทศไทยเป็นเวลานาน หากว่าพระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์ที่จะให้กราบทูลข้แจงเรื่องศาสนา

เพื่อจะให้คณะทูตฝรั่งเศสมีความสง่าสำคัญยิ่งขึ้น เซวาลิเออร์เคอะโซมองต์คาร์ที่จะให้มีชนนางฝรั่งเศสเป็นบริวารตามไปด้วย จึงกะตัวผู้มตรระกุลทั้งหลายคนที่มีความเต็มใจจะไปกับคณะทูตนี้ ท่านได้ชักชวนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธคำเชิญของท่าน แต่เรียนท่านว่าโดยเหตุที่จะเดินทางไปยังประเทศที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกนี้ ข้าพเจ้าจะรับคำทันทีโดยที่ไม่ได้ปรึกษาหารือครอบครัวและผู้ที่ชอบพอกันก่อนไม่ได้ ข้าพเจ้าจะลองพูดกับเพื่อนฝูง และถ้าเขาเห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าก็มีความยินดีที่จะไปกับคณะทูตนี้

ในวันเดียวกันนั้นข้าพเจ้าเล่าความนี้แก่คาร์ดินัล เคอะจิงซัง และ ม. บองตองส์ ท่านทั้งสองมีความเห็นว่าข้าพเจ้าควรทำตามคำขอร้องของเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์ ความเจริญในหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าคงจะไม่ชะงักลง ถ้าไปกับคณะทูตนี้แล้วจะต้องถวายพระราชนิยม เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าคณะทูตนี้สำคัญยิ่งนัก ที่ข้าพเจ้าจะต้องไปห่างไกลจากประเทศฝรั่งเศสนั้นไม่เป็นการเสียหายอะไรเลย เพราะว่าเวลานี้ไม่มีศึกสงคราม ถ้าต้องอยู่หนึ่ง ๆ ก็ไม่มีโอกาสจะได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ไปหาเซวาลิเออร์เคอะโซมองต์ เรียนท่านว่าข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะเดินทางไปกับท่าน ท่านมีความพอใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้าฉวยโอกาสนี้สมัครทำหน้าที่ควบคุมคณะทูตและรับใช้ท่านตามแต่จะมีบัญชาสั่งมา ท่านก็ยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือ เคอะคองต์ ตูลุก ด้วยเหมือนกัน ท่านเห็นชอบด้วย และท่านได้บอก นางรุยเลต์ ว่าข้าพเจ้าจะเดินทางไปประเทศไทย สุภาพสตรีผู้นี้แก้วประพาพงามมากสองหีบ ซึ่งได้มาจากทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส มีความประสงค์จะขายแก้วประพาพนั้น ได้เคยขอให้บริษัท คองบ์นีย์ เดส์ อังค์ส์ จัดการให้ครึ่งหนึ่งแล้ว แต่บริษัทนี้ไม่ค่อยจะมีความเต็มใจที่จะขายให้ บอกว่าคงได้ราคาประมาณ ๒๖๖ บาท อันเป็นราคาต่ำกว่าราคาจริงมาก นางรุยเลต์จึงขอให้คองต์ ตูลุก ตามข้าพเจ้าว่าจะจัดการขายให้ได้หรือไม่ ถ้าได้จะมอบอำนาจให้ข้าพเจ้านำเงินทั้งสิ้นที่ได้มาทำอะไรไปซื้อผ้าเยียรบับตุ้มเงินของฝีมือญี่ปุ่นและสิ่งของอื่น ๆ ที่แปลก ๆ และหายากในบูรพาทิศประเทศ ข้าพเจ้ารับคำว่าจะจัดการขายให้ด้วยความเต็มใจ เมื่อทำกิจธุระส่วนตัวที่กรุงปารีสเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองเบรสต์เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้รับคำสั่งให้จัดเตรียมเรือรบหลวงสองลำ ขนอาวุธยุทธภัณฑ์ลงในเรือที่กฤตะทุกจะโดยสารไป

การเตรียมเรือออกทะเลนั้นเสร็จสิ้นลงปลายเดือนกุมภาพันธ์ เซวาลิเออร์เคอะไซมองต์และท่านเจ้าวัด เคอะชวส์ ได้มาถึงเมืองเบรสต์ และลงเรือชื่อว่า "ลัวโซ" ม. เคอะไวทริกัวเป็นผู้บังคับการเรือ ผู้ที่ลงไปในเรื่องนี้ คือ ขุนนางไทยสองคน นักบวชลัทธิเยซูอิต ๖ รูป คือ แพร์ เคอะฟองตะเน แพร์ ตาซาร์ท แพร์ แจบิลยอง แพร์ เคอะคองต์ แพร์ บูเวต์ และ แพร์ วิลเคอะลู ซึ่งไปรุดเกล้า ๆ ให้ไปประเทศจีน มีหน้าที่เป็นคณิตศาสตร์อาจารย์ ผู้สอนศาสนา ๔ รูป มี ม. เคอะวาแซร์และคูไซส์ยาส์เป็นต้น กับขุนนางฝรั่งเศสอีกหลายคน

ซึ่งมีความเต็มใจที่จะไป บางคนก็ไปเพื่ออยากรู้ อยากเห็น บางคนก็ไปตามคำสั่งชวนของราชทูต ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้

เมื่อที่อยู่ในเรือ “ลัวโซ” เต็มหมดแล้ว ผู้หนึ่งก็โดยสารไปกับเรือเล็กอีกลำหนึ่งชื่อว่า “มาลีนู” เรือลำนี้นับเป็น ๓๓ กระบอก ม. จั๋วเยอส์ ซึ่งเป็นนายทหารเรือประจำเมืองเบรสต์ และเคยเดินทางไปมัธยมประเทศหลายครั้งแล้ว เป็นผู้บังคับการ เมื่อทุกคนลงไปในเรื่องรบสองลำนั้นแล้ว เราได้ถอนสมอขึ้นในคืนวันนั้น รุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันเสาร์ที่ ๓ มีนาคม บรรดาทหารเรือทั้งสองได้ให้ร้องถวายพระพรชัยพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระเจริญ แล้วเราชักใบออกเรือไปแหลมเคอะบอนน์เอสแปร์ริงส์

การเดินทางได้เป็นไปโดยผาสุก เมื่อเรือผ่านเส้นศูนย์กลางของโลก เราก็มิได้รับความทรมานจากความร้อนมากนักเลย เราได้เริ่มเห็นดาวที่ก่อน ๆ นี้ก็ยังไม่เคยได้เห็น ดาวที่เรียกว่า “ครีวซาค” อยู่กลมเตี้ยวกันสีดวง เราได้เห็นเป็นครั้งแรก แล้วจึงเห็นทางช้างเผือกซึ่งอยู่ใกล้ชื่อ “อินตาร์กติก” เมื่อเรามองดูด้วยกล้องดูดาวท่านคณิตศาสตราจารย์ เราเห็นชัดว่า ทางช้างเผือกที่ถูกย้ายหมอกสีชาวนั้นไม่ใช่อื่นไกลคือดาวดวงเล็ก ๆ อยู่เรียงกันไป เราเดินทางมาได้สามเดือน ก็ถึงแหลมเคอะบอนน์เอสแปร์ริงส์ เกือบตรงตามระยะทางที่ผู้นำร่องของเราได้กะไว้คลาดไปเพียง ๑,๕๐๐ เส้นเท่านั้น การคำนวณผิดไปเล็กน้อยเช่นนี้ก็ไม่สำคัญนัก เพราะว่าทางที่จะไปนั้นไกลมากอยู่

แหลมเคอะบอนน์เอสแปร์ริงส์นี้เป็นแนวภูเขาติดพิภพกันไป จากเหนือลงมาใต้และยื่นออกไปในทะเล อ่าวอันกว้างขวางมากที่แหวง

เข้าไปในพื้นดินนั้นอยู่ติดกันกับหินภูเขา ภูมิลำเนาริมฝั่งนั้นเป็นที่
ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่มีหินโสโครกเป็นอันตรายแก่เรือมาก
เราไม่กล้าเข้าไปในอ่าวเวลากลางคืน แต่เวลากลางวันถึงแม้จะมีลม
ที่พัดหวนมา เราก็นึกว่าคงเข้าไปได้โดยไม่มีอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด

เมื่อเรือเข้าไปถึงตรงกลางน้ำ ลมสงบลงทันที เราจึงถูก
กระแสน้ำดันเข้าไปใกล้หินโสโครก พอเรือลอยเข้าไปใกล้เพียงระยะ
บั้นสนเท่านั้น เกราะที่คลุมพทม่อีก เราจึงหลุดจากที่อันตรายได้
เรายังไม่เคยอยู่ในที่น้ำกลัวมากเหมือนวันนี้เลย ในที่สุดเมื่อช่วยกัน
ระมัดระวังจนสุดกำลังแล้ว เราก็รอดพ้นจากหินโสโครกและทอดสมอ
ลงที่ในอ่าวห่างจากบ่อมปรากการของชาววิลันตาประมาณหนึ่งเส้น
บ่อมนั้นชาววิลันตาสรางขึ้นและมีกองทหารประจำไว้ด้วย ทันใดนั้น
ชาววิลันตาส่งเรือเล็ก ๆ มาที่เรอรอบหลวง เพื่อมาตรวจดูว่า เรืออะไร
มาถึง รุงชนข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก เพื่อแสดงความเคารพแก่ผู้ว่าราช-
การวิลันตาและทำความตกลงกันถึงเรื่องยิงปืนกันบ้าง และล่าเลี้ยง
เสบียงอาหารที่เราต้องการมาก ข้าพเจ้าไปหาผู้ว่าราชการบ่อนบ่อม
ปรากการที่กล่าวมาแล้วนั้น บ่อมนั้นเป็นรูปห้าเหลี่ยม มีปืนใหญ่สำหรับ
ป้องกันแข็งแรงมาก เขาต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และยอมตามคำ
ขอร้องของข้าพเจ้าทุกประการ ได้ตกลงกันว่าการยิงปืนใหญ่กันบ้าง
ซึ่งกันและกันนั้น ต้องยิงนัดก่อนก็ผลัดกันไป และเขายอมขายเสบียง
อาหารให้ด้วย

ข้าพเจ้ากลับขึ้นไปบนเรือแล้วรายงานข้อความเหล่านี้แก่ท่าน
ราชทูต ท่านมีความยินดีมาก ที่ชาววิลันตาแสดงอัชฌาสัยไมตรีเป็น

อย่างก็ ท่านจึงสั่งให้เอาเรือเล็กลงทะเล และต่างคนก็ต่างขึ้นไป
บนบก เพื่อหาความเพลิดเพลินใจ เพราะว่าไต่เหน็ดเหนื่อยมาเป็น
เวลาช้านานแล้ว

นักบวชลัทธิ เจสุอิต ได้ไปหาผู้ว่าราชการวิสันตา และได้รับความ
ต้อนรับเป็นอย่างดี ท่านนักบวชได้ชี้แจงว่าเมื่อได้มีโอกาสมา
อยู่บนบกเช่นนี้ ก็จะตรวจดูดาว เชื่อว่าคงจะได้รับผลดีมีประโยชน์แก่
สาธารณชน จะตรวจที่อื่นก็ไม่เหมาะสมเหมือนที่นี่ ผู้ว่าราชการวิสันตา
ได้อนุญาตตามคำขอร้อง และเพื่อช่วยให้งานสะดวกยิ่งขึ้น เขาได้จัด
ให้ท่านนักบวชอยู่ในศาลาที่สร้างขึ้นในสวนของ กองบันยิ เกลส์ อังกัส
ท่านนักบวชได้เอากล้องส่องดูดาวตรวจได้ผลดีเป็นอันมาก และได้
กำหนดองศาของเส้น “ยาว” ของโลกที่ผ่านแหลมนี้ ซึ่งแต่ก่อน ๆ
นี้ยังเป็นที่ยสงสัย และทำให้ผู้เดินเรือหลงผิดอยู่เนื่อง ๆ

ในขณะที่ท่านคณิตศาสตร์อาจารย์ตรวจดูดาวอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็
ตรวจดูภูมิลำเนาประเทศนี้ ในเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่นั้นข้าพเจ้า
ได้สืบสวนได้ความดังต่อไปนี้

ชาววิสันตาเจ้าของท้องที่ เขาซื้อที่ดินจากผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเคย
อาศัยอยู่ในที่นั้น กนพื้นที่เหล่านี้ได้ยาสูบและเหล้า “โอเคอะวี”
นิดหน่อยเท่านั้น ก็ยอมยกที่ดินเป็นของแลกเปลี่ยนให้ชาววิสันตา
และถอยเข้าไปอยู่ข้างโนบ่า ที่ดินตามขอบเขตแหลมนี้มีบ่อน้ำจืด
สนิทที่มาก ถึงแม้ภูมิประเทศนี้แห้งและแล้ง ชาววิสันตาก็ยังทำสวน
ไต้งาม ไม่มีที่ใดเลย สวนนี้เป็นสวนที่สวยงามที่สุดสวนหนึ่งในโลกนี้

มีกำแพงห้อมล้อมไว้ นอกจากปลูกผักทุกชนิดแล้ว ยังมีผลไม้ ซึ่ง
ได้พันธุ์มาจากทวีปยุโรปและมัธยมประเทศอีกเป็นอันมาก^(๑)

โดยเหตุที่แหลม เคอะบอนน์เอสแปร์รังส เป็นท่าสินค้าที่เรือ
ค้าขายเดินไปมาระหว่างทวีปยุโรปและมัธยมประเทศต้องมาแวะ
ลำเลียงน้ำและเสบียงอาหาร ท่านจึงเก็บสิ่งของไว้เป็นอันมาก จะ
ต้องการอะไรก็แทบได้ทั้งนั้น ห่างจากแหลมประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น
ชาววิลันดาได้ยกที่ดินให้ชาวฝรั่งเศสที่ละทิ้งลัทธิคาทอลิกทำไร่ไถนา
ชาวฝรั่งเศสเหล่านั้นได้ปลูกองุ่นและข้าวสาลี ให้ผลมากพอเลี้ยงชีพได้
เป็นอย่างดี

อากาศที่นี่ไม่ร้อนไม่หนาวเกินไป เพราะว่าอยู่ที่ ๓๕ องศาของ
เส้น “กว้าง” ของโลก คนพื้นที่ในประเทศนี้เรียกว่า กาฟระ ผิวดำ
แต่จางกว่าผิวของคนที่อยู่ที่เกาะ “กินี” รูปร่างสันทัดและเปรี้ยว
แต่หยาบกายและโง่ที่สุดในโลกนี้ พุศหัวน ๆ จึงไม่มีใครสามารถที่จะ
เรียนภาษาของเขาได้ แต่ไม่ใช่ว่าคนเหล่านั้นไม่สามารถที่จะศึกษา
เล่าเรียนได้ ชาววิลันดาได้หามาเลี้ยงไว้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นเด็ก ๆ อยู่
ใช้ให้เป็นล่ามก่อนแล้วต่อไปก็ทำงานอย่างคนอื่น ๆ ได้

คนเหล่านั้นไม่มีศาสนา กินแมลงทุกชนิดที่พึ่งหาได้ ทั้งผู้ชาย
และผู้หญิงไปไหนมาไหนเปลือยกาย มีแต่หนังแกะพาดบ่าไว้เท่านั้น
จึงเกิดมีทิวชน ซึ่งเขาไม่มีความรังเกียจที่จะจับกินเลย

(๑) ในต้นบันทึกใช้คำว่า Indes อังกฤษ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า India อินเดีย
แต่ภาษาไทยเคยใช้ว่ามัธยมประเทศ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นใครได้คิดคำขึ้นใหม่ จึงคงใช้คำ
มัธยมประเทศตลอดไป

เครื่องประดับของผู้หญิงนั้นมีอยู่อย่างเดียว คือใส่พวงแกะที่เข้ามาสก ๆ เขาใช้ฟันเขนและขา คนเหล่านี้วิ่งเร็ว ใช้ไซส์ตัวท้าวอันทำให้สกปรกน่ารังเกียจมาก แต่ไซ่นั้นทำให้ผิวอ่อนและกระโดดไ้กล่อง ทั้งผู้ชายและผู้หญิงนอนรวมปะปนกันในกระท่อมหน้าทุเรศโดยไม่แยกเพศ และสังวาสกันเหมือนสัตว์เคี้ยวจางานโดยไม่คำนึงว่าเป็นญาติสนิทกันเพียงไร

เรือบขของเราได้มาทอดสมออยู่ที่แหลมเคอะบอนน์เอสแปร์ริงส์แปดวัน พอบรรทุกเสบียงอาหารลงเรือได้พอแล้ว เราได้ชักใบเรือขึ้นออกจากท่าน้ำไปยังช่อง ซองค์ (ซุนคา) ซึ่งอยู่ระหว่างเกาะชวาและสุมาตรา โดยเหตุที่มีลมพัดหวนมา เรือของเราจึงต้องแล่นลงไปทางใต้ และหลงกันกับเรือ “ลา มาลีญ” มองไม่เห็นกันเลย เราได้เข้ามาใกล้เกาะวัน “โอสครัล” ซึ่งคนเดินเรือของเรายังไม่เคยมาเลยสังเกตตฝั่งแถบนี้เราเห็นมีคนสีแดง เราไม่ต้องการเข้าไปให้ชิดฝั่งเลยเมื่อลมเปลี่ยนทิศ เราก็ก่เปลี่ยนทางและได้เข้ามาใกล้เกาะชวา

เราไม่มีคนนำร่องที่รู้จักช่อง ซุนคา ดีพอ เพื่อแก้ไขความบกพร่องนี้ เราได้ตกลงใจเดินเรือตามแผนที่ ซึ่ง ม. เคอะลูว์ส์ ให้เรา ได้ใช้ใบเล็กแล่นเลียบฝั่งเกาะชวาไป มิซาก็มาถึงช่องแคบและแล่นเข้าปากช่องไปได้โดยสะดวก

เวลาที่เรือแล่นเข้ามาในช่องแคบนั้น บรรดาทหารเรือที่ขึ้นมาอยู่บนตาดฟ้าได้ประสบเหตุมหัศจรรย์อย่างหนึ่ง ที่ยังไม่เคยได้เห็นมาก่อนเลย เหตุมหัศจรรย์นั้นทำให้ท่านคณิศศาสตราจารย์ของเราใช้เวลาไตร่ตรองอยู่หลายชั่วโมง ที่ข้าพเจ้าว่ามีเหตุมหัศจรรย์นั้น คือ

ในเวลาที่ต้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆ เราได้ยินเสียงฟ้าร้องดังเหมือนเสียงปืนใหญ่ยิ่งกว่าลูกกระสุนจริง ๆ อสนี बातตกลงมาในทะเลห่างจากเรือประมาณสี่เส้นเท่านั้น ทำให้หน้าหมุนเวียนเกือบอยู่เป็นเวลา นาน

เรือแล่นไปประมาณสองเดือน ก็เข้ามาใกล้ฝั่งแลเห็นเมืองบันตัม เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม โดยเหตุที่เรามีความประสงค์จะขึ้นบก เพราะว่ามีคนป่วยคนไข้ ทงทหารเรือที่มึนเหลืออยู่ได้รับความเห็นดีเห็นน้อยมาก และไม่มีคนนำร่องที่รู้จักทางไปประเทศไทย จึงเป็นการจำเป็นที่เราต้องพักอยู่ที่นี้ เราทอดสมอลง นอนค้างคืนในน่านน้ำ รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ขึ้นไปบนบก เพื่อเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินเมืองบันตัม แทนกับท่านราชทูต และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลำเลียงเสบียงอาหารที่เราไม่มีเหลือแล้ว

ข้าพเจ้าได้ไปพบกับผู้บัญชาการบ้อมปราการก่อน เขาไม่ยอมให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ข้าพเจ้าพยายามขอเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ข้าพเจ้าจึงบอกว่าข้าพเจ้าขอพบกับผู้ว่าราชการชาววิลันดา เขาตอบว่าท่านผู้บัญชาการ และไม่ได้พบปะใครมานานแล้ว ในที่สุดเมื่อเขาบอกคำขอร้องของข้าพเจ้าโดยยกสาเหตุเหลวไหลมาอ้างแล้ว ก็พุดออกมาตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมอีกว่า ข้าพเจ้าไม่มีหวังที่จะได้รับเสบียงอาหารจากเมืองนี้ เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ชนต่าง้าวเข้ามาในประเทศนั้นเลย

เมื่อข้าพเจ้าพุดว่าการที่ไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้นเป็นการทารุณร้ายกาจของชาววิลันดา ซึ่งข้าพเจ้าเว้นเสียที่จะทำหนีไม่ได้ นาย

ทหารผู้หนึ่งตอบข้าพเจ้าว่า เหตุการณ์ในแผ่นดินไม่อนุมัติให้พระเจ้าแผ่นดินทรงยอมให้คนต่างด้าวเข้ามาในประเทศ ประชาชนพลเมืองที่มีความกระต้างกระเตื่องเป็นกบฏอยู่จะกำเริบขึ้น เมื่อเข้าใจไปว่าประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษมาช่วยตามที่เขาได้อ้อนวอนขอร้องไป ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรับรองว่าเรือรบที่จอดอยู่ใกล้เมืองบันตัมนั้น เป็นเรือที่จะนำคณะทูตฝรั่งเศสไปประเทศไทย ก็ไม่ทำให้ชาวชวาหลงไปว่าไม่มีใครมาช่วย และอาจทำให้คนเหล่านั้นเข้าใจว่าคงจะมีเรือรบอื่น ๆ มาถึงอีกในเวลาไม่ช้า นายทหารผู้หนึ่งพูดว่าข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าตำหนิโทษชาววิลันดาผิด คนพวกนั้นเป็นแต่ทหารรับราชการอยู่ในประเทศนี้ มีหน้าที่จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าข้าพเจ้าจะไปประเทศไทยดังที่ข้าพเจ้าบอกเขาจริง ๆ แล้ว ก็ควรเดินทางต่อไปโดยผ่านทางเมืองบะดาวิ ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น ผู้อำนวยการกองบัญชาการเคสองค์ส ทเมืองนนทิงจะต้อนรับเราเป็นอย่างดี และข้าพเจ้าจะเห็นชัดว่าที่เขากดกันชัดของนนทิงเพราะความจำเป็นบังคับแท้ ๆ

ที่นายทหารผู้หนึ่งพูดว่าประชาชนยังกระต้างกระเตื่องอยู่ เป็นการจำเป็นที่จะห้ามไม่ให้ชนต่างด้าวเข้าไปในท่าเรือนนทิงเป็นความจริง แต่เขายับยั้งไม่กล้าว่าที่ประชาชนไม่พอใจนั้น ก็เนื่องจากความทารุณร้ายกาจของชาววิลันดานั่นเอง และที่ซัดขวางไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้น ก็ด้วยว่าชาววิลันดานั้นทารุณดุร้ายนักดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภมาข้างบนนี้ สาเหตุของเรื่องนั้นมีความโดยสังเขปดังต่อไปนี้

เมื่อห้าหรือหกปีที่แล้วมา ซุลต่าน อาคูน ทรงเบือนหน้าอุปสรรคที่มิแก่การทรงราชย์ จึงทรงมอบราชสมบัติแก่ ซุลต่าน อาคูน ซึ่งเป็น

พระราชโอรส ล่วงมาอีกสองสามปี ชูลต่าน อาคุณ จะทรงรู้สึกเสียพระทัยที่ได้ละราชสมบัติประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งจะทรงเห็นว่าพระราชโอรสปกครองบ้านเมืองไม่เป็นธรรม ประการใดประการหนึ่งก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด จึงมีพระราชประสงค์ที่จะขึ้นทรงราชย์อีก ได้ทรงทำความตกลงเป็นการลับกับ ปะเงรัน ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในประเทศ พอทรงเห็นว่ามืู้่ทางที่จะสำเร็จได้ จึงกลับทรงเครื่องราชูปโภคถืออำนาจพระเจ้าแผ่นดินอย่างเปิดเผยอีก

ประชาชนพลเมืองที่ได้เคยรับความสุขไ้้ร่วมพระโพธิ์ทอง ต่างมีความยินดีพากันมาถวายตัว มีข้าก้้ทรงมืู้่ผลรวมเป็นกองทัพถึงสามหมื่นคน เมื่อทรงเห็นว่ามืู้่กำลังแข็งแรงพอที่จะทำการให้สำเร็จได้ จึงทรงยกทัพมาล้อมพระราชโอรสไว้ภายในบ่้อมปราการเมืองบันทม พระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ทรงเห็นว่าประชาชนพลเมืองละหนึ้้ไปหมด จึงทรงขอร้องให้ชาววิลันดามาช่วย เมื่อแรกชาววิลันดาขังลังเลอยู่ว่าจะช่วยดีหรือไม่ แต่ภายหลังเห็นว่ามืู้่ทางได้มากกว่าหนึ่งเฉย ๆ ไว้ จึงตกลงใจเข้าบ่้อมกันพระองค์พระเจ้าแผ่นดินและยึดพระราชวังไว้ ชาวชวากับแขกมู้่ก้้สะส้น ได้พยายามก้้ดกันไม่ให้ชาววิลันดาขึ้นบก จึงต้องสู้รบกัน ชาวชวาแพ้ และชาววิลันดามืู้่ชัยชนะ

เมื่อชาววิลันดาแย่งอำนาจได้แล้ว ก็เข้ายึดบ่้อมปราการและถวายความอารักขาพระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ แต่หนึ้้มีข้าชาววิลันดา ยกพลเข้าต้้กกองทัพพระราชบิดา ส่งทหารไปแอบข่มไว้แล้วจับพระองค์พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระราชวังไว้มั่นคง เพราะว่าราชกุมารมีความจงรักภักดีมาก พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระราชโอรสนั้น ไม่มีใครชอบ

และไม่มีอำนาจ จึงไม่ถูกกักขังกวาดขังนัก ชาววิลันดายอมให้มีเครื่อง
ราชกกุธภัณฑ์เหมือนพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง แต่อำนาจพระราชอำนาจ
กษัตริย์อาณาจักรให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก

การปกครองของชาววิลันดานั้นร้ายกาจเหลือเกิน และเป็นที่ยุ
เกลียดชังมากด้วย เพราะฉะนั้นชาววิลันดาเองจึงเกรงอยู่เป็นนิตย์ว่า
จะมีกบฏ จึงไม่ยอมให้ชนต่างด้าวทั้งหลายเข้ามาใกล้ท่าเรือเมืองบันตัม
โดยอำนาจพระราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินว่า ถ้ายอมให้คนต่างด้าวขึ้นไป
บนบกแล้ว จะยุแหย่ให้เกิดการกบฏ เขายกนโยบายขึ้นพูด เมื่อเขา
ไม่ยอมให้เราลำเลียงเสบียงอาหาร ชำแน้นคำว่าไม่เคยยอมให้ชนชาติ
อื่นเลย เหตุฉะนั้นข้าพเจ้าไม่เห็นมีทางใดที่จะเรียกร้องเอาเสบียงอาหาร
ให้ได้ จึงลงเรือเล็กกลับไปรายงานว่ากำขอร้องของข้าพเจ้าไร้ผล

พอเรือออกไปห่างจากท่าสักหน่อยข้าพเจ้าเห็นเรือลำหนึ่ง มอง
ดูไกล ๆ ก็ไม่สู้ใหญ่นัก จึงใคร่ทราบว่าเป็นเรือของใคร
เข้าใกล้ก็กลายเป็นเรือรบ “ลา มาลัญ” ของเรานั้นเอง เรือลำนี้ได้
ลมดี จึงมาถึงที่หน้าเรือของเราเสียวัน ทอดสมออยู่ข้างเกาะเล็ก ๆ
เกาะหนึ่ง ที่หลังเกาะนี้เรือของเราทอดสมออยู่ เมื่อแสดงความยินดี
ที่ได้มาพบกันอีกแล้ว ข้าพเจ้าซักถาม ม. จั๋วเยอส์ ก็ได้ทราบจาก
ปากคำผู้บังคับการเรือและนายทหารเรือทั้งหลายว่าชาววิลันดาไม่ยอม
ให้ซื้อเสบียงอาหาร โดยยกเหตุผลเช่นเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าได้สลับ
ตรับฟังมาแล้ว ในขณะที่ ม. จั๋วเยอส์ คิดจะไปเมืองบะตาวีทันที
แต่ลองรอกอยเราอยู่สามวัน โดยหวังว่าคงจะได้รับข่าวคราวเราบ้าง

เราทั้งสองคนจึงไปขึ้นเรือ " ลัวโซ " ความบีบคั้นที่ได้อพบกัน
นั้นทำให้กลายเป็นโศกนาฏกรรมที่ได้รับความเกียดกันอันทารุณจากชาววิลันดา
รุ่งขึ้นมีลมพัดมาดี และเพราะว่าถูกห้ามไม่ให้ผ่านไปทางเมืองบันตัม
เราจึงถอนสมอชักใบเรือขึ้นแล่นไปเมืองบะตาวี ถึงแม้ว่าเมืองนี้อยู่
ห่างจากเมืองบันตัมเพียงสามโยชน์ ถึงที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาข้างบน
แล้ว เราก็ต้องแล่นเรือไปโดยความระมัดระวัง เพราะที่ไม่มีคนนำ
ร่อง เราต้องเสียเวลาเดินทางถึงสองวันครึ่ง ในที่สุดเราเข้าไปใน
น่านน้ำได้ โดยเหตุที่มีหาดและหินโสโครกหลายพันแห่งตลอดฝั่ง
เกาะชวา เรือเกือบจะล่มอับปางลงเสียตั้งร้อยครั้ง

บะตาวีเป็นนครหลวงของเมืองขึ้นวิลันดาในบูรพาทิศ ชาว
วิลันดามีอิทธิฤทธิ์มาก ตามปรกติเวลาสงบศึกมีกองทหารห้าหรือ
หกพันคนคอยประคับประคองซึ่งมีสัญชาติต่าง ๆ นานา บ้อมปราการที่กลาง
น่านน้ำนั้นตั้งอยู่บนเสาปักลงไปในทะเล มีหอรบยื่นออกมาสี่หอรบ
ห้อมล้อมด้วยคูน้ำจืด เมืองนี้สร้างงามมาก เกษสถาน ทาสีขาว
แบบวิลันดา มีประชาชนพลเมืองหนาแน่นนับไม่ถ้วน ในชุมชน
เหล่านี้มีทั้งชาวฝรั่งเศสที่เป็นคริสต์และที่ถือลัทธิคาทอลิก ซึ่งการ
ค้าขายหากำไรชักชวนให้มาอยู่

ผู้อำนวยกองบัญชา เสด็จองค์นี้ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น เขาเป็นผู้
ว่าราชการเมืองขึ้นวิลันดาทั้งหมด บริวารและความสง่าของสำนัก
ผู้ว่าราชการนั้นไม่น้อยกว่าในพระราชสำนักของพระเจ้าแผ่นดินแท้ ๆ
เขามีสภาที่ปรึกษาช่วยจัดกิจการของประเทศ ผู้ว่าราชการไม่จำเป็นต้อง
ทำตามคำปรึกษาของสภา และจะตกลงใจทำอย่างไรก็ได้ โดย

ที่ไม่ต้องคำนึงถึงข้อบัญญัติไว้ แต่เมื่อทำไปตามอำเภอใจเช่นนั้น
แล้ว ก็ต้องรับผิดชอบเอง เจ้าแซกประเทศราชทั้งหลายต้องแต่งตั้งทูต
ไปประจำสำนักผู้ว่าราชการ และเขาก็ส่งทูตไปประจำสำนักของเจ้า
แซกเหล่านั้นให้เป็นผู้แทนชาติวิลันดา เขาเลือกจะทำศึกสงครามหรือ
ทำสัญญาสันติภาพก็ได้ตามชอบใจ โดยที่ไม่มีมหาอำนาจใด ๆ จะ
ขัดขวางได้ ตำแหน่งผู้อำนวยการกองบัญชี เคสอังกัส นิมกัทนถ
เพียงสามปี แต่ตามปรกติกิน ๆ เกี่ยวครองตำแหน่งไปตลอดชีวิต
เพราะเหตุนี้หากไม่พูดปราศจากยกตัวอย่าง จะหายากนักที่ผู้อำนวยการ
การเป็นกษัตริย์

เมื่อเราทอศมอลงแล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปแสดงความ
เคารพผู้ว่าราชการเมืองชันวิลันดา เวลาหลังจากเริ่มเจ้าพนักงานกรม
เจ้าท่ามาต้อนรับและพาข้าพเจ้าไปยังจวนผู้ว่าราชการ พอไปถึงกอง
ทหารยามซึ่งมีจำนวนทหารมากหลายทำวันทยาวัตรและแยกออกเป็น
สองแถว ข้าพเจ้าเดินผ่านแถวทหารเข้าไปในเฉลียง ซึ่งประดับด้วย
เครื่องลายครามญี่ปุ่นงามเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าได้พบพลหัวเจ้าท่าน (อันเป็นคำที่เขาเรียกผู้อำนวยการ
การ กองบัญชี เคสอังกัส) ซึ่งยื่นถอกหมวกฟังก้อยคำของข้าพเจ้า
การต้อนรับอันดีของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความแค้นเคืองที่ได้ถูก
ปราบมาที่เมืองบันทม ท่านผู้พูดภาษาฝรั่งเศสกับข้าพเจ้าตลอดเวลา
ข้าพเจ้าต้องการให้ยิงปืนกันนับกันนับต่อนับ แต่ไม่สามารถทำความ
ตกลงกันได้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีใครไปทราบความมาจากไหน
แล้วไปเขียนรายงานว่า ต่างฝ่ายต้องยิงปืนเท่านั้นเท่านั้น ความจริง

นั้น ได้ตกลงกันว่าไม่ต้องยืมเป็นค้ำประกันและกันจนหนักเที่ยว เมื่อ
ข้าพเจ้าขอความช่วยเหลืออย่างอื่น ๆ ๗ อย่าง ให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำ
ตามคำขอร้องทุกประการ เพราะว่าท่านมีความเคารพราชทูตฝรั่งเศส
ทั้งทางตำแหน่งราชการและเกียรติคุณส่วนตัว

ข้าพเจ้ากลับไปบนเรือ "ลัวโซ" ด้วยความยินดี และ
รายงานข้อความถึงนิกายราชทูต มีข้าผู้ว่าราชการวิสันตาได้ส่ง
คนมาแสดงความเคารพเซวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ และนำผักผลไม้
ต่าง ๆ บรรจุลงในตะกร้า ๑๒ ตะกร้ามาเป็นของกำนัล ต่อมาสักครู่
มีคนนำวัวสองตัวและแกะหลายตัวมาให้อีก ทั้งแถมให้นำผู้ว่า
ราชการได้ส่งเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่มาที่เรือทุกวัน และทุกคราวนำ
เสบียงอาหารต่าง ๆ นานา มาให้ท่านราชทูตและทหารเรือทั้งสองลำ

เราออกเรืออยู่ที่เมืองบะตาวิแปดวัน ได้รับความเอื้อเฟื้อจาก
เจ้าพนักงานท้องถิ่นทุกที เวลารือทอดสมออยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้ขาย
แก้วประพาฬสองหีบที่ได้รับฉันทะมาจากกรุงปารีส พ่อค้าจีนรับซื้อ
ไว้ตามน้ำหนัก ยอมให้หนึ่งหนักละแปดน้ำหนักเงิน ได้เงินรวม
ทั้งสิ้นสามพันสองร้อยบาท เขาจ่ายเงินให้ข้าพเจ้าเป็นพันธบัตรทอง
อันเป็นเงินตราของประเทศญี่ปุ่น ถ้าข้าพเจ้ามัวเวลาไม่รีบร้อน
ต้องไปจากที่นี่ คงขายได้เงินมากกว่านี้ เพราะว่าแท้จริงแก้วประพาฬ
นมราคามากกว่านี้มาก แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าขายได้เงินถึงสี่สิบชั่งนั้นได้
เปรียบมากอยู่แล้ว เพราะว่าสินค้าเช่นนี้เต็มมีกันในประเทศฝรั่งเศส
รับซื้อเพียง ๒๖๖ บาทเท่านั้น

เมื่อลำเลียงเสบียงอาหารเสร็จแล้วและได้คนนำร่องชำนาญคน
หนึ่ง เราก็ออกเรือไปประเทศไทย มีลมพัดแรง จึงชักใบขึ้นแต่เช้า

เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ นับตั้งแต่วันที่ออกจากท่าเรือ
เมืองเบรสต์ เราเดินทางมารวมเวลาหกเดือนเศษ

สันดอนนี้ไม่ใช่ดินโคลน คือเนินดินและโคลนที่กระแสน้ำซัด
ลงมาทิ้งไว้ห่างจากปากน้ำประมาณสองร้อยเส้น ที่ตรงสันดอนนั้นน้ำ
ตื้นมาก เวลานั้นน้ำขึ้นก็ไม่ลึกเกินกว่าสองวาครึ่ง เหตุฉะนั้นเรือ
ขนาดใหญ่จึงข้ามสันดอนไปไม่ได้

เมื่อทอดสมอลงที่นี้แล้ว ข้าพเจ้ากลงเรือกรรเชียงไปกับ ม. วาแซร์
เพื่อบอกเจ้าหน้าที่ไทยว่าท่านราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงแล้ว เมื่อเรือ
มาถึงปากน้ำ ก็ถามตกลง แม่น้ำนั้นเป็นแม่น้ำใหญ่ที่สุดแม่น้ำหนึ่งใน
บูรพาทิศ คนไทยเรียกชดธารนั้นว่า “แม่น้ำ” ซึ่งแปลว่า “แม่
ของน้ำ” เวลานั้นน้ำทะเลกำลังไหลชน เรือต้องทวนน้ำ เราจึงแวะ
เข้าฝั่ง ได้แลเห็นเรือนซัดตะมุงหลังจากสามหรือสี่เรือน ม. วาแซร์
บอกข้าพเจ้าว่าผู้ว่าราชการปากน้ำอยู่ที่หมู่บ้านนั้น เราลงจากเรือขึ้นไป
บนเรือนหลังหนึ่ง ได้พบผู้ว่าราชการ ข้าพเจ้าทิว จึงถามว่ามีอะไร
ให้รับประทานบ้าง ผู้ว่าราชการผู้นั้นได้กรุณาหาข้าวมาให้กิน

ภาพครั้งแรกที่ได้เห็นนี้ทำให้รูปประเทศไทยที่ข้าพเจ้าวาดไว้
ในใจผิดไปหมด ข้าพเจ้าขอพูดโดยตรง ๆ ว่าข้าพเจ้ามีความประหลาดใจ
เหลือเกินที่ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ และแบร์ตาซาร์ต ซึ่งได้เดินทางมา
พร้อม ๆ กัน และได้เห็นสภาวะของประเทศเหมือนกันกับที่ข้าพเจ้า
ได้เห็น กลับไปเขียนหนังสือเรื่องประเทศไทย ซึ่งไม่ใกล้กับความ
จริงเลย แท้จริงท่านทั้งสองนี้ได้อยู่ในประเทศนี้ไม่กี่เดือน และ

ม. กองสทั้งส^(๑) อัครมหาเสนาบดีไทย คอยแต่ตบตาท่าน จัดให้ท่าน
เห็นแต่สิ่งที่ดีและงาม อันมีสาเหตุหลายประการที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไป
ภายหลัง

เมื่อน้ำขึ้นเอ่อพอกแล้ว เรากลับลงไปในเรื่องรเรเชียงอีก และ
เข้าไปในแม่น้ำ ล่องขึ้นไปได้ประมาณสามโยชน์ ข้าพเจ้าฝนตกลงมา
ทรมานเรา แต่เราก็กินไปจนถึงเมืองบางกอกประมาณเวลา ๒๒
นาฬิกา

ผู้ว่าราชการเมืองนี้ ได้เลี้ยงอาหารแขก เครื่องคั้นนมมีแต่
“ซอร์เบค” (คือน้ำเจือกับน้ำผลไม้) อาหารและเครื่องคั้นไม่ถูกปาก
ข้าพเจ้าเลย แต่จำใจต้องทนกินเข้าไป รุ่งขึ้น ม. วาแซร์ลงไปในเรื่อง
บัลลังก์ อันเป็นเรือพื้นประเทศนี้ และเดินทางต่อไปกรุงศรีอยุธยา
เพื่อแจ้งความแก่เจ้าหน้าที่ว่าราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงสิ้นคอนแล้ว และ
ข้าพเจ้าก็ลงเรือกรรเชียงกลับไปขึ้นเรือรบของเรา

ก่อนออกจากบางกอก ข้าพเจ้าถามผู้ว่าราชการว่าจะซื้อผักผลไม้
และเสบียงอาหารอย่างอื่น ๆ สำหรับบรรทุกไปเรือรบได้หรือไม่ เขา
ตอบว่า “หาไม่” (ซึ่งหมายความว่าไม่มี) ทหารเรือของเราซึ่ง
คอยฟังข่าวข้าพเจ้าด้วยความร้อนใจ แลเห็นข้าพเจ้านั่งเรือกรรเชียง
กลับมาแต่ไกล ๆ ร้องตะโกนถามว่า ได้เสบียงอาหารมาเลี้ยงกันบ้าง
หรือไม่ ข้าพเจ้าร้องตอบไปว่า “หาไม่” ได้แต่รอยยุงกัดติดตัวมา
เท่านั้น แผลลงชนิดนี้มันรบกวนเราตลอดเวลาเดินทางไป

(๑) กองสทั้งสผู้นี้เป็นชาวโยนกประเทศ นามเดิม เอรากี แล้วเปลี่ยนเป็น
คอนสแตนน์ โพลคอน ได้เข้ารับราชการไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาวิชเยนทร์
ประวัติกองคน ๆ นี้มีพิสดารอยู่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามแล้ว

เราทอดสมออยู่ที่สันดอนห้าหกวันก็ไม่มีใครมา จนวันที่หกจึงเห็นข้าราชการไทยสองคนมากับ ม. เตอะลาโน หัวหน้าผู้ส่งสอนศาสนาซึ่งเป็นเจ้าคณะเคอะเมเทลโลโปลิส และท่านเจ้าวัดเคอะลียอนน์ ข้าราชการไทยได้เชิญพระราชกระแสนมาอวยพรท่านราชทูต และแสดงความเคารพตามธรรมเนียมมิตรแทนอัศวินหาเสนาบดีไทย ตอนนั้นมาไม่ช้าก็มีคนนำเสบียงอาหารมาที่เรือรบ คราวแรกส่งมาแต่เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ภายหลังส่งมาอีกมากมายจนพวกทหารเรือก็ไต่กินไต่เบ็ด เนื้อลูกโคและผลไม้ประเทศอื่นทุกอย่าง แต่ผักสดที่เราต้องการมากนั้นส่งมานิดหน่อยเท่านั้น

การเตรียมรับรองให้ท่านราชทูตเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้น เปลืองเวลาสี่ห้าวัน ขนบธรรมเนียมการต้อนรับมีตั้งจะกล่าวต่อไปในเขาสว่างศาลาที่พักไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำห่าง ๆ กันตลอดระยะทางที่เรือล่องขึ้นไป ศาลาที่พักนั้นทำด้วยไม้ไผ่และเอาผ้าสีพื้นใหญ่ ๆ ห่ม โดยเหตุที่เรือรบของเราเข้าไปในแม่น้ำไม่ได้ เพราะว่ามีน้ำที่สันดอนตันเรือผ่านไปไม่ได้ เขาจึงจัดเรืออื่น ๆ มารับคณะทูต

เวลาเข้าไปในแม่น้ำนั้น ไม่มีพิธีของอะไร นอกจากมีข้าราชการไทยออกมาต้อนรับท่านราชทูต และตามท่านไปในกระบวนแห่เรือระยะทางตั้งแต่สันดอนจนถึงกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีกินเวลาสี่ห้าวัน

ข้าพเจ้าเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวในบันทึกนี้ว่า ผู้เขียนระยะทางมาประเทศนี้เป็นคนตามมิก คนเหล่านั้นไปชมกรุงศรีอยุธยาทั่วประเทศฝรั่งเสสว่าเป็นราชธานีที่ไม่ว่าเล็กกว่ากรุงปารีส และอธิบายความสวย

เอาตามอำเภอใจ สิ่งที่น่าประหลาดใจของไทยมีแต่ “โอททยา” หรือ “ยูทยา” ซึ่งนับว่าเป็นนครหลวงเพียงนครเดียวเท่านั้น

ศาลาที่พักทำด้วยไม้ ไม้ที่สร้างขึ้นตามระยะทางนั้นเคลื่อนที่ได้ พอท่านราชทูตและบริวารออกไปจากศาลาที่พักแล้ว เขาก็ร้อง เพราะฉะนั้นศาลาที่สร้างสำหรับเลี้ยงอาหารวันนี้ก็ถูกย้ายไปใช้ในวันรุ่งขึ้น และศาลาที่สร้างสำหรับพักนอนคืนนี้ ก็เอาไปเตรียมไว้สำหรับคืนพรุ่งนี้ เราย้ายที่พักเช่นนี้เรื่อยไปจนเข้าไปใกล้กรุงศรีอยุธยา จึงถึงศาลาที่พักขนาดใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งไม่เคลื่อนที่ ท่านราชทูตได้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนศาลานี้จนถึงวันเช้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ในขณะที่รอคอยอยู่นั้น มีข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งหลายมาเยี่ยมท่านราชทูต อัครมหาเสนาบดี กองเสตังส์ก็มาเหมือนกัน ถึงแม้ว่ามาไม่ใช่ทางราชการ แต่ก็มีบริวารตามมาสวมก้นกับยศฐานันดรศักดิ์ของเขา

ก่อนอื่นเราทุกคนเรื่องขนบธรรมเนียมทุกเข้าเฝ้า ได้มีความเห็นแตกต่างกันว่าจะควรปฏิบัติอย่างไร ในการที่จะเชิญพระราชสาส์นขึ้นถวายพระเจ้าแผ่นดิน ท่านราชทูตมีความประสงค์จะเชิญพระราชสาส์นเข้าไปถวายต่อพระหัตถ์พระนารายณ์เมหาราช ความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ต้องกลัวราชประเพณีของประเทศอย่างยิ่ง เพราะว่าราชประเพณีนี้มีหลักว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด เวลาเสด็จออกขุนนางต้องประทับเหนือคนทั้งปวงที่อยู่หน้าที่นั่ง โดยเหตุฉะนั้นราชทูตต้องอยู่ในห้องพระโรงพระที่นั่ง และเสด็จออกให้เฝ้าที่สทบัณฑูร ถ้าจะให้พระราชสาส์นถึงพระหัตถ์ ก็ต้องต่อแค้นเป็นอันจันทร์หลายชั้นไว้ที่หน้าสทบัณฑูร ซึ่งฝ่ายไทยไม่ยอมให้ทำเช่นนั้น ต่างฝ่ายมีความ

เห็นชัดของกันอยู่ตงนหลายวัน ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ไปเจรจาตาม
 ความเห็นกันหลายครั้งหลายคราว ในที่สุดได้ตกลงกันว่าในวันเช้าเฝ้า
 นั้น จะปรึกษารัฐานพระราชสาส์นไว้บนพานทอง ซึ่งต้องมีคนทำ
 ถ้วยทอง ยาวประมาณสองศอกเศษ ท่านราชทูตจึงจะกำหรือทูนพาน
 พระราชสาส์นขึ้นไปถึงที่ประทับ ณ สหบัญชรนั้นได้

ถึงกำหนดวันเช้าเฝ้า บรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายได้ลงเรือ
 กัญญา มาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูต มีเรือพระที่นั่งและเรือราชการ
 แผ่นดินนำหน้ามาก่อน เรือบลลงกหรือเรือกัญญาอันเป็นเรือเล็ก ๆ
 ที่ใช้กันแพร่หลายในประเทศนั้นมีเป็นจำนวนมากเหลือที่จะนับถ้วนได้
 ถ้าไม่มีเรือเหล่านี้แล้วจะไปไหนมาไหนไม่ได้ เพราะว่าในปีหนึ่งน้ำ
 ท่วมถึงหกเดือน ด้วยว่าพื้นที่ดินต่ำมาก และเวลาฤดูฝนก็ตกไม่หยุด
 หย่อนเลย

เรือกัญญาเหล่านี้ทำด้วยไม้ทั้งต้น ชุดลงไปให้กลวง บางลำ
 แคบมากจนฝีพายลงไปนั่งแทบไม่ได้ ลำที่ใหญ่ที่สุดนั้นกว้างไม่เกิน
 สองศอกครึ่งถึงสามศอก แต่ลำเรือยาวมาก เพราะฉะนั้นไม่เป็นการ
 ประหลาดเลยที่จะต้องใช้ฝีพายถึงแปดสิบคน และที่ต้องใช้ฝีพายถึง
 ร้อยยี่สิบคนก็มี พายนั้นรูปร่างคล้ายเสียม กว้างราวเจ็ดนิ้ว ปลาย
 เรียวลงไป ยาวเกือบสองศอก ฝีพายได้รับความฝึกหัดพายตามจังหวะ
 เสียงนายท้ายเรือ เขาพายพร้อมกันเรียบริ้วจนน่าพิศวงมาก ใน
 บรรดาเรือกัญญาเหล่านี้ จะเห็นบางลำที่วิจิตรงดงามมาก โดยมาก
 เป็นรูปสัตว์น้ำ เรือพระที่นั่งนั้นปิดทองอร่ามทั้งลำ

เรือที่มาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูตนั้น ที่ไม่งามมีน้อยลำนัก
 เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นมาบนบกแสดงความเคารพท่านราชทูตแล้วก็กลับ

ลงไปในเรื่องกัญญาอีก พายไปเป็นกระบวนที่จะเล่าต่อไปนี้ พระราช-
 สาส์นของพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งประทิษฐานอยู่ในบุษบกบนเรือ
 กัญญานั้นนำหน้า ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเคอะชวีส และผู้ที่มาใน
 คณะทูตต่างคนต่างลงไปในเรื่องพระที่นั่งบ้าง เรือราชการแผ่นดินบ้าง
 ชุณหางไทยลงไปในเรื่องที่เขาหนึ่งมา เรือเหล่านี้ได้ล่องขึ้นไปเป็น
 กระบวนตามลำตบั้นในท่ามกลางเสียงปี่และกลองสนั่นหวั่นไหว
 ตลอดสองข้างฝั่งแม่น้ำจนถึงท่าเรือที่เราจะไปขึ้นนั้น เต็มไปด้วย
 ประชาชนพลเมืองนับไม่ถ้วน ซึ่งพากันมาดูแต่พระราชสาส์น อันเป็น
 ของใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนนี้

กระบวนเรือนี้ไปหยุดที่ท่าไม้ห่างจากพระบรมมหาราชวังนัก
 เมื่อท่านราชทูตได้ขึ้นไปบนบก ก็พบเสียงห่มผ้ากำมะหยีสแดงพนัก
 ทองเสียงหนึ่ง กับเสียงอีกสองเสียงงามน้อยกว่า ซึ่งเจ้าพนักงาน
 ไทยเตรียมไว้สำหรับท่านเจ้าวัดเคอะชวีสเสียงหนึ่ง และหัวหน้าผู้
 สอนศาสนาอีกเสียงหนึ่ง ท่านทั้งสามไต่ขึ้นบนเสียงแล้ว มีคน
 หามไปจนถึงพระบรมมหาราชวัง ส่วนข้าราชการฝรั่งเศสในคณะทูต
 นั้นได้ขี่ม้าตามเสียงไป

แรกเริ่มเดิมทีเราไปได้ถึงพระลานกว้างขวางแห่งหนึ่ง มีข้าง
 เป็นจำนวนมากยืนอยู่สองแถว เราผ่านไประหว่างกลางและได้เห็น
 ข้างเผือกข้างหนึ่ง ซึ่งคนไทยนิยมมากยืนอยู่ห่างจากข้างอื่น ๆ ผ่าน
 จากพระลานนี้เราเข้าไปอีกพระลานหนึ่ง ซึ่งมีกองทหารประมาณห้า
 หรือหกร้อยคน ที่ต้นแขนทาเป็นปลอกสีน้ำเงิน อันเป็นเครื่องหมาย
 ว่าทหารยามรักษาพระองค์ เมื่อได้ผ่านพระลานไปอีกหลายพระลาน

แล้ว เราได้มาถึงพระที่นั่งที่เสด็จออกขุนนาง เป็นรูปยาวรีสี่เหลี่ยม
มีฉัตรขึ้นทึบ ไปเจ็ดหรือแปดชั้น

ท่านราชทูตนั่งบนเก้าอี้ ถัดจากพระราชสาส์น ท่านเจ้าวัดเคอะ
ชิวส์นั่งอยู่ข้างขวาบนตงต่ำกว่าเก้าอี้ เจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสนั่ง
อยู่ข้างซ้ายบนพรมผืนเล็กที่ปูทับพรมที่ลาดพื้นพระที่นั่ง พรมผืนเล็ก
นั้นจักไว้เฉพาะเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิส และสะอาดกว่าพรมผืน
ใหญ่ ขุนนางฝรั่งเศสที่มาในคณะทูตนั่งขัดสมาธิบนพื้น เจ้าพนักงาน
ได้แนะนำเราว่าให้ระวังอย่าให้เท้ายื่นออกมา ถ้าเหยียดเท้าออกมาแล้ว
นับว่าเป็นการหยาบช้ำมาก ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเคอะชิวส์และ
เจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิสนั่งแถวเดียวกัน หันหน้าไปทางพระราช-
บัลลังก์ พวกเราชาวฝรั่งเศสนั่งอยู่ข้างหลังเรียงกันเป็นแถวเหมือนกัน
ทางซ้ายขุนนางผู้ใหญ่เรียงตามลำดับยศฐานันดรศักดิ์ ตลอดไปจน
จุดพระทวารพระที่นั่ง

เมื่อทุกคนเข้านั่งตงนี้แล้ว เราได้ยินเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นหนึ่งที่
บรรดาขุนนางไทยซึ่งมีเครื่องแต่งกาย คือ นุ่งผ้าพันคลุมตั้งแต่สะเอว
ลงไปครึ่งน่อง ใส่เสื้อมีสลินแขนสั้น และสวมลอมพอกขาว ได้ยิน
อาณัติสัญญาณนั้นแล้ว หมอบลงราบ หัวเข้าและข้อศอกยันกับพื้น ที่
ขุนนางไทยหมอบลงเป็นแถว เสียงกลองที่ดังขึ้นที่หนึ่งนั้น ได้ดังขึ้น
อีกหลายที เว้นเป็นระยะ ๆ ไป พอถึงที่ที่หก พระนารายณ์มหาราช
ทรงเผยพระบัญชาเสด็จออกให้เราเฝ้า

พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงพระมาลาหยอกแหลม คล้ายกัน
กับหมวกหยอกที่เราเคยใช้กันมาในประเทศฝรั่งเศสในกาลก่อน แต่ริม

ไม่กว้างกว่าหนึ่งนิ้ว พระมัลลานั้นมีสายรัดทำด้วยไหมทาบใต้พระหนุ
 ทรงฉลองพระองค์เย็บบีบสี่เพลิงสลับทอง สอดพระแสงกริชไว้ที่รัด
 พัสตร์อันวิจิตรงดงาม และทรงพระธำมรงค์อันมีค่าทุกนิ้วพระหัตถ์
 พระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นั้นทรงมีพระชนมาราวห้าสิบพรรษา ชูบ
 พระองค์มาก พระสรีรรูปแบบบาง ไม่ทรงไว้พระทวารุทิศที่เบื้องซ้าย
 พระหนุมีพระคินฉิมเล็กใหญ่ ซึ่งมีพระโลมาสองเส้นห้อยลงมายาว
 เมื่อท่านราชทูตก็มีศรัทธาขอลงถวายอภิวัตแล้ว ก็กล่าวคำกราบบังคม
 ทูลพระกรุณา เจ้าพระยาวิเศษมนตรีมีหน้าที่เป็นล่าม เสร็จแล้วท่าน
 ราชทูตเดินเข้าไปจนใกล้สี่หบัญชรและยื่นพระราชสาส์นขึ้นไปเพื่อทรง
 รับพระราชสาส์น พระนารายณ์เมหาราชต้องทรงเอี่ยมพระหัตถ์ก็มพระ
 องค์ออกมานอกสี่หบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ ที่ท่านราชทูตถวาย
 พระราชสาส์นต่อพระหัตถ์เช่นนั้น กงแก่งทำด้วยความตั้งใจ หรือ
 เห็นว่ากันทองที่จะทูลพานพระราชสาส์นขึ้นไปนั้นยาวไม่พอ^(๑)

พระนารายณ์เมหาราชได้ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับท่านราชทูต
 พอเป็นสังเขป ตรัสถามว่าพระเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชสำราญดี
 อยู่หรือ พระราชวงศ์ทรงมีความสุขสบายดีหรือ และประเทศฝรั่งเศส
 มีความวัฒนาถาวรเพียงไร ในที่สุดเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นอีกทีหนึ่ง
 พระนารายณ์เมหาราชเสด็จขึ้นข้างใน และขุนนางไทยลุกขึ้นนั่ง

เสร็จการเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว เราเดินเป็นกระบวนออก
 จากห้องพระโรงพระที่นั่ง และเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตไปอาศัย
 อยู่ที่ตึกหลังหนึ่ง ซึ่งได้จัดเตรียมไว้พร้อมสรรพแล้ว ตึกนี้ก่อด้วยอิฐ

(๑) คู่มือเหตุเทียบแผนที่ราชทูตเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ที่พิมพ์อยู่ที่
 บันทึกร่างงาน

เป็นตึกที่นับว่างามที่สุดในราชธานีนี้ พระบรมมหาราชวังนั้น
กว้างขวางมากจริง เคหสถานอาคารอื่น ๆ ในกรุงนี้มีแต่เรือน
ฝากระดาน หรือเรือนซีกตะมุงหลังคาจากทั่วไป เว้นแต่ตึกในถนน
แถวหนึ่งซึ่งมีราวสองร้อยหลังทก่อด้วยอิฐ แต่ก็เล็กมากและมีชั้น
เดียวเท่านั้น ตึกเหล่านี้เป็นที่อาศัยของแขกมอญและจีน ส่วนวัดวา
อารามนั้นสร้างด้วยอิฐ พระอุโบสถมีรูปคล้ายวัดของเรา กฎที่จำวัด
ของพระภิกษุสงฆ์นั้นทำด้วยไม้ ไม่ติดกันกับบ้านเรือนคนอื่น ๆ

นอกจากเผาถวายพระราชสาส์นแล้ว ท่านราชทูตได้เฝ้าเป็น
ทางราชการอีกหลายครั้ง เมื่ออะไรไม่เฝ้าเท่ากับไปในงานพระราช-
พิธีในประเทศนี้ ต้องตระเตรียมทำความตกลงโน้มนัดนั้นน้อยร้อยพัน
ครั้ง ไม่มีการเบิกเฝ้าเป็นทางส่วนตัวเลย ในหน้าที่ควบคุมคณะทูต
รับใช้ท่านราชทูต ข้าพเจ้าต้องคอยรับบัญชาไปเรียนพระราชปฏิบัติ
ไม่หยุดหย่อน ที่ต้องทวนไปทวนมาเช่นนั้นความทราบฝ่าละอองธุลี-
พระบาทที่ พระนารายณ์มหาราชจึงโปรดปรานข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้า
ไม่ทราบว่าจะควรกล่าวลงในบันทึกนี้หรือไม่ว่าที่ข้าพเจ้าเป็นคนไปจด
นั้น จะเรียกว่าเป็นกุศลบุญหรือกรรมของข้าพเจ้า อย่างไรก็ดี ได้มี
พระราชกระแสรับสั่งกับเจ้าพระยาวิเศษเณตรว่ามีพระราชประสงค์ที่จะ
เอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ อัครมหาเสนาบดีผู้ซึ่งมีความเห็นไกล
และมีสาเหตุหลายประการที่ไม่ต้องการให้ข้าพเจ้ากลับไปประเทศ
ฝรั่งเศส ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าในการที่จะแต่งตั้งราชทูตไทย
ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา นั้น ต้องเอาตัว
ข้าราชการฝรั่งเศสคนใดคนหนึ่งไว้เป็นประกันความมิดมีร้ายที่ราชทูต

ไทยพึงได้ประสพที่พระราชสำนักของเรา เพราะฉะนั้นเจ้าพระยา
วิชเยนทร์เห็นชอบด้วยพระราชดำริที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้

วิชเยนทร์จึงไปพุดทาบตามความเห็นท่านราชทูต ๆ ตอบว่าท่าน
ห้ามสิทธิ์ในทางอาชีพของข้าพเจ้าไม่ ยิ่งข้าพเจ้าเป็นผู้มีตระกูลดีและ
มีตำแหน่งหน้าที่ในราชการฝรั่งเศสเป็นสำคัญอยู่แล้ว ก็ย่อมเป็นการ
ยากที่จะบังคับกับความสมัครใจของข้าพเจ้าได้ ถึงแม้ว่าวิชเยนทร์ต้อง
จำนนฉะนี้แล้วก็หาเสียใจไม่ เขาเรียนท่านราชทูตโดยตรงว่า พระ
นารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้เป็นประกัน

ท่านราชทูตตกใจมากที่ได้ยินคำพูดเช่นนั้น จึงปรึกษาหารือ
ท่านเจ้าวัดเดอะซัวส์ต่อหน้าวิชเยนทร์ เพื่อหาทางอนุโลมตามพระราช
ประสงค์ ท่านเจ้าวัดเดอะซัวส์รับฉันทะมาถามความเห็นข้าพเจ้าว่าจะ
สมัครรับราชการอยู่ในประเทศนี้หรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่านอกจากความ
รำคาญที่พึงจะได้รับในการที่จะต้องอยู่ไกลจากบ้านเกิดเมืองมารดร
เช่นนี้แล้ว ขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ก็ตรงกันข้ามกับขนบ
ธรรมเนียมของเรา ข้าพเจ้าไม่สมัครที่จะสละหน้าที่ราชการของข้าพเจ้า
มารับราชการในประเทศนี้ จะได้ตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตสักเพียงไร
ก็ไม่เท่าเทียมตำแหน่งหน้าที่อันน้อยที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้

ท่านเจ้าวัดเดอะซัวส์เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า จึง
ไปเล่าความกิดเห็นนี้ให้วิชเยนทร์ทราบ วิชเยนทร์พูดว่า “เงา-
ดิเออร์เดอะฟอร์บั้งไม่คงวิตกว่าจะไม่ได้บำเหน็จความชอบ” ลากยศ
หนักไว้เป็นหน้าที่ของเขาเถิด วิชเยนทร์พูดว่าข้าพเจ้ายังไม่รู้จัก
ประเทศนี้ดีพอ เขาจะตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นนายพลผู้บัญชาการทัพบกและ

ทัพเรือ และผู้ว่าราชการเมืองบางกอกด้วย ในเวลาไม่ช้าเขาจะสร้าง
 บ่อนปราการขึ้นที่เมืองนั้นและให้ทหารฝรั่งเศสมาควบคุม

ท่านเจ้าวัดเกาะชวสีมาแล้วขอความนี้ให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าก็
 ไม่เห็นว่าตำแหน่งหน้าที่นั้นจะประเสริฐอย่างไร ท่านราชทูตจึงมาพูด
 ปรอบใจข้าพเจ้าว่า ตามความเห็นส่วนตัวของท่านแล้ว ท่านเห็นว่า
 ข้าพเจ้าควรอยู่รับราชการในประเทศนี้ตามพระราชประสงค์ของ
 พระนารายณ์มหาราช

เห็นว่าท่านราชทูตมาพูดเข้า ข้าพเจ้าจึงตอบท่านว่า ท่านจะ
 มีความเห็นอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่ยอมอยู่ในประเทศไทยเป็นอันขาด
 เว้นเสียแต่ที่ท่านจะบัญชาสั่งว่าพระเจ้าอยู่หัวของเรามีพระบรมราช-
 โองการให้ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่ ท่านราชทูตจึงพูดว่า ถ้าเช่นนั้นท่านสั่งให้
 ข้าพเจ้าอยู่รับราชการในประเทศนี้ ไม่ทราบว่าจะพูดบ่ดอย่างไรได้อีก
 ข้าพเจ้าจึงยอมทำตามคำสั่งของท่าน แต่ได้ขอร้องให้ท่านทำคำสั่งเป็น
 ลายลักษณ์อักษรมอบไว้แก่ข้าพเจ้า ท่านราชทูตก็มีความกรุณาเขียน
 คำสั่งให้ข้าพเจ้า ล่วงมาส่วนข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานยศเป็น
 นายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบก พร้อมกันกับกระบี่และเสื่อยศ
 ตามตำแหน่งนั้น

ในขณะนั้นวิชเยนทร์หาอุบายที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศ
 ไทย เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาโดยเฉพาะ เขาหาสิ่งที่จะพยายาม
 ให้ชาวฝรั่งเศสเห็นแต่ความดีความงามของประเทศนี้ไม่ เขาได้จัดให้
 มังานรินเรียงเรือไปตลอดเวลา ได้เอาสิ่งของอันมีค่าที่มีอยู่ในพระคลัง
 มหาสมบัติมาแจกจ่ายราชทูตและชาวฝรั่งเศส บิดบังข้อความว่าภานะ

เงินทองและเพชรนิลจินดาเหล่านั้นเป็นพระราชทรัพย์ที่ได้สะสมมาไว้หลายรัชกาลแล้ว เพราะว่าในประเทศนี้เห็นกันว่าถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงสะสมพระราชทรัพย์ไว้ได้มากเพียงไร ก็เป็นการเชิดชูพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น และถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะจำหน่ายสิ่งของเหล่านั้น พระองค์เองก็ยังไม่กล้าแตะต้องสิ่งของที่สมหาราชได้ทรงสะสมไว้

วิชเยนทร์ยังได้พาพวกเราไปดูวัดวาอารามที่งามที่สุดทั้งในกรุงและหัวเมือง พระพุทธรูปนั้นสร้างด้วยปูนแล้วปิดทองอันเป็นศิลปะที่งดงามอย่างประณีต ดูเผิน ๆ ก็ว่าเป็นทองคำแท้ วิชเยนทร์ไม่ละเลยที่จะบอกเราว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ คนเราก็เชื่อเอาง่าย ๆ เพราะว่าเอามือไปลูบคลำไม่ได้ และโดยมากพระพุทธรูปเหล่านั้นก็ประดิษฐานอยู่บนที่สูง บางวัดก็มีลูกกรงเหล็กกั้นพระพุทธรูปไว้ ไม่เปิดประตูให้เข้าไปดูใกล้ ๆ เลย

เครื่องราชบรรณาการที่วิชเยนทร์จัดส่งไปถวายพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระราชวงศ์นั้น ก็เป็นความมุ่งหมายอันลับของเขาย่างหนึ่งเหมือนกัน เขาผลาญประเทศไทยเพื่อให้ชาวฝรั่งเศสเห็นว่าประเทศนี้ยังมีเพียงไร ถ้าอ่านรายงานและจดหมายเหตุรายวันของแปร์ตาซาร์ตและของลับเบเตอะซัวส์แล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวิชเยนทร์จัดทำทุกสิ่งทุกอย่างจนเกินไป ไม่พักแต่เพียงจะแสวงหาสิ่งที่ทำได้ในประเทศนี้ ยังเข้าไปบวกรทุกสิ่งของที่ทำยากมาจากประเทศจีนและญี่ปุ่นอีกด้วย และไม่ยอมหยุดส่งไปลงเรือรบของเรา จนไม่มีที่เหลือพอที่จะบรรทุกไปได้

แม่ทหารเรือฝรั่งเศสก็ได้รับของกำนัลทุกคน จะไม่พากันรู้สึก
ว่าวิชเอนทร์เป็นคนใจกว้างขวางอย่างไรได้ ท่านสมุหนายก (หรือ
อัครมหาเสนาบดีไทย) ผู้ฉลาดหลอกหลวงราชทูตและชาวฝรั่งเศสได้
ช่วยประการฉะนี้ ทั้งนทงนนเป็นกุศโลบายของวิชเอนทร์ที่จะยังความ
สำเร็จแก่ความมั่งใหญ่ใฝ่สูงของเขา

ในขณะที่ท่านราชทูตกำลังเตรียมตัวที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศส
เข้าเฝ้ากราบบทวาทย์บังคมลา และข้าพเจ้าต้องอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้า
จึงไม่รู้ว่าจะเอาเงินสี่สิบบ้าง ค่าแก้วประพาพของนางรุษเลต์ ไปซื้อ
อะไรได้ ข้าพเจ้าจึงนำเอาเงินจำนวนนั้นไปมอบให้สมุหบัญชีของ
บริษัทคองบั้นยีเคส์องค์ส์ และรับใบแลกเปลี่ยนส่งไปให้นางรุษเลต์ แก้ว
ว่าหาซื้ออะไรตามความประสงค์ของเขาไม่ได้ เมื่อถึงกำหนดวันที่
ราชทูตจะออกเรือไป วิชเอนทร์และข้าพเจ้าได้ตามไปส่งท่านถึงใน
เรือรบ เมื่อได้แสดงความอาลัยที่จะต้องจากกัน และอำลากันตาม
อธยาศัยไมตรีแล้ว เราทั้งสองลงเรือกลับไปเมืองละโว้

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะบรรยายนโยบายการเมืองของวิชเอนทร์ไว้
ตอนหนึ่ง และภายหลังจะเล่าสาเหตุที่เขาต้องการเอาตัวข้าพเจ้าไว้ใน
ประเทศนี้ สมุหนายกไทยผู้นั้นเป็นชาวประเทศกรีซ (โยนบกประเทศ)
เป็นบุตรเจ้าของร้านขายสุราที่หมู่บ้าน คุสโตท ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะ
เซฟาโลนี ที่มาได้ตำแหน่งสูงและคงอยู่ได้นั้น ทำให้ขุนนางไทย
ทั้งหลายและประชาชนพลเมืองเกลียดชังและริษยามาก

แรกเริ่มเดิมทีเขาไปรับใช้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นสมุหนายก^(๑) ก็ริยาคุ่มนวลคอยปรักไยด้วยความเพียร และความเฉลียวฉลาดของเขานั้น เป็นที่ถูกใจท่านเจ้าพระยาพระคลังมาก นายของเขาไว้วางใจ ให้สมบัติพัสถานเป็นอันมาก และนำไปถวายตัวพระนารายณ์มหาราชว่าจะเป็นกำลังในราชการมาก

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงรู้จักคน ๆ นี้ ไม่นาน ก็ไว้วางพระราชหฤทัยมาก แต่ด้วยความมอกตัญญูที่น่าชิงนัก คนโปรดใหม่นี้ไม่ชอบมีคู่แข่ง แอบอิงอำนาจในราชการเพ็ดทูลกล่าวร้ายหากความผิดใส่ตัวเจ้าพระยาพระคลัง ทำให้ทรงสงสัยความประพฤติท่านผู้นี้แล้ว ยุแหย่ให้ปลดข้าราชการที่มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ออกเสียจากราชการ เจ้าพระยาพระคลังผู้มีพระคุณแก่เขาคอนั้นแหละเป็นคนแรกที่เขาประทุษร้าย เพื่อความมั่งใหญ่ไผ่สูงของเขา คนทั้งประเทศจึงเริ่มเกลียดคน ๆ นี้มาก

ขุนนางผู้ใหญ่และผู้น้อยแค้นเคืองวิชเยนทร์เป็นอย่างยิ่ง ขุนนางพวกนี้เกรงว่าจะถูกกล่าวร้ายเช่นเดียวกัน จึงสมรู้ร่วมคิดกันลับ ๆ ที่จะสำเร็จโทษวิชเยนทร์เสีย แต่ไม่ทันมีโอกาศ คน ๆ นี้รู้ตัวก่อน จึงกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ส่งพระราชอาญาประหารชีวิตผู้ร่วมคิด ซึ่งความชอบเสียมากกว่าสามร้อยคน แต่นั้นไปวิชเยนทร์รู้ว่า

(๑) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่า เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ให้วิชเยนทร์เข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้า และรับราชการอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาโกษาฯ จนถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ซึ่งเป็นปีที่เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ถึงอสัญกรรม พระนารายณ์มหาราชจะทรงตั้งให้วิชเยนทร์เป็นที่โกษาธิบดี แต่วิชเยนทร์ไม่รับ จึงทรงตั้งขุนนางเชื้อแขกเป็นที่โกษาธิบดี แต่การต่างประเทศอยู่กับวิชเยนทร์

พระราชสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศแล้ว ประเทศไทยจะได้รับประโยชน์นานัปการ พระนารายณ์มหาราชก็ทรงเชื่อถ้อยคำของสมุหนายกผู้หนึ่ง ความยากลำบากนั้นจะเลือกทำพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระมหากษัตริย์ต่างประเทศพระองค์ใด

วิชเยนทร์ซึ่งทำอะไรก็เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขา หากคิดที่จะทำสัมพันธ์ไมตรีกับพระมหากษัตริย์แห่งประเทศใกล้เคียงไม่ เขา รู้ดีว่าพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงประเทศไทยนั้น ไม่มีความสัจย์ เขาจึงเกรงว่าเมื่อพระมหากษัตริย์นั้น ๆ ได้สั่งแลกเปลี่ยนสมพระราชประสงค์แล้ว คงจะทรงมอบตัวเขาให้ขุนนางไทยนำตัวขึ้นศาลว่าทรยศแก่แผ่นดิน หรือมิฉะนั้นก็ทรงขอให้ประหารชีวิตเขาก่อนจะตั้งกันทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

เขาไม่เห็นลู่ทางที่จะเอาอะไรไปล่อชาว อังกฤษ วิลันดา สเปนญ หรือโปรตุเกสได้ เพราะว่าประเทศไทยไม่มีสินกำมากพอที่จะแลกเปลี่ยนกับประเทศนั้น ๆ ได้ จึงนึกว่าหลอกหลวงชาวฝรั่งเศสได้ง่ายกว่า เหตุฉะนั้น วิชเยนทร์จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทำพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยแต่งตั้งคณะทูตไทยที่กล่าวมาข้างบนนี้ให้ออกไปชี้แจงว่า พระนารายณ์มหาราชมีพระราชดำริที่จะทรงเข้าวัดนับถือคริสต์ศาสนา ความจริงพระนารายณ์มหาราชไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้าวัดจริง จึงทรงแต่งตั้ง เซวาลิเออร์ เตอะโซมองต์ เป็นราชทูตมาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช

วิชเยนทร์เห็นว่าความดีของเขาสมประสงค์ไปบ้างแล้ว จึงคิด
 การที่จะให้โยบายนั้นสำเร็จผลตลอดไปตามความมั่งใหญ่ใฝ่สูงของ
 เขา เขาได้บอกเซวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ ว่า ชาววิลันดาคิดที่จะขยาย
 การค้าขายในประเทศนี้ให้กว้างขวาง และมีความประสงค์มานานแล้ว
 ที่จะมาตั้งคลังสินค้าในประเทศไทย แต่พระนารายณ์มหาราชไม่ทรง
 พระราชดำริเห็นชอบด้วย ทรงเกรงว่าชาววิลันดา ซึ่งมีความโลภมาก
 จะมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศนี้ เหตุฉะนั้นถ้าพระเจ้าอยู่หัวของเรา
 ซึ่งเขามีความเชื่อมั่นว่า ทรงมีพระราชอัชฌาสัยเที่ยงธรรม มีพระ
 ราชประสงค์ที่จะทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์
 มหาราชแล้ว เขาจะจัดการมอบบ่อนปรากการที่บางกอกให้ชาวฝรั่งเศส
 บ่อนปรากการนี้เป็นที่มั่นสำคัญนัก นับว่าเป็นกุญแจของประเทศไทย
 ก็ได้อีก เขาขอแต่ให้ทรงจัดส่งกองทหารพร้อมทั้งช้างและเงินมาลงมือ
 ควบคุมก่อสร้างให้แข็งแรงขึ้นเท่านั้น

เซวาลิเออร์ เคอะโซมองต์ และท่านเจ้าข้าก็เคอะซัวสึ ซึ่งทราบ
 ความนี้ไม่เห็นว่าจะทำตามได้ง่ายนัก จึงไม่ยอมรับรู้ด้วย แปร์ตาซาร์ต
 ไม่ขัดข้อง เริ่มแรกตกตะลึงเห็นไปว่าประโยชน์ที่พึงได้จากการทำ
 หนังสือสัญญาเช่นนี้มีมาก แต่แท้จริงประโยชน์ที่ยกขึ้นพูดนั้นเกิน
 ความจริง ท่านนักบวชเยซูอิตนิกายรูปนี้ ถูกวิชเยนทร์สมุหนายกผู้
 ฉลาด และไม่มีความจริงใจหลอกลวงทั้งนั้น เขาสวมหน้ากากซ่อน
 ไว้ความมุ่งหมายไว้ได้ความศรัทธาแก่กล้าในศาสนา เขายกข้อความ
 ขึ้นพูดว่า ข้อเสนอของเขานั้นจะช่วยให้ศาสนกิจแผ่ไพศาลไป พระ
 นารายณ์มหาราชต้องทรงเข้ารีตแน่ และกองทหารฝรั่งเศสที่จะมา

ควบคุมบ้อมปราการที่บางกอกนั้น ก็จะออกหนุนให้ผู้สั่งสอนศาสนา ทำกิจการได้ดีปราศจากอุปสรรคทั้งปวง นอกจากนี้วิชเยนทร์ยังได้ สัญญาว่าจะอุปการะลัทธิเยซูอิต จะสร้างวิทยาลัย และหอสมุดาขึ้นที่ เมืองละโว้ด้วย สรุปรวมความทั้งหมด แปร้ตาซาร์ต เห็นว่าการทำ หนังสือสัญญาที่มีข้อความดังที่ระบุมาข้างบนนี้ยังประโยชน์แก่พระ มหากษัตริย์ ศาสนา และบริษัทค้าขายฝรั่งเศสเป็นอเนกประการ จึง ไม่ยับยั้งที่จะให้คำมั่นสัญญาแก่วิชเยนทร์ว่าจะรับภาระไปเป็นผู้เจรจา การทำหนังสือสัญญา และพูดว่า หวังใจว่า แปร้ เคอะลาเชส คงจะช่วย เหลือและเพื่อกุศลพระเจ้าอยู่หัวของเราให้ทรงเห็นชอบด้วย

แต่บัดนั้นมา แปร้ ตาซาร์ต เป็นผู้ที่ทราบความลับของคณะทูตที่ ได้ตกลงใจที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสและควบคุมคณะทูตไทยไปด้วย พร้อมกัน เมื่อเขาทำความตกลงกันเช่นนั้นแล้ว ถ้าข้าพเจ้ากลับไป ประเทศฝรั่งเศสด้วย ความคิดของวิชเยนทร์อาจมีอุปสรรค จึงกักตัว ข้าพเจ้าไว้ สาเหตุที่กักตัวข้าพเจ้าไว้มีดังจะเล่าต่อไปนี้ ในหน้าที่ ควบคุมคณะทูตฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าได้ทำความติดต่อกับวิชเยนทร์ หลายคราว เขาจึงรู้ว่าข้าพเจ้ามีนิสัยพูดจาตลกคะนอง และพูดตรงไป ตรงมา ไม่เคยอำพรางเลย เขาจึงเกรงว่าข้าพเจ้าจะไปเที่ยวพูดว่า ประเทศไทยไม่มั่งคั่ง และไม่มีการค้าขายเป็นล่ำสันพอที่ชาวฝรั่งเศส จะพากันมาอยู่ในประเทศนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าไม่เคยมีความสงสัยเลย ว่าความมุ่งหมายของวิชเยนทร์มีอยู่อย่างไร เขาจึงเกรงว่าถ้าข้าพเจ้า กลับไปประเทศฝรั่งเศสแล้ว ก็คงจะประพาดพิงทั่วเช่นเดียวกันกับอยู่ใน ประเทศนี้ และถ้าข้าพเจ้าไปโฆษณาว่าข้าพเจ้ามีความคิดความเห็นว่า

ประเทศไทยเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ถ้อยคำนั้นอาจทำลายนโยบายที่เขา
ตั้งใจไว้ว่าจะให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของเขาจนได้

ถ้าพูดตามความเป็นจริงแล้ว วิชเยนทร์ไม่คิดผิดเลยที่ไม่ได้
วางใจข้าพเจ้า เพราะว่าข้าพเจ้าจะละเลยเสียมิได้ที่จะไม่เล่าข้อความที่
ข้าพเจ้าได้รู้เห็น ความจงรักภักดีที่ข้าพเจ้ามีแด่พระมหากษัตริย์ และ
ชาติ บังคับใจไม่ให้ข้าพเจ้านิ่งดูการตระเตรียมจกส่งคณะทูตฝรั่งเศส
ออกไปประเทศไทย อันเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์และไร้ประโยชน์
อย่างยิ่ง วิชเยนทร์เกรงว่าข้าพเจ้าจะไขความจริงในเรื่องนี้ แล้วทำลาย
นโยบายของเขา เขาจึงชวนชวายทุกทางที่จะกักตัวข้าพเจ้าไว้ใน
ประเทศนั้นจนได้

สาเหตุเหล่านี้สะอึกใจข้าพเจ้าเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยได้ออก
เรือไปแล้ว และภายหลังเวลาที่ข้าพเจ้าได้สนทนากันกับวิชเยนทร์
เป็นเวลานาน ในเวลาที่พูดกันนั้นเขาได้ขยายสาเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่า
มาข้างบนนี้ให้ทราบโดยมาก นอกนั้นข้าพเจ้าสับสนทราบความถ้วน
ชัดเจนจากการสนทนากับผู้ที่รู้ความจริง และจากความสังเกตเหตุ-
การอันเกิดขึ้นเป็นลำดับมา อันพิสูจน์ให้เห็นว่าข้อความที่ได้บรรยาย
มาแล้วนั้นมมูล บัดนี้ข้าพเจ้าจะเล่าพฤติการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่ตัว
ข้าพเจ้าในเวลาอยู่ในประเทศนี้

เมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยลงเรือไปแล้ว ข้าพเจ้ากลับไป
เมืองละโว้พร้อมกันกับวิชเยนทร์ เมืองละโว้ (ลพบุรี) นั้นเป็นที่
ประทับในชนบทของพระนารายณ์มหาราช ตามปรกติประทับอยู่ที่
เมืองนนทบุรี เสด็จไปพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ

เจ้าร้อยเสี้ยนนาน ๆ ครั้งหนึ่ง และเมื่อมีงานพระราชพิธี เมื่อข้าพเจ้ามาถึงเมืองสระบุรี เขานำข้าพเจ้าไปในพระราชวังเป็นครั้งแรก ภาวะของขุนนางไทยที่ข้าพเจ้าได้ประสบนั้น ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง

ขุนนางทั้งปวงนั้นนั่งอยู่บนเสื่ออ่อนจับกลุ่มกันเป็นวง ๆ ไป ข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องแต่งลานพระราชวังที่ผิดกันไกลกับเครื่องแต่งพระราชสำนักของเรา ข้าพเจ้าจึงถามวิชายะนทร์ว่า ความเป็นสง่าผ่าเผยของขุนนางไทยมีเพียงภาพที่สะกดตาข้าพเจ้าเพียงนี้หรือ เขาตอบว่า มีเพียงเท่านั้นแหละ เมื่อเขาพูดออกมาเช่นนั้นแล้ว และเห็นข้าพเจ้านิ่งอึ้ง เขาก็กระซิบบอกความออกมาต้ง ๆ ซึ่งแต่ก่อนนั้นก็ไม่เคยปริปากออกมาเลยว่ที่ข้าพเจ้าเห็นภาพนั้นอย่าประหลาดใจ ความจริงประเทศนั้นจนมาก แต่ข้าพเจ้าไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีทั้งลาภและยศ คุณค่าเขาเองซี เขาได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ได้มากแล้ว ในตอนท้ายความสนทนา เขาขยายสาเหตุที่เขากักตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ออกมาตรง ๆ ทั้งมีข้อความที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้ว

ตลอดเวลาสองเดือน ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังทุกวัน แต่ไม่เห็นพระองค์พระนารายณ์เมหาราชสักครั้งเดียว ต่อมาภายหลังจึงได้เข้าเฝ้าบ่อย ๆ วันหนึ่งมีพระราชกระแสถามข้าพเจ้า ว่าข้าพเจ้าไม่รู้สึกสบายใจหรือที่ได้มาอยู่ในพระราชสำนักนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการจำเป็นที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบความจริงใจของข้าพเจ้า จึงสนองพระราชกระแสว่า ข้าพเจ้ามีความขี้ขลาดก็เป็นอย่างยิ่งที่ได้มารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ อย่างไรก็ตาม สิ่งไร

ในโลกก็คงไม่มีความเท่งเท่าข้าพเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ ความ
เสียใจที่ไม่ได้กลับไปประเทศฝรั่งเศสนั้นทวีมากขึ้นทุกขณะ

พระนารายณ์มหาราชาเป็นผู้ทรงพระวินิจฉัยยุติทั้งปวงและให้ลง
พระราชอาญาเอง เหตุฉะนั้นจึงไม่มีใครที่จะรอดพ้นพระราชอาญา
ไปได้เลย แม้พระราชโอรสและพระเจ้าน้องยาเธอก็ไม่ได้ความยก
เว้นผิดแผกไปจากคนอื่น ๆ

ตกใจที่ได้เห็นขุนนางผู้ใหญ่ถูกลงพระราชอาญากันนี้ ข้าพเจ้า
จึงถามวิเศษเขนทว่า ข้าพเจ้าจะต้องถูกลงพระอาญาเช่นนี้บ้างหรือไม่
เขาตอบว่าไม่ต้องวิตก ไม่เคยลงพระราชอาญาชาวต่างประเทศเลย
แต่คน ๆ นี้พูดผิด เพราะว่าข้าพเจ้าได้ทราบภายหลังว่า เมื่อเขารับ
ราชการอยู่ได้บังคับบัญชาเจ้าพระยาพระคลังคนก่อน เขาเคยถูกลง
โทษโบยครั้งหนึ่งแล้ว

ในที่สุดพระนารายณ์มหาราชาพระราชทานบ้านให้ข้าพเจ้าอยู่
หลังหนึ่งและทาสไว้รับใช้สามสิบคน กับช้างอีกสองเชือก ค่าอาหาร
สำหรับเลี้ยงคนใช้นั้น ข้าพเจ้าจ่ายเพียงวันละหนึ่งเฟื้องเท่านั้น
เพราะว่าคนเหล่านี้ไม่กินเหล้า และอาหารก็ถูกมาก ส่วนตัวข้าพเจ้า
นั้นข้าพเจ้ารับประทานอาหารกับวิเศษเขนทที่บ้านของข้าพเจ้านั้นเขา
จัดเครื่องเรือนไม่สูงามนัก ให้ไว้สองสามชั้นเท่านั้น แต่ให้ใช้งาน
เงินหนึ่งไหล งานเงินขนาดใหญ่สองงาน บางทีนั้น ผ้าเช็ดมือ
สีไหล และเทียนสีเหลือง ๆ วันละสองเทียน นี้แหละเป็นภาชนะ
เครื่องใช้สอยของ “ท่านนายพลเรือเอกและผู้บัญชาการทหารบกของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ทุกรูฐักพอใจเสียบ้าง จริงไหม

เวลาเสด็จประพาสตามหัวเมืองหรือคล้องช้าง ไปรอกเกล้าฯ ให้จักอาหารมาเป็นของพระราชทานแก่ราชบริพาร มักมีข้าวและแกงเป็นต้น คนไทยเห็นว่าอาหารนั้นโอชะรสมาก แต่ชาวฝรั่งเศสซึ่งไม่ชินกับอาหารเช่นนั้น ไม่รับประทานได้คล่องคอนัก ความจริงวิชเยนทร์ซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินเสมอ จักหาอาหารที่อร่อยไปแบ่งให้ข้าพเจ้ารับประทานด้วย แต่ถ้าเขามีราชการที่บังคับให้ทำอยู่ที่เคหสถานของเขา ข้าพเจ้าต้องฝืนใจรับประทานของที่ไปรอกเกล้าฯ ให้ห้องเครื่องต้นส่งออกมา

เวลาเสด็จประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถเช่นนั้น ไปรอกเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าบ่อย ๆ และทรงพระราชปฏิสันถารด้วย ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลสนองพระราชกระตุกทางลุ่มผู้หนึ่ง ซึ่งวิชเยนทร์จักไว้ประจำตัวข้าพเจ้า โดยเหตุที่ทรงพระเมตตาข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าจึงกล้าแสดงความคิดเห็นบางอย่าง ซึ่งถ้าออกจากปากของผู้อื่นแล้ว อาจมีผลร้ายเป็นอย่างยิ่ง วันหนึ่งมีพระราชประสงค์จะลงพระราชอาญาฆาตเล็กคนหนึ่งที่มีจักเตรียมผ้าเช็ดพระพักตร์ไว้ถวาย^(๑) ข้าพเจ้าไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ เห็นแต่ว่าตนเองเป็นคนไปรอกปราน จึงขอพระราชทานอภัยโทษเพื่อเป็นการสงเคราะห์คนอันน่าสมเพชนั้น

พระนารายณ์มหาราชประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ข้าพเจ้ามีปากกล้า จึงทรงพระพิโรธมาก วิชเยนทร์ซึ่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วย

(๑) มหากตเล็กคนนี้ คือ พระบิ๊ เจ้าราชินิกุลองค์หนึ่ง พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตา เหมือนอย่างเป็นพระราชบุตร ออกพระศักดิ์สงครามเล่าว่าชอบพอกับพระบิ๊มาก พระบิ๊รู้สึกบุญคุณที่เขาค้ำช่วยให้พ้นพระราชอาญาได้

หน้าซีกลงทันที เกรงว่าข้าพเจ้าคงจะได้รับพระราชอาญาอย่างแสน
สาหัส ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าหาตกตะลึงไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคม
ทูลว่า พระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้านั้นทรงพระโสมนัส เมื่อได้ทรง
เห็นว่ามีคนขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้มีความผิด เพราะว่าเป็นการ
เตือนพระราชสติให้ทรงกลายพระ โท โสแล้วพระราชทานอภัยโทษ
ข้าราชการทนิรโทษนั้นกรูสึกในพระมหากษัตริย์คุณ และตั้งหน้ารับ
ราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี แล้วมอบกาย
ถวายชีวิตแก่พระเจ้าอยู่หัวด้วยความกตัญญูกตเวที พระนารายณ์มหา
ราชได้ทรงทราบความเห็นของข้าพเจ้าดังนี้แล้ว พระราชทานอภัยโทษ
แก่มหาดเล็กคนนั้น และมีพระราชกระแสว่า มีพระราชประสงค์ที่จะ
เอาเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์ราชฝรั่งเศส

เรื่องนี้ออกรวไปทั่วพระราชอาณาจักร และทำให้ขุนนางไทย
ตกใจมาก เขาคิดว่าข้าพเจ้าคงถูกเย็บปาก เพราะพูดไม่เหมาะสมกับ
กาลเทศะ วิชเยนทร์เองมาเตือนข้าพเจ้าว่าต่อไปภายหน้าขอให้ข้าพเจ้า
ระวังปากคำจงมาก และชาติเตียนข้าพเจ้าว่าเป็นคนปากไวใจเร็ว ซึ่ง
หาความฉลาดมิได้เลย ข้าพเจ้าตอบเขาว่าข้าพเจ้าไม่มีความเสียใจแม้
สักนิดเดียวเลยที่ได้พูดไปเช่นนั้น เพราะว่าความเห็นที่ได้แสดงไป
แล้วนั้นยังความสำเร็จผลมาเป็นอย่างดี

แท้จริงข้าพเจ้าหาตระหนกตกใจไม่ ตั้งแต่วันนั้นมาข้าพเจ้ายัง
ได้สังเกตเห็นว่า พระนารายณ์มหาราชทรงยินดีที่จะทรงพระราชปฏิ
สันถารกับข้าพเจ้ามากกรงชน ข้าพเจ้าจึงหาเรื่องราวต่าง ๆ นานาที่
ข้าพเจ้าแต่งขึ้น ให้เหมาะสมกับกาลเทศะตามอำเภอใจของข้าพเจ้ามากราบ
บังคมทูล ข้าพเจ้าได้ความสนุกใจ เพราะรู้สึกว่าการพ้อพระราชหฤทัย

มาก วันหนึ่งเวลาเสด็จประพาสคล้องช้าง ได้มีรับสั่งถามข้าพเจ้าว่าที่
ได้ทรงจัดพลและทรงแนะนำให้ความรู้เตรียมตัวคล้องช้างนั้น อันที่
จริงพระกิริยามารยาทนั้นก็สง่าผ่าเผยมาก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไร
ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะ เถาที่ข้าพระพุทธเจ้า
ได้เห็น ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแวดล้อมไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชเสวก
ฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเหมือนได้เห็นพระองค์พระเจ้าอยู่หัวของ
ข้าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในท่ามกลางกองทหารทรงจัดทัพ เตรียม
การทุกอย่างด้วยพระองค์เอง ก่อนที่จะทรงนำทัพเข้าสู่สนามรบ”
พระนารายณ์มหาราชทรงพอพระราชหฤทัยในถ้อยคำสนองพระราช
บัญชาเป็นอันมาก ข้าพเจ้าก็ได้คาดคะเนไว้แล้วเช่นนั้น

ถ้าจะต้องพูดตามความเป็นจริงแล้ว การเปรียบเทียบความสง่า
ผ่าเผยและอลังการภายนอกของพระมหากษัตริย์สองพระองค์นี้แล้ว
ก็ไม่ใช่เป็นการเปรียบเทียบที่ปราศจากความเที่ยงธรรมนัก เพราะว่าจะหาสิ่ง
ใดในโลกนี้เลิศยิ่งกว่ายุรยาตราของพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ไม่
ถึงแม้ว่าพระราชอาณาจักรนี้ไม่มั่งคั่ง และพระนารายณ์มหาราชก็
ประทับอยู่แต่ข้างในพระราชวัง ไม่มีใครแม้ผู้ที่ทรงคุ้นเคย ก็เข้าไป
ข้างในไม่ได้ ได้แต่เฝ้าเวลาที่เสด็จออกทักสันทนุชรเท่านั้น แต่ถึงเวลา
เสด็จออกจากพระราชวังแล้ว ความสง่าผ่าเผยของกระบวนแห่ก็
สมพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ราชเป็นอย่างยิ่ง

การเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคที่นับว่ามโหฬารที่สุดนั้น
คืองานพระราชพิธีไล่เรือ^(๑) ซึ่งมีทุกปีและเป็นงานพระราชพิธีทำรัส

(๑) พระราชพิธีไล่เรือนี้ ต่อมาในรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าพระราช
พิธีไล่่น้ำ

สั่งให้น้ำในแม่น้ำลดน้อยลง ข้าพเจ้าได้เคยเล่าแล้วว่าในประเทศนี้
น้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปี ที่น้ำในแม่น้ำหลากไหลลงมาท่วม
แผ่นดินนั้น เพราะว่าหิมะบนภูเขาในประเทศคาร์คาร์ละลาย^(๑) แต่
เมื่อถึงฤดูหนาวหิมะก็หยุดละลาย น้ำจึงลดน้อยลง ทำให้ประเทศ
แห้งแล้ง เมื่อถึงฤดูนี้คนไทยเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นพืชที่เพาะปลูกมากกว่า
ประเทศใด ๆ ในโลกนี้

เมื่อถึงฤดูนี้ และเมื่อสังเกตเห็นว่าน้ำคงต้นลดน้อยลง พระ
นารายณ์มหาราชาเสด็จออกทรงทำพระราชพิธีทักษ์กล่าวมาข้างบนนี้
ประทับอยู่บนพระราชอาสน์บิศทองอร่าม ซึ่งประดิษฐานอยู่ตรงกลาง
เรือพระที่นั่งอนันตวิจิตรตรงงาม มีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกมณฑลโดยเสด็จ
พระราชดำเนินมาในเรือกัญญาซึ่งงามไม่น้อยเลย และยังมีเรืออื่น ๆ
อีกนานัปการตามมาในกระบวนนั้น เรือพระที่นั่งล่องลงไปถึง
ตำบลหนึ่งในแม่น้ำแล้ว ทรงชักพระแสงดาบออกพ่นน้ำแล้วดำรัสสั่ง
ให้น้ำลดน้อยลง เสร็จพระราชพิธีแล้วโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน
รางวัลเป็นอันมากแก่เรือลำแรกที่ล่องขึ้น ไปถึงพระบรมมหาราชวัง
ก่อนลำอื่น อะไรไม่นำดูเท่าการแข่งขันระหว่างเรือเหล่านี้ เพราะว่า
ได้เห็นฝีมือฝีพายที่ต่างพยายามหลีกเลี่ยงแหวกทางขึ้นหน้าเพื่อเอา
เปรียบกันตลอดทางไป^(๒)

(๑) แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยนั้นมีความรู้ภูมิศาสตร์น้อยเพียงไร

(๒) ตอนต้นออกพระศักดิ์สงครามหมายความว่าพระพิธีไล่เรือ หรือไล่หน้า ที่มี
ในเดือนอ้าย แต่ก่อนที่ยกเลิกตายไปเป็นพระราชพิธีอัญช้อย่างเรือ ที่มีในเดือนสิบเอ็ด
ในจกหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเกาะซัวสี ๆ ก็ปะปนพระราชพิธีสองอย่างนี้เช่นเดียว
กัน ท่านเจ้าวัดเกาะซัวสีเรียกว่า พระราชพิธีตักน้ำ ในบันทึกความจำนี้ได้ความชัดว่า
คำที่ว่า "ตักน้ำ" นั้น ก็คือเอาพระแสงดาบพ่นหรือตักน้ำนั่นเอง

ย้อนกลับมาเล่าเรื่องกลองข้าง เมื่อความกลองข้างได้แล้ว พระนารายณ์มหาราชเห็นพระพักตร์มาตรัสกับข้าพเจ้าว่าสัตว์ชนิดนี้มีความฉลาดเฉลียวเพียงไรดังนี้ “ข้างตัวที่เราช้อยู่เคยวนเป็นตัวอย่างข้างฉลาด ได้ไม่สู้นานมานัก ความคนหนึ่งได้ตัดอาหารลงให้มันกินแต่ครั้งหนึ่งเท่านั้น มันจะกล่าวโทษความก็พูดไม่ได้ มันจึงแผกเสียงกึ่งขึ้นไปท้าวพระราชวัง เราเดาไม่ถูกว่าเหตุโรมันจึงร้อง เราจึงมีความสงสัย สั่งให้ความคนใหม่ไปเลี้ยงข้างตัวนี้ ความคนนี้เป็นคนชื่อ จักหาข้าวให้มันเต็มเม็ดเต็มหน่วย ข้างตัวนี้ย่นวงออกไปแบ่งข้าวออกเป็นสองส่วน กินแต่ส่วนหนึ่งเท่านั้น แล้วแผกเสียงกึ่งขึ้นอีก คนที่วิ่งไปก็จึงรู้ว่าความคนก่อนโก่งอาหารของข้าง อ้ายความคนนั้นรับสารภาพว่าได้ขโมยข้าวข้างจริง เราจึงลงโทษความคนนั้นอย่างหนัก”

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพรรณนาความฉลาดของข้างอีกหลายเรื่อง ซึ่งถ้าออกจากปากผู้อื่นแล้วก็ไม่น่าเชื่อนัก ต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ที่ข้าพเจ้าได้เห็นแก่ตาและได้ยินแก่หูข้าพเจ้าเอง เมื่อข้างถึงเวลาผสมหรือตกมัน มันคู่ร้ายมาก เพื่อทำให้มันสงบเสียงมต้องนำเอาข้างพังเข้าไปอยู่ใกล้ ๆ มัน เวลาพามันไปอาบน้ำ ข้างพังนั้นเดินไปข้างหน้า มีความขึ้นไปคนหนึ่ง ความคนนี้เข้าแทรกชนิดหนึ่งเพื่อเป็นอาตตัสัญญาณให้ประชาชนระวังตัวและหลีกหนีไป

วันหนึ่งเขานำข้างตกมันตัวหนึ่งไปลงน้ำ มันหนีความไปได้แล้วลงไปอาละวาดอยู่กลางแม่น้ำ ทำให้คนตกใจแตกตื่นกันมาก ข้าพเจ้าซนมาตามมันไปดูว่ามันจะทำอะไร ได้พบภรรยาความข้างยืน

อยู่ทรงผิงแม่หน้ากำลังพูดต่อว่าช่างตกมันตัวนั้นตั้งนี้ “พอจะให้ผิวของ
 ข้าถูกตัดตะโพกหรือ พอรู้ที่อยู่แล้วว่าคุณที่ปล่อยให้ช่างหนีไปได้
 นั้นต้องได้รับพระราชอาญาเช่นนั้น นี่แน่ โดยเหตุที่ผิวของข้าจะต้อง
 ตาย ข้าลูกของข้าเสียตัวยกแล้วกัน” พุทขาคกำลังตั้งใจแล้ว หญิงคน
 นั้นเอาลูกวางลงที่พื้นดินแล้ววิ่งหนีไป เด็กคนนั้นร้องไห้ขอร้องอยู่ที่
 ช่างแลเห็นเด็กร้องไห้ก็ทรนอยตั้งนั้นก็ใจอ่อน ชนจากหน้าแล้วเอางวง
 อุ้มเด็กคนนั้นพากลับไปโรงและยืนนั่งสงบเสงี่ยมอยู่

อีกวันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นเขานำช่างอีกตัวหนึ่งไปลงน้ำ ในขณะที่
 มันเดินโยกเยกไปตามถนน มันเอางวงชูขึ้นไปใกล้ช่างตัดเสื้อคนหนึ่ง
 ช่างตัดเสื้อคนนั้นเล่นสัปดนเอาเข็มแทงวงของมัน เพื่อให้มันหงว
 ลง เวลากลับจากอาบน้ำ มันเอางวงไปหยอกช่างตัดเสื้ออีก ช่างตัด
 เสื้อเอาเข็มแทงมันบ่อย ๆ อีกทีหนึ่ง ในทันใดนั้นมันพ่นน้ำโคลนที่
 มันอมมาถูกช่างตัดเสื้อมอมแมม เมื่อมันแก้เผ็ดได้แล้วและมองไปเห็น
 ช่างตัดเสื้อเบียดข่มทงตัว มันเอางวงปักไปปักมา ทำหน้าทำทางแสดง
 ความพอใจ เหมือนกับคนปรบมือและยิ้มเยาะเมื่อรู้สึกว่แก้เผ็ดได้
 สาแก่ใจ

คนไทยใช้สัตว์โตเหล่านี้ทำงานต่าง ๆ มันทำงานเหมือนกันกับ
 คนรับใช้ เช่นให้เลี้ยงเด็กเป็นต้น มันเอางวงอุ้มเด็กลงในเปล โกว
 และกล่อมจนเด็กหลับ และแม่ของเด็กต้องการอะไร ก็สั่งให้ช่างไป
 หยิบมาได้

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระกรุณาข้าพเจ้ายิ่งขึ้นทุกวัน โปรด
 เกล้าฯ ให้เข้าเฝ้ามากขึ้น วันหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการ

คลั่งข้างแล้ว ไม่ทรงสบาย รุ่งขึ้นอาการประชวรหนักขึ้น แพทย์มีความเห็นว่าควรเจาะพระโลหิตออก การรักษาพระโรคครั้งนี้ก็มีความยากลำบากมาก เพราะว่าคนไทยนับถือพระมหากษัตริย์เหมือนกันกับนับถือเทพเจ้า เขาไม่กล้าแตะต้องพระวรกาย ได้มีผู้เสนอความเห็นของแพทย์ให้ที่ประชุมเสนาบดีวินิจฉัย ขุนนางผู้หนึ่งแสดงความคิดเห็นว่าควรแหะมันแล้วให้ยื่นพระกรออกมาทางช่องที่แหะนั้น ให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก ที่ทำดังนี้แพทย์ก็ไม่ทราบว่าเจาะพระกรหรือแขนผู้ใด

ความเห็นอันน่าขันของขุนนางผู้นี้ไม่ถูกใจข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าจึงแสดงความคิดเห็นบ้าง ความคิดเห็นของข้าพเจ้านั้นก็ไม่มีใครท้วงว่าเลยนัก ข้าพเจ้าพูดว่าพระมหากษัตริย์นั้นเปรียบได้เหมือนพระอาทิตย์ ถึงแม้ว่าถูกเมฆหมอกบังให้มืดกมิดไปชั่วคราว มีซากส่องแสงสว่างออกมาอีกเสมอ ใครจะคิดทำอะไรกับพระองค์พระมหากษัตริย์ ก็ซ่อนไม่ให้คนอื่นรู้ไม่ได้ ต้องแสดงพระองค์ออกมาแจ่มแจ้งให้คนทั้งปวงรู้เสมอ ถ้าเป็นการจำเป็นที่จะเจาะพระกรเอาโลหิตออกแล้ว ในพระราชสำนักก็มีแพทย์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง จะเรียกมาให้บำบัดพระโรคก็ได้ แพทย์ผู้นี้มาจากประเทศที่นิยมตำรารักษาโรค เช่นนี้ แม้พระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายในพระราชวงศ์ฝรั่งเศสก็เคยไปรุดเกล้า ๆ ให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก เพราะฉะนั้นควรไว้วางพระราชหฤทัยให้แพทย์ฝรั่งเศสจัดการรักษาได้ พระนารายณ์มหาราชทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยความคิดเห็นของข้าพเจ้า แต่แพทย์ยังไม่ทันที่จะเอาพระโลหิตออก ก็หายประชวรเสียแล้ว

ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ อุบัติเหตุเกิดขึ้นโดยที่ไม่มีใครนึกว่าจะมี
 ขึ้นได้ ทำให้เราเห็นชัดเจนว่าวิชเยนทร์ได้หลอกหลวง เซวาลิเออร์เคอะ
 โซมองต์และคณะทูตฝรั่งเศสไว้ฉันทใจ ข้าพเจ้าได้เคยเล่าว่าในเวลา
 เขาอวดความมั่งคั่งของประเทศนี้ เขาได้พาคณะทูตไปชมพระพุทธรูป
 ที่งามที่สุด และบอกว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ ทั้ง
 นั้น ในบรรดาพระพุทธรูปเหล่านั้น มีองค์หนึ่งขนาดใหญ่เหลือเกินสูง
 ประมาณเก้าศอกครึ่งถึงสิบศอก วิชเยนทร์พูดว่าหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ
 เหมือนพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ แปร้ตาซาร์ตและท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์
 ถูกตบตาเช่นเดียวกันกับพวกชาวฝรั่งเศสคนอื่น ๆ^(๑) ท่านทั้งสองนั้น
 เชื่อมันเสียด้วย แล้วไปจดลงในรายงานจดหมายเหตุรายวันของตน
 เกราะที่ร้ายจริง ๆ อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นนั้น คือหลังคาพระอุโบสถที่
 พระพุทธรูปองค์นั้นประดิษฐานอยู่ พังลงมาทับพระพุทธรูปแตกหัก
 เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เพราะสร้างด้วยปูนปิดทองทั้งนั้น ถ้าพูดเท็จ
 ของวิชเยนทร์ปรากฏออกมาด้วยประการฉะนี้ แต่คณะทูตฝรั่งเศสนั้น
 ก็ลงเรือไปไกลเสียแล้ว ข้าพเจ้าจะขมใจตึงไว้อย่างไรก็ไม่ได้ จึง
 ยกเรื่องขึ้นมาพูดล้อวิชเยนทร์ เขาไม่พอใจในถ้อยคำของข้าพเจ้าเลย

ต่อไปไม่ช้า โปรดเกล้า ๆ ให้วิชเยนทร์และข้าพเจ้าลงไปเมือง
 บางกอก เพื่อสร้างบ่อนปรการขึ้นอีกบ่อหนึ่งสำหรับมอบให้ทหาร
 ฝรั่งเศสควบคุม ทหารฝรั่งเศสนั้นพระนารายณ์มหาราชได้ทรงขอให้

(๑) ท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ได้บรรยายความสวยงามของวัดจาอาราม และพระ
 พุทธรูปไว้ในจดหมายเหตุรายวันจริง ได้กล่าวว่าพระพุทธรูปนั้นหล่อด้วยทองคำแท้
 เพราะท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ได้เอามือไปลูบดูใกล้ ๆ อันเป็นความจริงกันข้ามกับคำพูด
 ของออกพระศักดิ์สงคราม

ส่งออกมาพร้อมกันกับคณะทูตไทยที่ได้เดินทางออกไปกับเซวาลิเออร์
เตอะโซมองต์ เราได้วาดรูปบ้อมปราการมีหอรบเป็นรูปห้าเหลี่ยม โดย
เหตุที่บางกอกเป็นกัญแจของพระราชอาณาจักรนี้ จึงมีทหารอยู่สอง
กอง ๆ ละสี่สิบคนควบคุมบ้อมขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม ทหารเหล่านั้น
เป็นชาวโปรตุเกสและครึ่งชาติ ทหารครึ่งชาติเหล่านั้นทราบว่าข้าพเจ้ามี
ตำแหน่งเป็นนายพลและจะมาเป็นผู้บัญชาการทหาร ก็ก่อการกบฏ

นักบวชโปรตุเกสรูปหนึ่งเป็นต้นเหตุของการกบฏนี้ เมื่อท่าน
แสวงเทศนาเสร็จแล้ว ท่านทำตนเป็นผู้พิเศษหันหน้าไปพูดกับพวก
ครึ่งชาติดังนี้ “คุณกร เพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย แต่ไหนแต่ไรมาชาติ
โปรตุเกสได้เป็นใหญ่ในมัธยมประเทศ วันนี้ประเทศของเราจะได้รับความ
อับอาย เพราะว่าชาวฝรั่งเศสจะมาเป็นผู้บัญชาการพวกเรา จง
ก้าวหน้าไปช่วยความกล้าหาญ อภัยยอมให้ไกรมาคูหมิ่นเรา อย่าครั้น
คร้ามเลย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสากลโลกที่เคยทรงเอ็นดูพวกเรา
ตลอดมาจนกาลบัดนี้ ก็จะทรงกรุณาคุ้มครองอารักขาเราต่อไป จงรีบ
พรที่ทรงประกาศไว้เถิด” เมื่อได้ยินคำตังนั้นแล้ว พวกครึ่งชาติ
ก็พากันเดินตรงมาที่บ้อมปราการ

ในขณะทีวิชเยนทร์และข้าพเจ้ากำลังจัดการแบ่งหน้าที่คนงาน
เพื่อขุดคูรอบบ้อมปราการ เราได้เห็นนายทหารชั้นนายพันเอกชาติ
โปรตุเกสเดินเข้ามาบอกวิชเยนทร์ว่าทหารได้ก่อการกบฏขึ้นแล้ว วิช-
เยนทร์ถามว่าเหตุไรจึงกบฏ นายพันเอกผู้นั้นตอบว่าทหารเหล่านั้น
ไม่ต้องการฟังคำสั่งนายทหารชาติฝรั่งเศส

เมื่อข้าพเจ้าได้ยินถ้อยคำตังนั้น ข้าพเจ้าเดินไปที่เชิงเนิน เห็น
กองทหารแบกปืนทุกคนเดินตรงมาที่บ้อม ข้าพเจ้าจึงกลับเข้าไปบอก

วิชเยนทร์และจุมมื่อมาพูดกระซิบว่า นายพันเอกผู้หนึ่งคงรู้เห็นด้วยการ
 กบฏนี้ เพราะว่าเขามาบอกใต้เท้าในขณะที่ทหารเหล่านั้นกำลังเดินมา
 พวกกบฏคงเกลียดใต้เท้าเท่ากับเกลียดข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะลงมือจับ
 นายทหารผู้หนึ่ง และสั่งให้นายทหารผู้หนึ่งไล่พลทหารกลับไป ถ้าเขา
 ชักข้อ่ง ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย พูดดังนั้นแล้วข้าพเจ้าชักกระบี่ออก
 จากฝัก กระจงเข้าไปปลดอาวุธนายพันเอกชาติโปรตุเกส คน ๆ นั้น
 ยอมให้ข้าพเจ้าปลดอาวุธเหมือนเด็กทารกขณะนั้น ข้าพเจ้าเอาปลาย
 กระบี่จิ้มไว้ที่หน้าอกของเขา แล้วพูดขู่ว่าจะแทงให้ตาย ถ้าไม่ร้อง
 ตะโกนสั่งให้พวกกบฏกลับไป

วิชเยนทร์ได้เดินออกจากบ้อมปราการโดยไม่เสียสายชีวิตด้วย
 อาการกิริยาองอาจและไม่สะทกสะท้านตรงไปยังพวกทหารกบฏ ที่อยู่
 ห่างจากประตูบ้อมไม่กี่สิวา เขาถามพวกทหารกบฏว่าจะต้องการ
 อะไร พวกทหารกบฏร้องตอบมาพร้อมกันว่าไม่ต้องการผู้บัญชาการ
 ที่เป็นชาวฝรั่งเศส วิชเยนทร์ซึ่งเป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลมและความ
 กล้า ได้ให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าจะมาเป็นผู้บัญชาการกองทหารไทย
 ต่างหาก หามาเป็นผู้บัญชาการกองทหารโปรตุเกสไม่ ที่แรกคำตอบ
 นั้นดูเหมือนจะทำให้พวกทหารกบฏพอใจ แต่ทหารคนหนึ่งในบรรดา
 พวกทหารกบฏเห็นว่าพรรคพวกแสดงความลังเล และได้ยินนาย
 พันเอกชาติโปรตุเกสร้องตะโกนลงมาจากเชิงเทินว่า ให้เชื่อฟังถ้อยคำ
 ของวิชเยนทร์ เขาจึงเอามือกุมกระบี่และพูดว่า “พูดมากไปโดยหา
 สารประโยชน์มิได้ ข้อสำคัญมีว่าพวกเราควรจะเชื่อคำมั่นสัญญานี้
 หรือไม่” วิชเยนทร์เห็นท่าทีว่าจะถูกทำร้าย จึงกระจงเข้าไปแย่ง

กระบี่มาจากมือทหารคนนั้นแล้วพุดพลอบพวกกบฏ และวิงวอนให้
กลับไปโรงทหาร

โดยเหตุที่การพยายามจะประทุษร้ายนี้อาจนำความอันตรายมา
มาก ถ้าปล่อยให้ทหารเหล่านั้นพ้นโทษไป วิชเยนทร์จึงสั่งให้จับ
นายพันเอก นายทหารและพลทหารโปรตุเกสที่สมรู้ร่วมคิดกัน และ
ตั้งศาลอัยการศึกขึ้น ซึ่งความจริงออกจะกระโง่งกระแฉ่ง แต่เราอยู่ใน
ประเทศที่ไม่มีใครจะพินิจพิเคราะห์มากนัก จึงไม่ต้องกลัวความ
ติเตียน อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าไม่ยอมให้ลงโทษตัดมือทหารที่กุมกระบี่
โดยที่ยังไม่ทันจะชักออกมาจากฝัก ทหารอีกสองคนที่พิจารณาได้
ความเป็นสัจย์ว่าเป็นหัวหน้ากบฏได้ถูกลงโทษประหารชีวิต มีนาย
ทหารบางคนถูกเนรเทศ และพลทหารถูกลงโทษจำคุกทำงานหนัก
ด้วย แต่ก่อนที่จะส่งตัวไปจำคุก เราได้ให้จำใช้ตรวนติดกันเป็นคู่ ๆ
เหมือนนักโทษในประเทศฝรั่งเศส และให้ทำงานชุกชุมบ้อม เมื่อเรา
ได้จัดการทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อสร้างบ้อมให้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว
วิชเยนทร์และข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองละโว้

เมื่อเรากลับไปถึงเมืองละโว้ มีเรื่องน่าเกลียดเกิดขึ้น วิชเยนทร์
ได้รับความยากลำบากมาก เกือบจะลงจากตำแหน่งหน้าที่ ความจริง
ถ้าข้าพเจ้าไม่ช่วยเหลือแล้ว ก็คงเอาตัวรอดไม่ได้ เรื่องเกิดขึ้น
เพราะความโลภอยากเป็นคนมั่งมีเท่านั้น ก่อนเดินทางไปบางกอก
วิชเยนทร์ต้องการซื้อไม้จันทน์ที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งถือลัทธิ
คัลวินิสต์หรือชุกเกอนนอต ชื่อ เคอะรูอั้ง บรรทุกมาจากเกาะติมอร์ ชาว
ฝรั่งเศสชุกเกอนนอตผู้นี้ได้ขายไม้จันทน์ไปบ้างแล้ว ได้กำไรเป็นอันมาก

วิชเยนทรต้องการซื้อไม้ที่มีเหลืออยู่ในเรือ และต้องการราคาถูก ๆ
พ่อค้าผู้นั้นไม่ยอม เมื่อไม้ตกลงราคากันได้ วิชเยนทร์พาดทะเลาะ
วิวาท ใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ให้จับชาวฝรั่งเศสผู้นั้นจำตรวน

ในขณะที่เราเดินทางไปบางกอก ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศ
ฝรั่งเศสทราบว่า เคอะรุอง ต้องโทษ เห็นว่าเป็นการคหมีนชาติ
ฝรั่งเศส จึงไปร้องทุกข์ที่เมืองละโว้ในเวลาที่เราไม่อยู่ ได้เอาธงขาว
ไปปักไว้ที่หน้าพระราชวัง พระนารายณ์มหาราชทอดพระเนตรเห็น
ธงนั้น ตกพระราชหฤทัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางผู้หนึ่งไปสอบ
ถามผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ๆ ตอบว่า เข้ามาขอพระ
ราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในคดีที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งถูกจำตรวนโดย
ที่ไม่ได้ทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดเลย อันเป็นการคหมีนชาติ
ฝรั่งเศส ขอพระราชทานค่าทำขวัญ มิฉะนั้นขอพระราชทานพระบรม
ราชานุญาตให้ปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นออกไปนอกพระราชอาณาจักร
พร้อมกันกับทรัพย์สินสมบัติของเขา

พระนารายณ์มหาราช ไม่ทรงทราบว่าสมุหนายกของพระองค์
ได้ทำอะไรไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้บอกผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศ
ฝรั่งเศสว่า ให้กลับไปบ้านเสียก่อนเถิด เมื่อวิชเยนทร์และข้าพเจ้า
กลับมาเมืองละโว้แล้ว จะทรงสอบสวนและพระราชทานพระบรมราช
วินิจฉัยให้ต้องตามความยุติธรรม ตั้งแต่คณะทูตฝรั่งเศสได้เข้ามาใน
ประเทศนี้ พระนารายณ์มหาราชโปรดชาวฝรั่งเศสมาก ทรงอุปการะ
คุ้มครองเสมอ และเสียพระราชหฤทัย เมื่อชาวฝรั่งเศสต้องไปจาก
ประเทศนี้

ครั้นเรามาถึงเมืองละโว้มีข้ากมคนมารายงานวิชเณทร์ว่า
 ผู้อำนวยการบริษัทบูรพทิศฝรั่งเศสได้มาร้องทุกข์ไว้อย่างไร โดยที่ไม่
 ต้องพักให้เวลาผ่านไป วิชเณทร์ได้รีบเข้าไปในพระราชวังทันที คิด
 ว่าพูดคำเดียวก็ล้างคำกล่าวหาได้ทั้งสิ้น แต่การหาได้เป็นไปตาม
 ความคิดของเขาไม่ พระนารายณ์มหाराชทรงพระพิโรธมาก และ
 ทรงชู้ว่าจะลงพระราชอาญา ถ้าวิชเณทร์ไม่กราบบังคมทูลข้อความ
 ตามความสัตย์สุจริต

วิชเณทร์ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพอเป็นสังเขปว่า เขาหา
 ได้ประทุษร้ายชาติฝรั่งเศสไม่ ไม่มีชนชาติใดในพระราชอาณาจัก
 ที่เขาชอบยิ่งกว่าชนชาติฝรั่งเศส ขอพระบารมีปกเกล้าฯ ให้ทรงสอบ
 ตามปากคำข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้มัคระกุลและตำแหน่งหน้าที่ในราชการ
 ตั้งว่าผู้อำนวยการบริษัทบูรพทิศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าคงจะเป็นพยาน
 ยืนยันถ้อยคำของเขา ถ้าเขาได้ถูกชนชาติฝรั่งเศสแล้ว เขาก็เชื่อว่า
 ข้าพเจ้าคงจะร้องทุกข์เสียก่อนแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าคงเป็นพยาน
 ว่าเขาไม่มีความผิด และเขาได้กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบ
 ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าเขาไม่ได้เคยทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการดูหมิ่น
 ชาติฝรั่งเศสเลย

ออกจากพระราชวังแล้ว วิชเณทร์ตรงมาหาข้าพเจ้าพร้อมกับ
 ข้าพเจ้าคงมีความท้อไปนี้ “ข้าพเจ้าขอความกรุณาท่านสงเคราะห์
 ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง ในคดีที่ผู้อำนวยการบริษัทบูรพทิศฝรั่งเศสได้
 กล่าวโทษข้าพเจ้าเรื่องสั่งให้จองจำเตอะรูอั้ง ท่านทราบที่อยู่แล้วว่า
 ถึงแม้ว่าคน ๆ นี้เพิ่มมีสัญชาติฝรั่งเศส แต่เป็น ชูเกอนอต นับถือลัทธิ

ศาสนาที่ฝึกพระราชนิยมพระมหากษัตริย์ราชฝรั่งเศส เหตุฉะนั้น
จึงต้องหนีภัยออกจากประเทศบ้านเกิดเมืองมารดร คน ๆ นี้ได้มา
ทำงานกับชนชาติอังกฤษหลายปี และไม่เคยเป็นคนของบริษัทบริพัตร
ฝรั่งเศสหรือทำงานให้บริษัทนั้นเลย ถึงแม้ว่ารู้จักเช่นนักตี ผู้
อำนาจการบริษัทฝรั่งเศสยังถือสิทธิมากคุ้มครองคน ๆ นี้ และถึงแม้ว่า
บริษัทฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ได้ว่า เตอะร็อง ได้มีสัญชาติเป็นคนอังกฤษ
แล้ว ก็ยิวว่าทั้งประเทศฝรั่งเศสและถือสิทธิพลเมือง บริษัทฝรั่งเศส
ก็ยังขึ้นช่วยร้องทุกข์แทนคน ๆ นี้ และพยายามที่จะให้ เตอะร็อง
คืนมา มีสัญชาติเป็นชาวฝรั่งเศส สัญชาติที่เขาได้ละทิ้งเสียแล้ว ท่าน
คงจะเห็นว่าที่ผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศสมาร้องทุกข์นั้นหาความเที่ยง
ธรรมมิได้ ข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะกราบบังคมทูลพระกรุณายืนยัน
ถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะสนอง
คุณเช่นเดียวกัน เมื่อมีเหตุชอกช้ำของชนแก่ตัวท่าน”

วิชเยนทร์ยังนั่งอยู่ที่บ้านข้าพเจ้า เมื่อไปรถเกล้าฯ ให้มหาดเล็ก
มาตามตัวข้าพเจ้า ในทันทีนั้นข้าพเจ้ารีบเข้าไปในพระราชวัง ขุนนาง
ผู้ใหญ่ทั้งมวลนั่งประชุมกันอยู่หนึ่ง ๆ หน้าท้องพระโรงพระที่นั่งโดยที่
ไม่มีใครกล้าปริปากเลย ไม่มีขุนนางคนใดที่ปรารถนาให้วิชเยนทร์
รอดพ้นพระอาญาไปได้ โดยมากเห็นว่าคงหลีกเลี่ยงพระราชอาญา
ไปไม่ได้เป็นแน่ ขุนนางทั้งหลายเชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นชนชาติฝรั่งเศส
คงจะเข้ากับคนชาติเดียวกัน จึงไม่มีความสงสัยเลยว่าข้าพเจ้าจะไม่
ออกหน้าถ้อยคำของผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ความคิดเห็นของ
ขุนนางเหล่านั้นผิดหมด ข้าพเจ้ายืนยันถ้อยคำของวิชเยนทร์ทุก

ประการ เมื่อข้าพเจ้าชมิวิชเยนทร์ว่าเป็นคนที่จงรักภักดีแก่หน้าท
 ราชการแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่าคนฝรั่งเศสที่ละเมิดพระราช
 กำหนดกฎหมายนั้น ไม่ควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่า
 พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าได้ทรงเนรเทศออกจากพระราชอาณา
 จักรแล้ว ผู้อำนวยการบริษัทบริพัตรฝรั่งเศสคงจะไม่ทราบความข้อนี้
 ถ้าทราบแล้วก็คงไม่มาร้องทุกข์แทนคนที่ไปพึ่งพาอาศัยชนชาติอังกฤษ
 ข้าพระพุทธเจ้ารับฉันทะที่จะไปพูดจาชี้แจงเหตุผล ให้ผู้ที่มาร้องทุกข์
 ทราบความโดยตลอด ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระมหากษัตริย์คุณ
 ที่ทรงคุ้มครองชนชาติฝรั่งเศส ขอให้พระราชทานความคุ้มครองนั้น
 สืบไป พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าคงจะทรงพระโสมนัสเป็น
 อย่างยิ่ง

ทำให้การของข้าพเจ้านั้นยืนยันต่อกำของวิชเยนทร์ทุกประการ
 พระนารายณ์มหาราชทรงสงบพระอารมณ์ลงทันที และมีพระราช
 คำว่า “เรานินดีและพอใจมาก” ข้าพเจ้ารีบไปบ้านวิชเยนทร์เล่า
 ข้อความทั้งนี้ให้ทราบโดยตลอด เขากระโดดมากอดคอข้าพเจ้าและ
 กุบแก้มข้าพเจ้าหลายพันครั้ง ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ลืมบุญคุณที่
 ข้าพเจ้าสงเคราะห์เขาครั้งนี้

ข้าพเจ้าแนะนำวิชเยนทร์ว่าเพื่อให้เรื่องนี้ยุติลง ควรออก
 ทรวนปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นให้พ้นโทษไป และคืนสินค้าไม้จันทน์
 ให้เขาด้วย ท่อไปภายหลังขอให้ชาวฝรั่งเศสมีเสรีภาพในการค้าขาย
 ในประเทศนี้ ถ้าผู้อำนวยการบริษัทบริพัตรฝรั่งเศสทราบข้อนี้แล้ว
 ข้าพเจ้าก็ทำการปรองดองได้ง่าย วิชเยนทร์รับคำว่าจะทำตามคำแนะนำ

ของข้าพเจ้า เรื่องจึงจบลงโดยที่วิชเยนทร์ไม่ได้รับความเสียหาย
อย่างไรเลย

เมื่อได้ช่วยเหลือวิชเยนทร์คั้งนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็นึกว่าเขาคงจะ
เป็นมิตรที่ดีคนหนึ่ง แต่บุญคุณที่ได้ทำนั้นกลับกลายเป็นต้นเหตุสำคัญ
อย่างหนึ่งที่เขาตั้งต้นทำการประทุษร้ายข้าพเจ้าสืบไป

เขามีความริษยาข้าพเจ้ามาก และไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าอีก เขา
ไม่ชอบให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้า และให้
ข้าพเจ้าเพ็ดทูลอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ที่พระราชทานพระบรมราชา
นุ้มัติให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความเห็นได้เช่นนั้น วิชเยนทร์หวาดหวั่น
มาก เขาเห็นชัดเจนว่าที่ข้าพเจ้าช่วยให้เขาพ้นโทษได้นั้น ก็เพราะว่า
ข้าพเจ้ารู้จักพูด เขาจึงเกรงว่าคำพูดของข้าพเจ้านั้นอาจประหารเขาได้
วันหนึ่งเป็นแน่ หรือมิฉะนั้นเขาก็ต้องเป็นเบี้ยล่าง เขาจึงหาทาง
ชักขวาง โดยเต็มสติปัญญาที่จะไม่ให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระ
เมตตากรุณาข้าพเจ้าอีกต่อไป

ในขณะที่วิชเยนทร์คิดหาทางที่จะกำจัดข้าพเจ้านั้น ก็มีพระราช
ประสงค์ที่จะพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ข้าพเจ้าเป็นออกพระศักดิ์
สงคราม อันเป็นบำเหน็จความชอบสำคัญ เพราะว่ายศบรรดาศักดิ์นั้นก็
เทียบเท่ากันกับชั้นจอมพลของประเทศฝรั่งเศส ราชทินนามนั้นแปลว่า
“เทพเจ้าซึ่งมีแสงสว่างและชำนาญในการสงคราม” และในเวลาเดียวกัน
นั้นโปรดเกล้าฯ ให้วิชเยนทร์เตรียมการพระราชทานบรรดาศักดิ์
ข้าพเจ้าตามวันและเวลาที่ทรงกำหนดเอง ประเพณีพระราชทาน
บรรดาศักดิ์นั้นมักจะเล่าต่อไปนี้

ขุนนางไทยมารับข้าพเจ้าที่บ้าน และนำเข้าไปภายในพระราชวัง เมื่อเราเดินเข้าไปห่างจากสี่หับญชรราวสี่สิบลวา ข้าพเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่อื่น ๆ หมอบลงกราบกับพื้นถวายบังคมครั้งหนึ่งแล้ว คุกและเข้าเข้าไปห่างจากที่ประทับประมาณยี่สิบลวา มีเจ้าพนักงานพระราชพิธีคนหนึ่งคุกและเขานำหน้าข้าพเจ้า เมื่อเข้าไปถึงที่ที่กำหนดไว้แล้ว เราคุกเข่าขึ้นเอามือพนมเหนือศีรษะ แล้วก็ศีรษะลงกราบกับพื้นถวายบังคมเป็นครั้งที่สอง พอเข้าไปใกล้สี่หับญชร เราถวายบังคมอีกเป็นครั้งที่สาม เสร็จแล้วพระราชทานหมาก มีพระราชกระแสว่า “เรารับเจ้าไว้ในราชการของเรา”

หมากนั้นเป็นบ้ำาเห็นถึงความชอบสำคัญที่พึงพระราชทานแก่พสกนิกร มันเป็นผลไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสีเขียวประกอบกันเป็นเส้น ๆ ทั้งนั้นและมีน้ำฝาด คนไทยผ่าหมากออกเป็นสี่ซีก เอาปูนทำด้วยเปลือกหอยทาใบพลูอันเป็นใบของต้นไม้เลื้อยชนิดหนึ่งแล้วรับประทานรวมกันกับหมาก คนไทยชอบเคี้ยวหมากมาก

การพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้นจงลงเช่นเดียวกันกับแรกเข้ามา เราคุกและเข้าถอยออกมา และถวายบังคมสามครั้ง ค่อย ๆ ถอยหลังออกมา ตาจับอยู่ที่ประทับ ณ สี่หับญชร

เมื่อถอยออกมาถึงที่เดิมแล้ว สมุหพระราชพิธีมอบหีบกับตลับและกล่องทาสีแดงสำหรับบรรจุหีบหมากนั้น หีบนั้นขนาดเล็กทำด้วยทองและเงิน บางมาก แกะเป็นรูปมังกร ในหีบนั้นมีตลับทองบาง ๆ สองใบ ตลับหนึ่งสำหรับใส่หมาก และอีกตลับหนึ่งสำหรับใส่พลู

และยังมีเตาปูนกับพายเล่มหนึ่งทำด้วยทอง และมีค้ำมทองสำหรับ
เจียนหมากด้วย

มอบให้เสร็จแล้ว ขุนนางที่ไปรับข้าพเจ้าที่บ้านนั้น เอามือพนม
ที่หน้าอกแล้วก้มศีรษะลงพุดคำอวยพรสองสามคำตามประเพณี แล้ว
พาข้าพเจ้าไปส่งถึงที่บ้าน ภายหลังเข้าเฝ้าแล้ว ยังทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ส่งผ้าเยียรบับสายคอกไม้ทองของมัธยมประเทศมาเป็น
ของพระราชทานอีกสองผืน กว้างพอสำหรับเย็บเป็นเสื้อได้สองเสื้อ

ที่พระนารายณ์เมหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้ามากถึงปาน
ฉนั้น ก็ยังทำให้วิชเณทร์อิจฉาข้าพเจ้ามากขึ้น เขาไม่รังรอที่จะลงมือ
กำจัดข้าพเจ้าอีกต่อไป โดยเหตุที่เขาไม่สามารถที่จะเพ็ดทูลให้ทรง
ระแวงข้าพเจ้าได้ เขาจึงตกลงใจที่จะวางยาพิษข้าพเจ้า เพื่อนของ
ข้าพเจ้าคนหนึ่งมาบอกให้รู้ตัวก่อน ดังแก่นั้นมาข้าพเจ้าจึงรับประทาน
อาหารแต่ที่บ้านของข้าพเจ้าเท่านั้น

ที่ข้าพเจ้าไม่ไปรับประทานอาหารกับวิชเณทร์นั้น ย่อมทำให้
เขาสงสัยว่าข้าพเจ้ารู้เบาะแสว่าเขามีอุบายที่จะทำกับข้าพเจ้าอย่างไร แต่
ถึงเช่นนั้นเขาหาเปลี่ยนความคิดที่จะทำร้ายข้าพเจ้าไม่ วันหนึ่งข้าพเจ้า
บวดยเป็นไซ เขาไม่รู้ว่าข้าพเจ้าเจ็บ เขาได้ทานมขัน ซึ่งเขารู้ว่าข้าพเจ้า
ชอบมากส่งมาให้ เมื่อข้าพเจ้ามีอาการปรกติ ข้าพเจ้าหาแกะต้องของ
ที่วิชเณทร์ส่งมาไม่ แต่วิชเณทร์มีความเลินเล่อที่ได้มอบนมขันนั้น
ไว้แก่คนใช้ของข้าพเจ้า คนใช้สคนได้กินนมขันนั้นเข้าไปแล้วตายทันที
ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความนี้แก่ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส ท่านบอก
ข้าพเจ้าว่าท่านไม่ทราบว่าจะมียาอะไรที่จะแก้ยาพิษชนิดนี้ได้ เตือน

ให้ข้าพเจ้ามอบกายถวายชีวิตไว้แก่พระผู้เป็นเจ้าของใหญ่ในสกลโลก
และให้ระวิงตัวจงมาก

เมื่อวิชเยนทร์พยายามที่จะทำร้ายข้าพเจ้าครั้งแรกนั้นไม่สำเร็จ เขา
จึงคิดที่จะแยกย้ายข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนัก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
ในพระราชอาณาจักรในครั้งนั้นให้โอกาสเขาด้วย ในการที่จะจัดให้
ข้าพเจ้าไปไกลจากพระนครนั้น เขามีความมุ่งหมายที่จะให้ข้าพเจ้าไป
ตายเสียด้วย เขามีความเฉลียวฉลาดรอบตัวที่จะหาทางให้ข้าพเจ้าไป
จนได้ และเชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะเอาชีวิตรอดไปไม่ได้ เหตุการณ์ที่มีขึ้น
และเขาฉวยโอกาสอย่างไรนั้นคงจะกล่าวต่อไป

เจ้าแขกมุกกะสันตนหนึ่งเห็นความกตัญญูของชาววิลันดาเข้า
มาฟังพระบรมโฑธิสมภารอยู่ในประเทศนี้ มีพรรคพวกตามมาด้วย
สามร้อยคน เมื่อมาถึงเจ้าแขกตนนี้ยอมสวามิภักดิ์แก่พระนารายณ์
มหाराช ๗ ทรงเห็นภาวะอันน่าสมเพชของชาวมุกกะสัน จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานที่ดินแห่งหนึ่งให้ตั้งบ้านเรือนอาศัย
อยู่กับคนที่อพยพมานั้นตาม โขราณราชประเพณี

เจ้าแขกมุกกะสันตนนี้ไม่ชอบอยู่เยียบ ๗ เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง
ไม่ยอมอยู่เป็นปรกติสุข ได้สมรู้ร่วมคิดกันกับเจ้าเขมร เจ้าแขกมลายู
และเจ้าจาม จะจับพระนารายณ์มหाराชสำเร็จโทษเสีย และแบ่ง
ประเทศนี้ให้เป็นสมบัติของพรรคพวกตน โดยเหตุที่พวกกบฏเหล่านี้
ถือศาสนาอะหะหมัก จึงพร้อมใจกันจะจับชาวโปรตุเกสและญี่ปุ่นที่
นับถือคริสต์ศาสนาฆ่าเสียไม่ให้เหลือสักคนเดียว วิชเยนทร์ได้ทราบ
ว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการจลาจลโดยตลอด แม้วันที่จะลงมือ

ก่อนการกบฏก็ทราบ จึงเข้าเฝ้าเรียนพระราชปฏิบัติแล้ว มีบัญชาสั่งให้เตรียมการป้องกันพระราชอาณาจักร

โอกาสใดที่จะให้ข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนักก็ไม่เหมาะยิ่งกว่าครั้งนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองที่มั่นสำคัญแห่งหนึ่ง จะทิ้งไว้ไม่ให้มีผู้ปกครองตำแหน่งในเวลาฉุกเฉินเช่นนี้ย่อมมีอันตรายมาก ข้าพเจ้าจึงได้รับคำสั่งให้ลงไปเมืองบางกอกโดยปัจจุบันทันด่วน ให้สร้างบ่อนปราการให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ให้เกณฑ์ทหารไทยให้ได้จำนวนสองพันคน และฝึกหัดทหารให้ชำนาญตามยุทธวิธีฝรั่งเศส

เพื่อชดเชยการใช้จ่ายให้สมกับกับตำแหน่งหน้าที่นายพลเอกวิชเยนทร์ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้จ่ายเงินให้ข้าพเจ้าร้อยชั่ง ซึ่งเป็นเงินเท่ากับหมื่นห้าพันลิฟรของเงินตราต่างประเทศของเรา แต่ข้าพเจ้าได้รับเพียง (หนึ่งพันเอคุส์) ยี่สิบชั่งเท่านั้น นอกนั้นวิชเยนทร์แก้ตัวว่าจ่ายให้ยังไม่ได้ เพราะไม่มีเงินสำรองไว้ เขามอบแต่ใบสั่งจ่ายไว้เท่านั้น และให้คำมั่นสัญญาว่าถ้าเรือสำเภาก็จะมาจากประเทศจีนมาถึง เขาจะจ่ายเงินที่ขาดอยู่อีก (หนึ่งหมื่นสองพันลิฟร) แปรยี่สิบชั่งให้^(๑)

โดยเหตุที่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนพลเมืองเชื่อฟังและนับถือข้าพเจ้า ได้โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเพชรฆาต ๔ คนไปพร้อมกัน

(๑) เงินตราฝรั่งเศสนั้นมีอัตราคั่งนี้ ๒๐ โซล เท่ากับ ๑ ลิฟร (ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่าแฟรงค์) ๓ ลิฟรส์ เท่ากับ ๑ เอคุส์ ความความในจกหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะซัวส์ บันทึกความจำนี้และหนังสือเรื่องประเทศไทยของราชทูตฝรั่งเศส เคอะสเตา ลูแบร์ ก็มีความต้งกันว่า ๕๐ เอคุส์ เท่ากับ ๑ ชั่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจกเป็นเงินไทยลงในบันทึกความจำนี้

กับข้าพเจ้าด้วย แต่ข้าพเจ้ามีอำนาจเพียงสั่งให้ลงโทษเมียนเท่านั้น เพราะว่าการปรกติกการพระมหากษัตริย์หรือบางคราวสมุหนายกเท่านั้น ให้ลงพระราชอาญาหรือให้ลงโทษประหารชีวิตได้

ข้าพเจ้าได้ลงไปบางกอกโดยที่ไม่ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะ ก่อการกบฏเมื่อไร และไม่ทราบว่าจะส่งข้าพเจ้าไปทำอะไรแน่ วิช-
เขนทร์ทราบความถนัดวันแม่วันที่พวกกบฏจะประชุมกันเป็นครั้งสุดท้าย ก็ถึงหูเขา เขาจึงกำหนดวันจัดการให้ข้าพเจ้าลงไปบางกอก เพื่อจะ
ได้ตกไปอยู่ในเงอมือของพวกกบฏ ในเวลาข้าพเจ้าเดินทางไปในั้น
พวกกบฏก็ประชุมกัน และไม่ทราบว่าเหตุไรคนเหล่านั้นยอมให้
ข้าพเจ้าผ่านลงไปได้ ความมุ่งหมายของพวกเขกม๊กกะสนั้นนั้นจะก่อ
การกบฏในวันรุ่งขึ้นที่ข้าพเจ้า ไปถึงหรืออย่างช้าก็วันหนึ่งภายหลังวัน
รุ่งขึ้น

เมื่อไปถึงบางกอกข้าพเจ้าต้องผจญอันตรายอีกอย่างหนึ่ง คือ
เมื่อแรกวิชเขนทร์ได้ข่าวว่าจะมีผู้ก่อการกบฏ เขาได้ส่งคน ๆ หนึ่ง
ลงไปก่อนโดยที่ไม่ได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบเลย ให้จัดการปล่อยทหาร
โปรตุเกสที่ศาลอัยการศึกให้ลงโทษจงจำทำงานหนัก เขาสั่งให้พวก
โปรตุเกสรวบรวมกันเป็นกองทหารตั้งเดิม และให้เรียกนายทหารที่
ถูกเนรเทศไปแล้วนั้นเข้าประจำการด้วย

ในการที่ส่งตัวข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอกโดยที่ไม่ได้บอกให้
ทราบสักคำเดียวว่ามีการเปลี่ยนแปลงในกองทหารตั้งนี้ ก็เท่ากับ
มัดมือมัดตีนข้าพเจ้าไปมอบให้แก่ศัตรูของข้าพเจ้า เมื่อลงไปถึง
เมืองนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นคนที่ข้าพเจ้าได้สั่งให้จำตรวนไว้วันนั้น กลับมา

แบกออาวุธอีก ก็เข้าใจทันทีว่าวิชเยนทร์คิดทำกลอุบายไว้อย่างไร แต่
 ความทารุณร้ายกาจของเขานั้นหาทำให้ข้าพเจ้าวิตกไม่ ข้าพเจ้าได้
 ระมัดระวังตัวเต็มที่แต่เริ่มแรกแล้ว ข้าพเจ้าได้พูดจาเอาใจเอื้อเพื่อ
 ทั้งนายและพลทหาร คือให้อาหารแก่พลทหารกินให้อิ่ม และพูดกับ
 นายทหารเมื่อมีการจำเป็นที่จะต้องพูดตามหน้าที่ ฉลาดทำดั่งนี้ไม่ช้า
 เขาก็นับถือข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการของเขา ผู้ที่เคยเป็นศัตรูแต่ก่อนนี้
 ก็กลับมาเป็นมิตรรักใคร่กัน โดยความจริงใจและสัจย์สุจริต

วิชเยนทร์ยังไม่พอใจแต่เพียงกำจัดข้าพเจ้าไปได้จากพระราช
 สำนักเท่านั้น ยิ่งแค้นที่ข้าพเจ้าไม่ประสพเหตุร้ายตามความมุ่งหมาย
 ของเขา เขาจึงลงมือวางกักไว้อีกสักหนึ่ง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าข้าพเจ้า
 คงจะรอดพ้นไปไม่ได้เป็นแน่ ข้าพเจ้าคงติดกักนั้นแน่นอนทีเดียว
 ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของใหญ่ในสากลโลกไม่ทรงอารักขา เคชะพระบารมี
 ข้าพเจ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้รับความบาดเจ็บแม้สักนิดเดียว นอกจากความ
 เหน็ดเหนื่อยแล้ว มีคนเล็ดตนเองหลายคนคงจะเล่าต่อไปนี้

ทันหันเรือสำเภาลำหนึ่งซึ่งเข้ามาทำการค้าขายในประเทศนั้นจาก
 เกาะมัทกะสัน ได้เป็นพรรคพวกร่วมคิดการกบฏด้วยคนหนึ่ง คนๆ นั้น
 เห็นว่าการก่อการจลาจลจะไม่สำเร็จ จึงหนีลงไปเรือ ตั้งใจไว้ว่า
 ถ้ามีโอกาสเหมาะจะกลับออกไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา หรือยอม
 สละชีวิต ถ้ามีใครใช้กำลังไปจับตัวเขา เพื่อให้มีศัตรูน้อยลง วิชเยนทร์
 มีความประสงค์จะแยกคนๆ นั้นจากพวกกบฏอื่นๆ จึงทำหนังสือ
 เบิกทางยอมให้ทันหันเรือสำเภากับกะลาสีอีก ๕๓ คนออกไปจาก
 ประเทศนี้ และไม่ขัดข้องที่จะหลบหนีไปได้

ต้นหนเรือสำเภานั้นตั้งใจที่วิชเยนทร์จะออกหนังสือเบิกทางให้ จึงไม่รับรองที่จะรับหนังสือเบิกทางนั้น ในขณะที่เดียวกันนั้นวิชเยนทร์ เห็นว่ามีโอกาสเหมาะที่จะแยกศัตรูและทำลายข้าพเจ้าด้วย จึงให้คน เชิญกระแสนพระบรมราชโองการมายังข้าพเจ้าว่าให้เอาโซ่ซึ่งกลางแม่น้ำ กันไม่ให้เรือสำเภานั้นไป วิชเยนทร์ให้คนของเขาบอกข้าพเจ้าว่า ต้นหนและกะลาสีเรือสำเภานั้นเป็นพรรคพวกกบฏ และสั่งว่าอย่า เคารพหนังสือเบิกทางนั้น ที่เขาออกหนังสือเบิกทางให้ก็เพื่อ หลอกหลวงพวกกบฏให้ตายใจและให้อ่อนน้อมเท่านั้น

คำสั่งนั้นยังมีความเพิ่มเติมอีกว่า เมื่อเรือสำเภามาติดโซ่แล้ว ให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือ ทำบัญชีสินค้าที่บรรทุกกลงไปในเรือลำนั้น โดยถี่ถ้วน เมื่อทำบัญชีเสร็จแล้วให้จับตัวต้นหนและกะลาสีทั้งปวง จองจำไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่ นอกจากนั้นยังมีความอีกข้อหนึ่งว่า ห้ามเป็นอันขาดไม่ให้ข้าพเจ้าเล่าข้อความนี้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ราชการ แผ่นดินให้ถือว่าคำสั่งที่ได้รับไว้นั้นเป็นความลับอย่างยิ่ง ที่วิชเยนทร์ สั่งให้ข้าพเจ้าปฏิบัติกรเป็นระยะ ไปตามลำดับโดยพิสดารเช่นนี้ ก็ ไม่ผิดกันกับมัตตวข้าพเจ้าไปส่งโรงฆ่าสัตว์

ข้าพเจ้ารอเรือสำเภาลำนั้นอยู่เป็นเวลานาน ก็ยังไม่มีท่าทางว่าจะ มาถึง ข้าพเจ้าจึงหาความเพลิดเพลินใจในการฝึกหัดทหารที่ข้าพเจ้าได้ รับคำสั่งให้เกณฑ์มา หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมานั้นไม่ยากลำบากเลย การเกณฑ์ทหารในพระราชอาณาจักรนี้ทำได้เร็วและง่ายดายมาก เพราะว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด ผู้ว่า ราชการเมืองเพียงแต่อ้างกระแสพระบรมราชโองการว่าเป็นการดี

การงามแก่คนทั่วไปเท่านั้น ราษฎรที่เป็นคนว่านอนสอนง่าย ก็พากันมาหาข้าพเจ้าและเชอพงคำสั่งโดยที่ไม่บ่นสักคำเดียวเลย

ข้าพเจ้าจัดทหารที่เกณฑ์มานั้นขึ้นเป็นกอง ๆ ละ ๕๐ คน ทุกกองมีนายทหารผู้นำคือ นายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๑ นายร้อยตรี ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๔ และนายสิบตรี ๔ ข้าพเจ้าตั้งใจฝึกหัดทหารเหล่านั้น โดยเต็มความสามารถ ด้วยความช่วยเหลือของทหารชาติโปรตุเกสที่รู้ภาษาไทย และชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตั้งให้เป็นนายสิบเอก ไม่ถึงสิบวันทหารเหล่านั้นก็เลยน่ายแบบได้เรียบร้อยดี เข้าแถว แยกแถว ยินยอมและเปลี่ยนยามได้คล่องแคล่วเหมือนทหารฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่าคนไทยเป็นคนว่านอนสอนง่าย เพราะฉะนั้นจะสั่งให้ทำอะไร ก็ทำตามความต้องการ ทหารสองพันคนนี้ได้รับความฝึกหัดและมีวินัยดี ไม่ผิดกว่าทหารทั้งปวง

ข้าพเจ้ารอกอยพวกมักกะสันอยู่เป็นนิตย์ โดยเหตุที่ไม่มีศึกที่จะจำกั้นเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงสร้างคุกขึ้นคุกหนึ่ง อยู่ติดกันกับเชิงเทียนของบ้อมที่สร้างขึ้นใหม่ คุกนี้มีเสาชานาตโตล้อมรอบ ทำแน่นหนาไม่ต้องใช้ผู้คุมหลายคน และโตพอขังนักโทษได้ประมาณห้าสิบคน

เรือสำเภาลำนั้นมาถึงบางกอกยี่สิบวันภายหลังที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่ง แต่ตลอดเวลานั้นข้าพเจ้าได้เอาไซ้ขังตั้งกันทางเรือไว้ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเกรงว่าเรือลำนั้นจะล่องลงมาไม่ทันรู้ตัว แผนการที่ข้าพเจ้ากะไว้เพื่อปฏิบัติตามหน้าที่นั้น ผิดแตกต่างคำสั่งของวิชเยนทร์บ้าง โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการปลอดภัยและไม่

สมกันกับเกียรติยศของข้าพเจ้าที่จะขึ้นไปบนเรือลำนั้น ด้วยว่าพวก
มักกะสันมีอำนาจสิทธิ์ขาดและเป็นใหญ่อยู่บนเรือ ข้าพเจ้าจึงตั้งใจไว้
ว่าจะเรียกคนเหล่านั้นให้ลงจากเรือขึ้นมาบนบกแล้วลงมือจับทันที
เสร็จแล้วข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือและทำบัญชีสินค้าตามความประสงค์
ของวิชเยนทร์ เมื่อคิดดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าสั่งให้ส่งทหารไปซุ่มไว้ใน
ที่ต่าง ๆ ตามทางที่พวกแขกมักกะสันจะเดินมา และให้ล้อมจับคน
เหล่านั้น เมื่อข้าพเจ้าให้อาณัติสัญญาณสั่งให้จับ

ครั้นเรือสำเภามาถึงท่าบลที่ซึ่งใช้ไว้ ทันหันเรือเห็นว่าเรือผ่าน
ไปไม่ได้ จึงขึ้นมาบนบกกับกะลาสี ๗ คน และขอมาพูดกับข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าให้พาตัวคนเหล่านั้นมาหาที่บ่อมปรากการเก่า ข้าพเจ้ายืนคอย
รับเขาอยู่ใต้ปะรำ ที่ข้าพเจ้าให้สร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่บนหอรบหอหนึ่ง
ทางด้านที่จะออกไปจากหอรบนั้นเอา幔ผืนใหญ่กันไว้

เมื่อพวกแขกมักกะสันเข้ามาในปะรำ ข้าพเจ้าก็ต้อนรับตาม
อัชฌาสัยไมตรี และให้นั่งลงรอบโต๊ะ ที่ตามเวลาปรกติใช้สำหรับตั้ง
อาหารให้ข้าพเจ้ารับประทานกับนายทหารอื่น ๆ ข้าพเจ้าถามทันหัน
เรือสำเภามาจากไหนและจะไปไหน เขาตอบว่าเขามาจากกรุงศรี
อยุธยา จะกลับไปเกาะมักกะสัน และในเวลาเดียวกันนั้นเขายื่น
หนังสือเบิกทางให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทำเป็นตรวจดูหนังสือเบิกทาง
แล้วพูดว่าหนังสือนี้เรียบร้อยดี แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นชาวต่าง
ประเทศ พึงจะมารับราชการเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าจะต้องระมัดระวัง
ให้ยิ่งกว่าผู้อื่น และไม่ทำอะไรไปให้ผิดจากคำสั่ง เนื่องจากเรื่องที่มี
ผู้สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏตามที่ตั้งหนังกองจะทราบที่อยู่แล้ว

ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ห้ามไม่ให้คนไทยคนหนึ่งคนใดออกไปจากพระราชอาณาจัก^{๕๕} ทันทัน^{๕๖} ทอบข้าพเจ้าว่าในเรือสำเภานั้นมีแต่แขกชาว^{๕๗} มกกะสัน^{๕๘} ข้าพเจ้าพูดว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยในถ้อยคำของเขาเลย แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าอยู่ท่ามกลางคนไทย ซึ่งคอยสังเกตข้อปฏิบัติของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอให้^{๕๙} ทันทัน^{๖๐} ส่งคน^{๖๑} ทอยู่ในเรือ^{๖๒} นั้น^{๖๓} มาบนบก^{๖๔} เพื่อ^{๖๕} บอ^{๖๖} กัน^{๖๗} ไม่^{๖๘} ให้^{๖๙} ทาง^{๗๐} ราชการ^{๗๑} ทำ^{๗๒} หน^{๗๓} โทษ^{๗๔} ข้าพเจ้า^{๗๕} ว่า^{๗๖} มี^{๗๗} ความ^{๗๘} เลิน^{๗๙} เลือ^{๘๐} ข้าพเจ้า^{๘๑} พูด^{๘๒} ต่อ^{๘๓} ไป^{๘๔} ว่า^{๘๕} เมื่อ^{๘๖} ข้าพเจ้า^{๘๗} ตรวจ^{๘๘} คุ^{๘๙} เห็น^{๙๐} ว่า^{๙๑} คน^{๙๒} เหล่า^{๙๓} นั้น^{๙๔} เป็น^{๙๕} ชาว^{๙๖} แขก^{๙๗} มกกะสัน^{๙๘} ก็จะ^{๙๙} ยอม^{๑๐๐} ให้^{๑๐๑} กลับ^{๑๐๒} ไป^{๑๐๓} ลง^{๑๐๔} เรือ^{๑๐๕} ปลด^{๑๐๖} ไซ^{๑๐๗} ที่^{๑๐๘} ชิง^{๑๐๙} ไร่^{๑๑๐} กลาง^{๑๑๑} แม่น้ำ^{๑๑๒} และ^{๑๑๓} ปลอ^{๑๑๔} ย^{๑๑๕} ให้^{๑๑๖} เรือ^{๑๑๗} ผ่าน^{๑๑๘} ไป^{๑๑๙} สู^{๑๒๐} แห่ง^{๑๒๑} หน^{๑๒๒} ไค^{๑๒๓} ๆ^{๑๒๔} ได้^{๑๒๕} กาม^{๑๒๖} ชอบ^{๑๒๗} ใจ^{๑๒๘}

ทันทันเรือสำเภานั้นตอบข้าพเจ้าโดยไม่ยั้งยั้งว่าเขาเห็นชอบด้วย เขาจะให้กะลาสี่ชนมาบนบก แต่ต้องมีอาวุธติดมือมาด้วย ข้าพเจ้าจึงทูล^{๑๒๙} หน^{๑๓๐} ษา^{๑๓๑} เขา^{๑๓๒} หัว^{๑๓๓} เราะ^{๑๓๔} พลง^{๑๓๕} แล^{๑๓๖} ้ว^{๑๓๗} พูด^{๑๓๘} ว่า^{๑๓๙} “เวลา^{๑๔๐} น^{๑๔๑} เรา^{๑๔๒} ทำ^{๑๔๓} สง^{๑๔๔} กรา^{๑๔๕} ม^{๑๔๖} ก^{๑๔๗} น^{๑๔๘} อยู่^{๑๔๙} หรือ^{๑๕๐}” ทันทันตอบว่า “เราไม่ได้ทำสงครามกันจริงอยู่ แต่กรีซที่ข้าพเจ้าเห็นบอ^{๑๕๑} อยู^{๑๕๒} ข้าง^{๑๕๓} ต^{๑๕๔} วน^{๑๕๕} เป็น^{๑๕๖} อา^{๑๕๗} วุ^{๑๕๘} ธ^{๑๕๙} ที่^{๑๖๐} เรา^{๑๖๑} มี^{๑๖๒} อยู่^{๑๖๓} แก^{๑๖๔} ้ว^{๑๖๕} เสมอ^{๑๖๖} เป็น^{๑๖๗} เครื่อง^{๑๖๘} หมาย^{๑๖๙} อัน^{๑๗๐} มี^{๑๗๑} เก^{๑๗๒} ย^{๑๗๓} ธิ^{๑๗๔} ที่^{๑๗๕} ประจำ^{๑๗๖} ทั^{๑๗๗} วั^{๑๗๘} ของ^{๑๗๙} เรา^{๑๘๐} และ^{๑๘๑} เรา^{๑๘๒} ไม่^{๑๘๓} ยอม^{๑๘๔} วาง^{๑๘๕} อา^{๑๘๖} วุ^{๑๘๗} ธ^{๑๘๘} นั้น^{๑๘๙} ให้^{๑๙๐} ได้^{๑๙๑} รับ^{๑๙๒} ความ^{๑๙๓} อ^{๑๙๔} ภัย^{๑๙๕}” เมื่อ^{๑๙๖} เขา^{๑๙๗} อ^{๑๙๘} ำ^{๑๙๙} ษา^{๒๐๐} เหตุ^{๒๐๑} นั้น^{๒๐๒} ข้าพเจ้า^{๒๐๓} ไม่^{๒๐๔} ได้^{๒๐๕} พูด^{๒๐๖} อะ^{๒๐๗} ไร^{๒๐๘} อ^{๒๐๙} ก^{๒๑๐} ต่อ^{๒๑๑} ไป^{๒๑๒} ยอม^{๒๑๓} ให้^{๒๑๔} พวกเขา^{๒๑๕} แขก^{๒๑๖} มก^{๒๑๗} กะ^{๒๑๘} สัน^{๒๑๙} มี^{๒๒๐} อา^{๒๒๑} วุ^{๒๒๒} ธ^{๒๒๓} นั้น^{๒๒๔} มา^{๒๒๕} ด้^{๒๒๖} วย^{๒๒๗} นึก^{๒๒๘} เสีย^{๒๒๙} ว่า^{๒๓๐} อา^{๒๓๑} วุ^{๒๓๒} ธ^{๒๓๓} นั้น^{๒๓๔} ไม^{๒๓๕} น่า^{๒๓๖} กล^{๒๓๗} ัว^{๒๓๘} เลย^{๒๓๙} แต่^{๒๔๐} การ^{๒๔๑} หา^{๒๔๒} เป็น^{๒๔๓} เช่น^{๒๔๔} นั้น^{๒๔๕} ไม^{๒๔๖} มัน^{๒๔๗} เป็น^{๒๔๘} อา^{๒๔๙} วุ^{๒๕๐} ธ^{๒๕๑} ที่^{๒๕๒} ร^{๒๕๓} าย^{๒๕๔} ก^{๒๕๕} าก^{๒๕๖} มาก^{๒๕๗} ถึง^{๒๕๘} ที่^{๒๕๙} ข้าพเจ้า^{๒๖๐} ได้^{๒๖๑} เห็น^{๒๖๒} ด้^{๒๖๓} วย^{๒๖๔} ทั^{๒๖๕} าย^{๒๖๖} เอง^{๒๖๗}

กรีซนั้นเป็นมณฑลหนึ่ง ยาวประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว^(๑)

(๑) ต้นฉบับว่ายาวหนึ่ง บีเอท์ Pied ซึ่งเท่ากับ ๓๓ เซนติเมตร หนึ่งคืบเท่ากับ ๕๒ เซนติเมตร ข้าพเจ้าจึงประมาณว่าคงยาว ๑ คืบ ๔ นิ้ว

และทศอกบตามหนักกว้างประมาณนิ้วครึ่ง^(๑) รูปคตเหมือนนระลอกใน
กระแสน้ำ ปลายแหลมกล้ายลันงู ทำด้วยเหล็กกล้า ทั้งสองข้างคม
เหมือนมีตโกน เหน็บไว้ในฝักซึ่งทำด้วยไม้

ทันหนได้ใช้คนของเขาสองคนไปถามพวกกะลาสีที่เหลื่ออยู่ใน
เรือสำเภานั้น ข้าพเจ้าได้ให้จักษาน้ำชามาเลี้ยงเขาในระหว่างเวลา
ที่คอยคนมารายงานว่าพวกกะลาสีได้ขึ้นมาบนบกแล้ว ในเวลาเดียวกัน
นั้นข้าพเจ้าก็คิดว่าจะมีคำสั่งให้จับคนเหล่านั้น โดยเหตุที่พวก
กะลาสีมาช้ากว่าความคาดหมายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงลุกขนิยน์ ทำที่
พูดว่ามีพระที่จะต้องสั่งการบางอย่าง ข้าพเจ้าขอให้ขุนนางไทยผู้หนึ่ง
ที่อยู่ในที่นั้นให้หนึ่งเป็นประธานแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าบอกว่าจะรีบ
กลับมาในเวลาไม่ช้า

คนไทยซึ่งคอยสังเกตการณ์อยู่ในที่นั้น ไม่เข้าใจว่าเหตุไร
ข้าพเจ้าจึงจักษทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ เมื่อข้าพเจ้าออกไปจากประรำ
แล้ว ข้าพเจ้าพบนายทหารโปรตุเกสแก่คนหนึ่ง เป็นคนซื่อสัตย์คณิก
ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรี ยืนรอคอยฟังคำสั่งของข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าพูดว่า “จงไปบอกพวกเราว่าเมื่อพวกแขกมกกระสันผ่านตำบล
ที่เราจักษทหารซุ่มไว้ ให้ตรงเข้าล้อมปลตออาวุธ และจับตัวไว้จนกว่า
จะมีคำสั่งมาใหม่”

นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตกใจที่ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น จึงตอบ
ว่า “ขอรับประทานโทษ ที่ท่านสั่งเช่นนั้น ไม่มีใครจะปฏิบัติตามได้
ท่านไม่รู้จักแขกมกกระสันเหมือนตัวข้าพเจ้ารู้จักมัน ข้าพเจ้าเกิดมาใน

(๑) ต้นฉบับว่ากว้างหนึ่งปศครึ่ง Pouce ปศหนึ่งเท่ากับ ๑.๐๒๕๕ มิลลิเมตร
เหตุฉะนั้นจึงคำนวณว่าคงกว้างราวหนึ่งนิ้วครึ่ง

บรรพทิศประเทศรัฐจกมันต์ ขอให้เชื่อถ้อยคำข้าพเจ้าเถิด คนเหล่านี้
 หายอมแพ้ง่าย ๆ ไม่ ต้องข่มขู่เสียก่อนจึงจะจับตัวมันได้ ข้าพเจ้า
 ขอเรียนให้ทราบด้วยว่า ถ้าท่านทำท่าทางที่จะจับมันหนที่อยู่ในปะรำ
 นั้น เขาและคนของเขาจะมาพวกเราไม่ให้มีเหลืออยู่สักคนเดียว”

ข้าพเจ้าไม่ได้วิตกรองคำเตือนของนายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตาม
 ควรแก่กาล ขึ้นที่จะทำตามแผนการที่ข้าพเจ้าได้ดำริไว้ นี้ก็เสียว่าคง
 จะไม่ยากลำบากอะไรเลย จึงสั่งข้าไปว่าให้ไปบอกทหารตามคำสั่งของ
 ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่าก่อนที่แขกมักกะสันจะถูกฆ่าตาย มันควรจะ
 ต้องทวนคิดเสียหลายหนแล้ว นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นเดินไป สี่หน้า
 เสร้าหมอง พูดว่า “ขอให้ท่านระมัดระวังตัวให้มาก มันคงฆ่าท่าน
 เป็นแน่ เชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเตือนโดยความหวังดีแท้ ๆ”

คราวนี้ข้าพเจ้าทำตามคำเตือนของนายทหารผู้นั้น เพื่อไม่ให้
 เป็นการเสี่ยงโชคอย่างหนึ่งอย่างใด ข้าพเจ้าเลือกทหารไทยโดยสืบคน
 สั่งให้ตามข้าพเจ้ามาทางถ้ำที่จะเข้าไปในหอบบ ให้ถือหอกเป็นอาวุธ
 สืบคนและอีกสืบคนถืออาวุธปืน ข้าพเจ้าให้รู้ค่าน้ำที่กินประจำอยู่นั้น
 แล้ว เดินเข้าไปสั่งให้ขุนนางไทยผู้หนึ่งไปบอกมันหนแขกมักกะสัน
 ว่าข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา แต่ขอ
 ให้เชื่อเถิดว่าข้าพเจ้าจะเลี้ยงดูเขาเป็นอย่างดีตลอดเวลาที่ถูกคุมขัง

ขุนนางไทยอันน่าสมเพชผู้นั้น ซึ่งเป็นล่ามของข้าพเจ้า ได้
 ปฏิบัติตามคำสั่งของข้าพเจ้า พออ้าปากพูดคำแรก แขกมักกะสัน
 หกคนนั้น โยนหมวกลงที่พื้น ชักกริชออกจากฝัก กระโจนเข้ามาถล
 มัจจูราชแทงและฆ่าล่ามกับขุนนางไทยอีกหกคนซึ่งอยู่ในปะรำนั้น

ข้าพเจ้าถอยออกมาสมทบทหารไทยที่มีอาวุธอยู่ในมือ ข้าพเจ้าช่วย
 หอกได้เล่มหนึ่งแล้วส่งให้ทหารยกบนชั้นยิงกราดไป

แขกมุกกะสันคนหนึ่งวิ่งตรงมาจะทำร้ายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเอา
 หอกแทงท้องของมัน มันหารู้สึกเจ็บไม่ ดันเข้ามาถึงปลายหอกที่มุด
 อยู่ในตัวเช่นนั้น มันพยายามโดยสกลกำลังที่จะเข้ามาแทงข้าพเจ้าให้
 จนได้ มันคงแทงข้าพเจ้าตายเป็นแน่ ถ้าทหารไทยคนหนึ่งไม่บ้องกัน
 ไว้ได้ ข้าพเจ้าได้แต่ถอยหลังไปและเอาหอกที่มุดท้องของมันไว้ ไม่กล้า
 ที่จะถอนหอกออกมาแทงมันอีก ในที่สุดทหารหอกคนอื่น ๆ ได้มา
 ช่วยข้าพเจ้า และฆ่าแขกมุกกะสันคนนั้น

ในจำพวกแขกมุกกะสันบ้าหกคนนั้น เราฆ่าเสียสี่คน อีกสองคน
 ถึงแม้ว่าบาดเจ็บมากได้กระโดดลงจากบ่อหมนี้ไปได้ ความกล้าหาญ
 หรือจะเรียกว่าความบ้าของแขกมุกกะสันหกคนนั้นพิสูจน์ให้เห็นว่า
 คำพูดของนายทหารโปรตุเกสมีมูลความจริง มันไม่ยอมให้จับเป็นได้
 ง่าย ๆ เมื่อคิดได้ถึงนั้นแล้ว ข้าพเจ้าหวาดหวั่นว่าพวกแขกมุกกะสันอีก
 ๔๗ คนที่ชนบทมาแล้วนั้น จะอาละวาดอย่างไรอีก เมื่อมีความวิตก
 เช่นนั้น ข้าพเจ้าเปลี่ยนคำสั่งที่ให้จับ เป็นตกลงให้ฆ่ามันเสียทั้งสิ้น
 เพราะที่ไม่มีทางอื่นใดที่จะดีกว่านั้น คิดเช่นนั้นแล้วข้าพเจ้าส่งให้ไป
 ตามทหาร และตัวเองก็ไปตามด้วย มาสมทบรวบรวมเป็นกองขึ้น

ในขณะนั้นแขกมุกกะสันที่ชนมาบนบกแล้ว เดินตรงมายังบ่อ
 ปรากฏ ข้าพเจ้าส่งให้นายทหารชาติอังกฤษผู้หนึ่งเป็นชนนายร้อยเอก
 ซึ่งวิชาเขนทร์ตั้งให้เป็นผู้บังคับการกองทหารโปรตุเกส ๔๐ คน ให้ไป
 กันทาง อ่ายยอมให้แขกมุกกะสันเดินมา ถ้ามันขึ้นเดินมาให้เอา

บ่นยัง ข้าพเจ้าจะรับน้ำหนักทหารที่ระดมได้เท่าไรตามไปช่วยในเวลาไม่ช้า
เมื่อนายทหารอังกฤษได้ห้ามแขกมัมกะสันไม่ให้เดินต่อมา มันก็หยุด
อยู่หนึ่ง ๆ ในขณะที่ข้าพเจ้านำทหารเดินไปเป็นระเบียบเรียบร้อย
มีหอกและปืนเป็นอาวุธครบมือ แต่จะไว้วางใจทหารพลกนนั้นก็ไม่ได้
เพราะว่าเป็นทหารที่เกณฑ์มาใหม่ ๆ และยังไม่เคยชินกันกับการ
สงคราม

เราหยุดอยู่ห่างจากพวกแขกมัมกะสันประมาณหนึ่งเส้น ต่างฝ่าย
ต่างเจรจาซักถามความประสงค์ซึ่งกันและกัน ข้าพเจ้าสั่งให้บอกมันว่า
ถ้าอยากกลับไปลงเรือสำเภา ก็กลับไปได้ ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้ามัน
ยอมกลับไปลงเรือแล้ว เราจะยิงเสียให้ตายทุกคนก็ได้ง่าย เพราะว่า
มันไม่มีที่กำบัง และไม่มีอาวุธปืนสักกระบอกเดียว มันตอบว่ามัน
ยินดีจะกลับไปบนเรือ แต่ก่อนอื่นขอให้ส่งตัวต้นหนเรือของมันลงมา
ด้วย ถ้าไม่ได้ตัวคืนมาแล้ว ก็จะไม่ขึ้นไปบนเรือ

นายทหารอังกฤษไม่ชอบพูดกัน ไปพูดกันมาอันเป็นการซ้ำเสีย
เวลา จึงใช้คนมาบอกข้าพเจ้าว่า เมื่อแขกมัมกะสันไม่ยอมฟังเหตุผล
ของเรา เราจะจับมันมัดไว้ และยังไม่ทันรอฟังคำสั่งของข้าพเจ้า เขา
นำทหารตรงเข้าไปโดยที่ไม่ใช้ใบอนุญาตหรือให้รอบคอบ

พอนายทหารอังกฤษกระตักตัวจะก้าวหน้าไป แขกมัมกะสัน
๔๗ คน ซึ่งนั่งยอง ๆ อยู่ตามชนบทรวมเนี่ยมของมัน ลุกขึ้นยืนทันที
แก้มารักพวงของมันออกแล้วเอาพื้นแขนซ้ายของมันเป็นโล่ มันยก
แขนซ้ายนั้นบังตัว มือขวาชักกริชออกจากฝัก แล้วกระโจนเข้าหาพวก
ทหารโปรตุเกส กัมหัวลงวิ่งถลันเข้าไปโดยแรง ทางทหารโปรตุเกส

เนื้อหาความเป็นชั้น ๆ ไป ก่อนที่พวกเรา^๕รู้ว่ามัน^๕คิดสู้ จากที่^๕นั้น^๕ไม่ทัน
 พักหยุดหายใจ มัน^๕แหวกทาง^๕วิ่งตรงมายัง^๕กองทหาร^๕ที่อยู่ใน^๕บังคับ
 บัญชาของ^๕ข้าพเจ้า ถึงแม้ว่า^๕ข้าพเจ้า^๕มี^๕ทหาร^๕กว่า^๕หนึ่งพัน^๕คน^๕ถือ^๕หอก
 และ^๕ปืน แต่^๕ทหาร^๕เหล่านั้น^๕ไม่^๕ทัน^๕รู้^๕ตัว^๕ เข^๕ก^๕ม^๕ก^๕กะ^๕สัน^๕เ^๕อ^๕า^๕ก^๕ริ^๕ช^๕แ^๕ท^๕วะ^๕ท^๕อง
 ทหาร^๕เหล่านั้น^๕ พบ^๕คน^๕ใ^๕ก^๕่า^๕คน^๕นั้น^๕คะ^๕ไป^๕ท^๕ง^๕ช^๕่าย^๕และ^๕ช^๕วา^๕ ล^๕้ม^๕ต^๕าย
 ทั^๕บ^๕ถ^๕ม^๕ก^๕ัน^๕นำ^๕ส^๕ย^๕อง^๕พ^๕อง^๕ช^๕น

ในขณะที่^๕ประ^๕ชา^๕ชน^๕พล^๕เม^๕ือง^๕แตก^๕ค^๕ัน^๕ก^๕ัน^๕อยู่^๕น^๕ พวก^๕เรา^๕ถูก^๕ค^๕ัน^๕มา
 จน^๕ถึง^๕กำ^๕แพง^๕บ^๕้อม^๕ที่^๕สร^๕้าง^๕ช^๕น^๕ใหม่^๕ เข^๕ก^๕ม^๕ก^๕กะ^๕สัน^๕ ซึ่ง^๕บ^๕่า^๕เล^๕ือ^๕ค^๕ม^๕าก^๕กว่า
 คน^๕อื่น^๕ ๆ ได้^๕ไล่^๕ตาม^๕คน^๕ที่^๕วิ่ง^๕หนี^๕ มัน^๕ค^๕าม^๕ไป^๕จน^๕ถึง^๕คู^๕ที่^๕อยู่^๕ริม^๕แม่น้ำ^๕ไ^๕กล^๕
 บ^๕้อม^๕รูป^๕สี่^๕เหลี่ยม^๕แล้ว^๕ ช^๕้าม^๕ไป^๕อีก^๕ข้าง^๕หนึ่ง^๕ของ^๕บ^๕้อม^๕ ฆ่า^๕ใคร^๕ ๆ^๕ ที่
 ช^๕วาง^๕ทาง^๕มัน^๕ ไม่^๕เล^๕ือ^๕ก^๕ว่า^๕เป็น^๕เพศ^๕หญิง^๕หรือ^๕ชาย^๕ ผู้^๕ใหญ่^๕หรือ^๕เล็ก^๕
 เล^๕ือ^๕คน^๕อง^๕ไป^๕ นำ^๕ส^๕ฟ^๕ิง^๕กล^๕ัว

ใน^๕ภา^๕วะ^๕อัน^๕ยาก^๕ลำ^๕บาก^๕เช่น^๕นี้^๕ ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕ไม่^๕สามารถ^๕ที่^๕จะ^๕ก^๕ว^๕บ^๕ค^๕ม^๕
 ท^๕ห^๕าร^๕ไว้^๕ได้^๕ และ^๕ไ^๕ย^๕เหตุ^๕ที่^๕ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕มี^๕ห^๕อก^๕เป็น^๕อา^๕วุ^๕ธ^๕ อยู่^๕แต่^๕เล่ม^๕เดียว^๕
 ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕จึง^๕เดิน^๕เลีย^๕ย^๕บริ^๕ม^๕คู^๕ไป^๕ ต^๕ัง^๕ใจ^๕ไว้^๕ว่า^๕จะ^๕กระ^๕โ^๕ก^๕ต^๕ลง^๕ไป^๕ใน^๕คู^๕ ถ้า^๕เข^๕ก^๕
 ม^๕ก^๕กะ^๕สัน^๕ติ^๕ก^๕ตาม^๕ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕มา^๕ ที่^๕ค^๕ิด^๕ก^๕ัง^๕น^๕เพ^๕ระ^๕ท^๕ร^๕า^๕บ^๕ว่า^๕ค^๕ู^๕นั้น^๕เค^๕็ม^๕ไป^๕ด้วย^๕
 เ^๕ส^๕น^๕ มัน^๕จะ^๕ล^๕ย^๕โ^๕ก^๕ต^๕น^๕มา^๕เร็ว^๕ไม่^๕ได้^๕ ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕จะ^๕ต^๕อง^๕สู้^๕มัน^๕ก็^๕ได้^๕เป^๕ร^๕ียบ^๕ก^๕ว่า
 มัน^๕ม^๕าก

เข^๕ก^๕ม^๕ก^๕กะ^๕สัน^๕วิ่ง^๕ผ่าน^๕ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕มา^๕ท่า^๕ง^๕ประ^๕มา^๕ด^๕เส^๕ี^๕ว่า^๕ ไม่^๕เห็น^๕ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕
 เพ^๕ระ^๕ว่า^๕มัน^๕ม^๕ุ่ง^๕แต่^๕จะ^๕ฆ่า^๕คน^๕ที่^๕อยู่^๕ไ^๕กล^๕มัน^๕เท่า^๕นั้น^๕ ไม่^๕มี^๕คน^๕อื่น^๕ ๆ ส^๕ัก^๕คน^๕
 เด^๕ียว^๕ ก็^๕ต^๕ง^๕จะ^๕ประ^๕ช^๕ัน^๕หน้า^๕เพ^๕ื่อ^๕ต่อ^๕สู้^๕มัน^๕เลย^๕ เพ^๕ระ^๕ว่า^๕ต^๕ก^๕ใจ^๕เกิน^๕ไป^๕ ใน^๕
 ที่^๕สุด^๕ ไม่^๕เห็น^๕ทาง^๕หนึ่ง^๕ทาง^๕ใด^๕ที่^๕จะ^๕เรีย^๕ก^๕ท^๕ห^๕าร^๕ให้^๕มา^๕ร^๕วม^๕ก^๕ัน^๕ต่อ^๕สู้^๕มัน^๕ได้

ข้าพเจ้าจึงวิ่งไปทางประตูที่จะเข้าไปในบ่อน้ำประภากรที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งมีรั้วกันไว้เท่านั้น กระโดดข้ามรั้วแล้ว ข้าพเจ้าขึ้นไปบนบ่อน้ำที่ยิบป็นมายังพวกแขกมัทกะสัน ซึ่งอาละวาดอยู่ข้างล่าง เมื่อไม่มีใครที่มันจะฆ่าได้อีกแล้ว มันก็ลอยไปริมฝั่งแม่น้ำ มันปรึกษาหารือกันอยู่สักครู่หนึ่ง โทมนัสที่ไม่เห็นทางที่จะหนีรอดไปได้ มันจึงตกลงใจที่จะรวบรวมผู้คนกันต่อไป มันขึ้นไปบนเรือสำเภา เอาไฟเผาเรือแล้วต่างคนต่างฉวยโล่และหอกกลับขึ้นมาบนบกอีก พบใครก็ฆ่าเสียสิ้น

มันเอาไฟเผาโรงทหาร ซึ่งเป็นเรือนทำด้วยไม้ไผ่ แล้วเดินเลียบฝั่งแม่น้ำขึ้นไป พันและฆ่าใคร ๆ ไม่เลือกหน้าที่ขวางทางมัน ฆาตกรรมนี้ทำให้ประชาราษฎร์เมืองทวารวดีชวยุหายมาก

ภาพที่ได้เห็นนั้นทำให้ข้าพเจ้าสลดใจมาก แค้นเคืองที่ได้เห็นผู้คนเดินไปด้วยซากศพคน ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารปืนได้ยี่สิบคน นำลงไปในเรื่องกัญญาลำหนึ่ง ให้พายเรือตามพวกแขกมัทกะสัน ได้ไปทันมันที่หนทางห่างจากบ่อน้ำประภากรประมาณร้อยเส้น ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนยิงมัน มันหลบไปห่างจากฝั่งแม่น้ำแล้ว เดินเข้าไปในตรอกซอก ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทหารมากพอที่จะติดตามมันไป เพราะว่าพวกแขกมัทกะสันมากกว่าพวกเรา จึงไม่กล้าที่จะเข้าไปทำรบใกล้ ๆ เหตุฉะนั้นจึงตกลงใจกลับมายังบ่อน้ำประภากร

ครั้นกลับมาถึงมีคนมารายงานว่าแขกมัทกะสัน หกคนที่ข้ามคุไปอีกฟากหนึ่งนั้น ได้บุกรุกเข้าไปในวัด ๆ หนึ่ง ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้นทั้งหมด กับขุนนางผู้ใหญ่อีกคนหนึ่ง ซึ่งมันเอากริชแทงกาตัดหัวไว้ คนที่มารายงานข้าพเจ้านั้นได้นำเอากริชมาให้

ข้าพเจ้าเป็นพยานด้วย ข้าพเจ้าจึงรีบไปท้วงนั้น นำทหารไปช่วย
แปดสิบคน ให้ถือหอกทุกคน เพราะว่าทหารพวกนี้ยังไม่ชำนาญการ
ใช้ปืน เมื่อข้าพเจ้าไปถึงท้วงนั้น ได้ทราบว่าคนไทยที่อยู่ในบริเวณวัต
นั้นไม่มีอาวุธจะต่อสู้ได้ จึงต้องเอาเพลิงเผาวัตนั้น

มีคนมารายงานข้าพเจ้าว่าพวกแขกมัมกะสัน ได้หลบไปจากวัต
นั้นเข้าไปหมอบอยู่ในทุ่งซึ่งเต็มไปด้วยหญ้ารกสูงเกือบสองศอกและ
ทึบมาก ข้าพเจ้านำทหารเข้าไปในทุ่ง แยกออกเป็นสองแถวให้ร้อง
ตะโกนขึ้นไปว่าจะฆ่าคนใด ๆ ที่พยายามกระดิกตัวจะวิ่งหนี ทหารหอก
ของข้าพเจ้านั้นเดินแหวกทางเข้าไปช้า ๆ แต่เมื่อเห็นข้าพเจ้าเดิน
ประชิดเข้ามา ก็มีใจกล้าขึ้น

แขกมัมกะสันคนแรกที่เราพบนั้น ยืนชนเงือกกริชจุกคนบ้างจะนั้น
ถึงท่าจะกระโจนเข้าแทงทหารหอก ข้าพเจ้าบองกันไว้ ก็เอาปืนยิง
ถูกหัวมันล้มลงตายคาที่ ทหารของข้าพเจ้าเห็นดังนั้น ไม่หวาดหวั่น
ต่างคนต่างช่วยกันเอาหอกแทงแขกมัมกะสันตายอีกสี่คน แขกมัมกะสัน
อันน่าสมเพชเหล่านี้ต่อสู้กันเองเสียกัน ก็อมันวิ่งเข้ามายอมกาย
ดีกว่าลอยหลังหนี

ในขณะที่ข้าพเจ้าคิดจะกลับมาที่ข้อมปราการ มีคนมาบอกว่า
ยังมีแขกมัมกะสันคนที่หกยังเหลืออยู่ มันเป็นคนเด็กหนุ่มที่ได้ฆ่า
ขุนนางไทยและทั้งกริชดาไว้กับซากศพ เราจึงย้อนกลับเข้าไปใน
พงหญ้ารกอีก เพื่อเอาตัวมันให้ได้ ข้าพเจ้าได้สั่งทหารอย่าให้ฆ่ามัน
ให้จับเป็นเพราะว่ามันไม่มีอาวุธ แต่ทหารเหล่านั้นเห็นมโหฬารมาก
ไม่ฟังคำสั่งของข้าพเจ้าให้ทราบซักเงิน เอาหอกแทงมันถึงพันแห่ง

กลับมาถึงบ้อมแล้วข้าพเจ้าเชิญขุนนางไทยมาประชุมปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไรต่อไป เราได้พร้อมใจกันตกลงว่าจะระดมทหารทั้งหมดที่มียู่แล้ว ติดตามศัตรูไปจนถึงที่เราทราบว่ามันหลบซ่อนอยู่ ข้าพเจ้าใคร่ทราบว่าจะมีจำนวนคนตายสักกี่คน สอบสวนได้ความว่าในวันเคราะห์ร้ายนั้นมีคนของเราเสียชีวิตไป ๓๖๖ คน พวกมันกระสันตายเพียง ๑๗ คน คือถูกฆ่าบนบ้อม ๖ คน ที่วัด ๖ คน และในสมรภูมิต่าง ๆ ๕ คน

เวลาข้าพเจ้าเดินเข้าไปในป่า เพื่อพักผ่อนสักครู่หนึ่ง เพราะได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ข้าพเจ้าได้พบภาพที่ทำให้เศร้าสลดใจอย่างยิ่ง คัวยว่าไม่ได้คิดว่าจะได้เห็นเช่นนั้นเลย นอกจากซากศพแขกมุกกระสันและคนไทย ซึ่งไม่มีเวลาจะหามไปจากบ้อมได้ ข้าพเจ้าได้พบนายทหารหนุ่มผู้หนึ่ง นอนนิ่งอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า นายทหารหนุ่มชาวฝรั่งเศสผู้นี้ ชื่อ โบเรอะคาร์ท ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับข้าพเจ้าและสมัครอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรีในกองทหารไทย เมื่อข้าพเจ้าเห็นเขานอนนิ่งอยู่เช่นนั้น ก็เชื่อว่าตายแล้ว จึงมีความเศร้าโศกสลดใจเป็นอันมาก

แต่เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ ผู้อ่านคงจะไม่เชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้า เพราะว่าแท้จริงมันเป็นเรื่องที่คล้ายกันกับนิทานมากกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าไม่ได้ต่อเติมแต่งขึ้นตามอำเภอใจเลย จะเขียนแต่ความจริงแท้ ๆ เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปใกล้เตียงนอน และตรวจดูร่างกายของนายทหารหนุ่มผู้นั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีลมหายใจอยู่ แต่พูดไม่ได้เสียแล้ว ที่ปากของเขานั้น

มีน้ำลายเป็นฟอง ท้องแหวะ ไล่ฟุงและกระเพาะอาหารทะลักออกมาข้างนอกห้อยอยู่ที่ตะโพก ไม่ทราบว่าจะช่วยเหลื้ออย่างไร เพราะว่าไม่มียาและไม่มีแพทย์ ข้าพเจ้าจึงลองช่วยชีวิตของเขาตามสติปัญญาความสามารถของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเอาไหมมาสั้นเข็มสองเล่มแล้ว ยกไล่ฟุงและกระเพาะเข้าไปในท้องของมันในท้อง ข้าพเจ้าได้เย็บแผลตามทำนองที่ได้เคยเห็นมาและขมวกสองทบให้ติดกันไว้ เอาไขขาวมาตีแล้วเอาเหล้า "รึก" ซึ่งเป็นเหล้า "โอเคอะวี" ชนิดหนึ่ง ผสมเข้าแล้วชะล้างจนปากเจ็บ ชะล้างอยู่ถึงหกวัน การรักษาพยาบาลของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จ โบเรอะการที่รอกชีวิตมาได้ ความจริงเขาไม่มีไข้และไม่มีอาการที่ทำให้วิตกเลย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าเมื่อเวลาข้าพเจ้ายกไล่ฟุงและกระเพาะของเขาเข้าไปในท้องนั้น มันแห้งเหมือนกระดาษหนังสือฉะนั้น และมีเลือดชั้น ๆ ติดอยู่ด้วย แต่ถึงเช่นนั้นก็หาเป็นอุปสรรคขัดขวางอย่างไรไม่ ไม่กี่วันเขาก็หายเจ็บได้

รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับรายงานว่ามีแขกมุกกะสันอีกคนหนึ่ง ในจำนวนหกคนที่มาอาละวาดอยู่ในประรำนั้นยังไม่ตาย ทหารไทยจับตัวมันได้ และเกรงว่ามันจะหนีไป จึงเอาเชือกมัดมันแน่นจนกระตักตัวไม่ได้ ข้าพเจ้าลงจากบ้อมปรากการไปซักถามปากคำของมัน เพื่อจะได้ทราบข้อความชัดเจนว่ามีสาเหตุอะไรที่มันไปเกี่ยวข้องกันกับการฆาตกรรมครั้งนั้นและกับพวกกบฏที่จะก่อการจลาจลที่เมืองละโว้ และกรุงศรีอยุธยา มีจตุราชผู้หนึ่งถูกแทงด้วยหอกตามร่างกายถึง ๑๗ แผลแต่มันไปหมกซ่อนอยู่ในโคลน ใต้หลอดกินอย่างใจเย็นจนหน้าพิศวง

ข้าพเจ้าเรียกมันว่ามีจจุราช เพราะว่ากำลังกายและใจของมนุษยชาติหา
 ทนได้เท่านั้นไม่ ข้าพเจ้าซักถามมันคำสองคำแล้วมันตอบว่ามันจะให้
 การเป็นที่พอใจข้าพเจ้าไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ให้คนแก่เชือกที่มัดมันไว้
 ข้าพเจ้าไม่เกรงว่ามันจะหนีไปได้ จึงสั่งให้นายสิบชาติฝรั่งเศสซึ่งไป
 กับข้าพเจ้าให้แก้มือ นายสิบผู้นั้นเอาง้าวของเขาฟิงไว้ที่ต้นไม้เล็ก ๆ
 ต้นหนึ่งที่อยู่ใกล้ทิวเขามกกระสันคนนั้น นึกว่ามันไม่มกลางที่จะทำ
 อะไรได้ จึงวางไว้ในที่นั้นแล้วแก้มือมัดมัดมันไว้

พอมันหลุดจากเชือกมัดมัดไว้แล้ว มันยักขาและยักแขน เพื่อ
 ให้หายเหน็บ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าเวลามันตอบคำถามของข้าพเจ้า
 นั้น มันหันหน้าไปรอบ ๆ ตัว และทำท่าทางที่จะหนีและค่อย ๆ
 กลานเข้าไปจะหยิบง้าว ข้าพเจ้ารู้เลศนัยของมัน จึงร้องบอกนายสิบ
 ว่าให้เขายืนใกล้ง้าวของเขา ยังไม่รูดหรือว่าคนบ้าแตกเช่นนี้มุกะลุ
 เพียงไร พอมันเข้าไปใกล้ง้าว มันก็พยายามจะหยิบง้าวนั้นจริง ๆ
 แต่มันมีความทรหดมากกว่ามีกำลัง มันจึงล้มลงหน้าฟาดลงกับพื้นดิน
 จวนจะขาดใจตาย ในทันใดนั้นข้าพเจ้าเห็นว่ามันไม่มีอาการที่จะรอด
 ชีวิตได้จึงสั่งให้ฆ่ามันเสีย

ข้าพเจ้ารู้สึกสังเวชใจมากที่เห็นคนเหล่านี้ ซึ่งเป็นคนที่ฝึกแพก
 กว่าคนอื่น ๆ ถูกฆ่าตาย จึงใคร่ทราบเหตุไฉนชนชาตินี้จึงมีความ
 กล้าหาญ หรืออีกนัยหนึ่งความกล้าหาญมากนัก ข้าพเจ้าถามชนชาติ
 ไปรตุเกสที่เคยอยู่ในบรรพทิศประเทศทั้งแก่เด็กมา เขาบอกข้าพเจ้าว่า
 คนเหล่านี้มาจากเกาะ เซลเบส หรือ เกาะมกกระสัน เครื่องในศาสนา
 มะหะหมัดและถือลาง เชื่อกาลาอาคมที่พวกอิหม่ามแจกจ่ายให้ มียันต์

ผูกไว้ที่แขน เพราะได้รับคำสั่งสอนว่าถ้ามีไว้ติดตัวก็ไม่มีใครทำอันตรายได้

คำสั่งสอนอีกข้อหนึ่งที่ทำให้คนเหล่านี้เป็นคนทร้าย ไม่ท้อถอย นั่น คือความเชื่อมั่นว่าคนทั้งปวงที่เขาฆ่าตายในพิภพนั้นนอกจากพวกมะหะหมัดแล้ว จักไปเป็นทาสรับใช้เขาในปรโลก ตั้งแต่เด็ก ๆ มา แชนกะมะหะหมัดได้รับความอบรมให้ถือว่าการไม่ยอมแพ้นั้นเป็นเกียรติคุณที่เลิศที่สุด ยังไม่มีใครละเมิดคำสั่งสอนนี้เลย

เมื่อแชนมักกะสันมีความเชื่อเช่นนี้ ก็ยอมไม่ขอพึ่งหรืออุปการะผู้หนึ่งผู้ใด เขามีแต่กรีซเป็นอาวุธก็สู้คนตั้งแสนคนได้ คนที่มีลัทธิเช่นนี้ยอมไม่มีความกลัว และเป็นคนที่โหดร้ายมาก ชาวเกาะพวกนี้รูปร่างปานกลาง เนื้อสีน้ำตาล เป็นคนแกล้วกล้าองว่องไวมาก มีเครื่องแต่งกาย คือกางเกงขาสั้นแนบกับเนื้อ เสื้อแขนสั้นสีขาวหรือสีเทาคล้ายเสื้ออังกฤษ หมวกชนิดหนึ่งมีผ้าพันกว้างประมาณสามนิ้ว ไม่สวมถุงมือมีแต่รองเท้าแตะ มีผ้ารัดพุงสอดกริชอาวุธของมัจจุราชนี้แหละคือคนที่ข้าพเจ้าได้ประชันหน้า มันพึ่งฆ่าข้าพเจ้าได้เหมือนคนอื่น ๆ โดยปราศจากความเมตตากรุณา

โบเรอะการที่ซึ่งข้าพเจ้ายกใส่พุงกลับเข้าไปในท้อง และพยายามรักษาแผลตลอดมานั้น มีอาการดีขึ้นมากและพูดได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าถูกทำร้ายได้อย่างไร เพราะว่าในขณะที่เรากำลังต่อสู้กับแชนมักกะสันหกคนบนบ่อน้ำปราการนั้น ตัวเขาอยู่นอกบ่อน้ำ

โบเรอะการที่เล่าว่าเขาได้เห็นคนสองคนพลัดตกลงมาจากบ่อน้ำก็รีบพุ่งลงมา และนี่ก็ว่าคน ๆ หนึ่งทั้งสองคนนั้นคงเป็นต้นเหตุของ

เรือสำเภาก็เข้าจึงวิ่งเข้าไปเพื่อกันไม่ให้คนไทยฆ่าแขกมัมกะสันคนนั้น
 เมื่อมันเห็นเขาวิ่งเข้ามาใกล้ถึงนั้น มันมารยานอนนิ่งเหมือนคนตาย
 ครั้นเขาเข้าไปใกล้ตัวมัน มันเอากริชแหวะท้องของเขาเป็นแผลยาว
 ดังที่ข้าพเจ้าได้เห็น ไม่ทราบว่าจะวิ่งไปทางไหน จึงเอามือประคอง
 ไล่พุ่งไว้แล้วขึ้นบนประรำ ไม่เห็นมีใครที่จะช่วยเหลือได้ หมกกำลังลง
 กล้มลงอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า และนอนนิ่งอยู่ดังที่ข้าพเจ้าได้
 มาพบเข้า^(๑)

ข้าพเจ้าได้รายงานเรื่องอันน่าเสียใจให้วิชเยนทร์ทราบ ถึงแม้
 กุศโลบายของเขาแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นชัดเจนว่าเขาคิดปองร้ายข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะยั่วให้รู้สึกความผิด ข้าพเจ้าจึง
 เขียนรายงานเหมือนหนึ่งว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเขาเลย ได้รายงาน
 ข้อความที่เกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าโดยถ้วน และแนะนำให้ระมัดระวัง
 พวกแขกมัมกะสันที่ยังมีเหลืออยู่และชกสนามเพล่าอยู่ในค่าย อย่าให้
 วิชเยนทร์ได้รับความยากลำบากอย่างตัวข้าพเจ้า เมื่อได้รับรายงาน
 ของข้าพเจ้าแล้ว เขากราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละออง-
 ธุลีพระบาทตามความประสงค์ของเขา ถึงแม้ว่าความประพฤติของ
 ข้าพเจ้าเป็นที่พอใจเขา เขายังมีจดหมายมาตีเทียบข้าพเจ้า กล่าวหาว่า
 ข้าพเจ้าไม่ใช้บัญญัติสิทธิรื่องให้รอบคอบ ความบกพร่องในหน้าที่ของ
 ข้าพเจ้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้ฆ่าฟันกันตาย แต่ในท้ายจดหมายเขาตั้งว่า
 ไม่ให้จับพวกแขกมัมกะสันเหมือนกราวแรก ให้ฆ่ามันมากเท่าไรก็ยังดี

(๑) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า พวกแขกมัมกะสัน
 เป็นกบฏขึ้นในกรุง ฯ เกือบจะแย่งยึดมิไช่ประสิทธิ์ ซึ่งเซวาดีเออร์เคอะเฟอร์บิง
 นายทหารฝรั่งเศสอยู่รักษาเอาไปได้

ข้าพเจ้าไม่ได้ออกคำสั่งในข้อหลังนี้เลย วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าเชิญขุนนาง
ไทยทั้งปวงมาประชุมปรึกษาหารือกัน ข้าพเจ้าได้แบ่งทหารให้เขา
นำไปตามตำบลต่าง ๆ เพื่อกันไม่ให้ศัตรูที่หนีเข้าไปซ่อนอยู่ในที่
รกชัฏกลับมาทำร้ายคนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอีก เพราะว่าตลอดฝั่ง
แม่น้ำนั้นมีประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นอันมาก เป็นทำเล
ที่แขกมักกะสันพียงมากคนได้มากที่สุด

ต่อมาอีกสัปดาห์วันข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีคนพบแขกมักกะสันที่
ตำบลหนึ่งห่างจากเมืองบางกอกสองร้อยเส้น ข้าพเจ้าจึงรวบรวม
ทหารได้แปดสิบคนลงเรือก็ัญญาติกตามขึ้นไป เพราะว่าเวลานั้นยังเป็น
ฤดูน้ำท่วมอยู่ ข้าพเจ้าได้ไปถึงตำบลนั้นทันช่วยเหลือราษฎรในท้องถิ่น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึง พวกแขกคร้ายเหล่านี้ทั้งเรือก็ัญญาที่มันยึดไว้
ได้แล้ว กระโถกกลงไปในแม่น้ำว่ายน้ำหนีไป ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนระดม
ยิงมัน แต่มีขำมันก็ว่ายน้ำไปไกลจากระยะปืนและเข้าไปซ่อนอยู่ใน
ที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทางที่จะจับมันได้ จึงกลับมาเมืองบางกอก

เมื่อมาถึงเมืองบางกอก ข้าพเจ้าพบแขกมักกะสันสองคนบาดเจ็บ
มากหนีไปกับพวกของมันไม่ได้ คนไทยจึงจับตัวมันส่งลงมา ผู้สั่ง
สอนศาสนารูปหนึ่งชื่อมานูเอล ซึ่งอยู่กับข้าพเจ้า เห็นว่าควรแผ่
เมตตาจิตแก่มัน จึงช่วยรักษาพยาบาลและสั่งสอนมัน ในที่สุดมันยอม
เลื่อมใสคริสต์ศาสนา แต่พอทำพิธีเข้ารีตได้ไม่ข้ามวันก็ตาย

ล่วงมาอีกสองสามวันคน ไทยจับแขกมักกะสันมาได้อีกคนหนึ่ง
ผู้สั่งสอนศาสนาได้ให้โอวาทมันยืดยาว แต่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย
อายุคนสกุลนั้นตามว่า ถ้าเข้ารีตเป็นศาสนิกชนแล้วจะให้มันรอดชีวิต

หรือไม่ เราตอบว่าไม่รอดไปได้ มันจึงพูดว่าไหน ๆ จะต้องตาย
แล้ว จะไปสวรรค์หรือไปนรกก็เหมือน ๆ กัน ข้าพเจ้าจึงสั่งให้ตัดคอ
มันเสีย คนไทยคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าจะเอาหัวแขกม๊กกะสันเสียบหอก
ประจานไว้ วิงวอนขอร้องให้ทำเช่นนั้น บอกว่าเวลากลางคืนคงมี
คนมาลักศรษะนั้น ไปทำเสน่ห์เป็นแน่ เพราะว่ามีคนนิยมทำกันมาก
ข้าพเจ้ารู้สึกชังมากที่เขาคิดเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้สั่งให้เสียบศรษะแขก
ม๊กกะสันคนนั้นประจานไว้ในตำบลที่มีคนเห็นได้มาก เพื่อเป็นตัวอย่าง
ให้แขกม๊กกะสันคนอื่น ๆ เกรงกลัว

แปดวันภายหลังชาวสวนสองสามคนมีความตระหนกตกใจ พากัน
มารายงานข้าพเจ้าว่าแขกม๊กกะสันมาที่ริมฝั่งแม่น้ำอีก ได้เข้าปล้น
สวนลักผักและผลไม้ไปเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าจึงไปที่ตำบลนั้น นำทหารหอกและปืนไปด้วยประมาณ
ร้อยคน ข้าพเจ้าได้พบราษฎรมากกว่าสองพันคน ไปชุมนุมกันอยู่
ที่นั่น บอกตำบลที่อยู่ทุกถิ่นของแขกม๊กกะสันให้ข้าพเจ้าทราบชัดเจน

เมื่อที่ต้องเสียเวลาติดตามศัตรูจำนวนนับร้อยเท่านั้นเรื่อยไป
ข้าพเจ้าจึงต้องตกลงแก้ไขว่าจะต้องปราบให้ราบคาบลงเสีย ข้าพเจ้า
ได้แบ่งราษฎรสองพันคนนั้นออกเป็นสองหมู่ ให้แยกกันไปทางขวา
หมู่หนึ่งและทางซ้ายหมู่หนึ่ง ตัวข้าพเจ้าและทหารไทยร้อยคนเที่ยว
ไล่ตามแขกม๊กกะสัน ข้าพเจ้าเดินลุยน้ำไปตามทางที่ผ่านไปในพงก
นั้น โดยเหตุที่พวกแขกม๊กกะสันต้องอดอาหารแทบจะตายอยู่แล้ว
เพราะว่าเวลาตลอดหนึ่งเดือนมันมีแต่ผักและหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น
ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าถึงเวลาเหมาะที่จะไม่ยอมให้หลุดหนีไปได้อีก ทงมี

ทหารที่สับสนแข็งแรงมากด้วยก็ยอมมีทางใต้เปรียบมาก คิดเช่นนั้น
แล้ว ข้าพเจ้าสั่งทหารให้เร่งฝีเท้าให้เร็วขึ้น เดินไปได้ราวห้าสิบเส้น
ก็เห็นศัตรู เราจึงรีบจะเข้าไปให้ใกล้มัน

ข้าพเจ้าเข้าไปเกือบถึงตัวมันแล้ว มันหลบเข้าไปในที่รกชัฏที่
อยู่ข้างซ้าย ไปพบพลทหารของข้าพเจ้า ทหารเหล่านั้นเห็นมันแต่ไกล
ก็ใช้ปืนยิงมัน แต่กระสุนปืนไปไม่ถึง ก็ไม่ทำให้ข้าพเจ้าเปลี่ยน
ความคิด ข้าพเจ้าเดินกระชั้นเข้าไป และสั่งให้ทหารเตรียมตัวเข้า
ประจัญบาน น้ำที่เราลุยไปนั้นท่วมขังมาถึงน่องของเรา พวกแขก
มักกะสันเห็นว่าจะลุยน้ำมาไม่ได้เร็ว มันจึงบินขึ้นไปบนเนินดินซึ่งมี
คูล้อมรอบ น้ำในคูนั้นลึกถึงคอ

ข้าพเจ้าล้อมมันไว้บนเนินดินนั้น และเข้าไปใกล้ราวสี่ถึงสี่วา
ครึ่งแล้วให้ล่ามร้องตะโกนไปว่าให้มันยอมแพ้ ถ้าจับได้แล้วให้คำมั่น
สัญญาว่าจะขอพระราชทานอภัยโทษให้ทุกคน มันได้ยินถ้อยคำดังนั้น
แล้ว มันโกรธเคืองมาก มันพุ่งหอกตรงมาที่เรา เพื่อเป็นพยานว่า
มันเห็นว่าเป็นการเสียเกียรติคุณ มันเอาปากคาบกริชแล้วกระโดดลง
ในน้ำว่ายมาสู่เรา

ทหารไทยได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า และเห็นข้าพเจ้าออกหน้า
เป็นตัวอย่าง ก็ยกปืนขึ้นยิงคนอื่นน้ำสงสารเหล่านั้นจมน้ำตายไม่มี
เหลือสักคนเดียวเลย คนที่ตายไปนั้นมากกว่าสิบเจ็ดคน นอกนั้นตาย
อยู่ในที่รกชัฏ เพราะออกอาหารหรือบาดเจ็บเป็นพิษ ข้าพเจ้าพลิกศพ
บางคนดู มันแห้งเหมือนศพขาวโอยคุปต์ที่ใส่ยาให้แห้ง มันมีแต่หนัง
หุ้มกระดูกเท่านั้น ที่แขนซ้ายมันตึงตังข้าพเจ้าได้เลามาข้างบน
เป็นเครื่องกลางทมิฬถือว่าถ้ามันตกตัวไว้แล้วไม่มีใครสู้ได้

อุบัติเหตุอันน่าเสียใจ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าได้รับความเห็นคเห็น้อย
เป็นอันมากตลอดเวลาหนึ่งเดือน ตัวเองเกือบเสียชีวิต และประชาชน
พลเมืองทยอยไปหลายคนนั้น จบลงด้วยประการฉะนี้ ฆาตกรรมนี้จะ
มีขึ้นไม่ได้ ถ้าวิชเยนทร์ผู้ไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าและศุภราชารุณแก่
ข้าพเจ้าเหลือเกิน ไม่มีความอิจฉาริษยาข้าพเจ้า

เพื่อแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งชัดว่า ทั่ววิชเยนทร์มีหนังสือมาตำหนิ
โทษข้าพเจ้าว่าไม่ได้ใช้สติปัญญาให้รอบคอบนั้น อยุติธรรมเพียงไร
ข้าพเจ้าจะเล่าพอเป็นสังเขปว่า เจ้าแขกมัทกะสันท์เข้ามาพึ่งพระบรม
โพธิสมภารพระนารายณ์มหาราชนั้น เมื่อปีคความที่สมรภูมิตัดกันจะ
ก่อการกบฏไว้ไม่ได้แล้ว ก็ได้ขุดสนามเพลาะรอบที่ดินที่พระราชทาน
ให้อาศัยอยู่ วิชเยนทร์ตกลงใจที่จะจับเจ้าแขกมัทกะสันท์นั้น จึง
ระดมทหารจะไปทำลายที่ช่องสุมนั้นเป็นจำนวนถึงสองหมื่นคน ให้
ชาวทวีปยุโรป คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา สิบคนเป็นผู้นำไป
เริ่มแรกพวกแขกมัทกะสันท์แกล้งทำหนี วิชเยนทร์หลงเชื่อ คิดว่ามัน
แตกหนีหนีจริง ๆ จึงสั่งให้ทหารไทยไล่ติดตามมันไป แต่พอกองทหาร
นั้นแยกออกเป็นหมู่เล็ก ๆ พวกแขกมัทกะสันท์ก็หันหน้าเข้าต่อสู้ ฆ่าฟัน
นายทหารชาวทวีปยุโรปตายสิบเจ็ดคนและคนไทยล้มตายลงบ้างไม่น้อย
วิชเยนทร์เองเกือบเสียชีวิต ได้กระโดดหนีแขกมัทกะสันท์ลงไปใ
แม่น้ำ เกือบจมน้ำตาย หากคนใช้ของเขาคนหนึ่งลงไปช่วยขึ้นมาได้
จึงรอดชีวิต

ศพคนตายที่ลอยน้ำผ่านเมืองบางกอกลงมาเป็นพยานให้เรา
ทราบว่ามีวิชเยนทร์แพ้พวกแขกมัทกะสันท์ แต่นั้นมาวิชเยนทร์ระมัด

ระวังตัวมากขึ้น ได้เจรจาหาทางปรองดองกันกับเจ้าแขกมัทกะสัน แต่
เจ้าแขกคนนั้นหายอมฟังถ้อยคำไม่ เมื่อวิซเยนทร์ไม่เห็นทางที่จะ
ปรองดองกันได้ จึงตกลงใจที่จะรบพวกแขกมัทกะสันอีกครั้งหนึ่ง
เขาเตรียมการเป็นเวลาถึงสองเดือน คราวนี้เกียรติคุณไม่มีัวหมอง
เพราะว่าเตรียมการดีกว่าคราวก่อน ตัวอย่างครั้งแรกนั้นเป็นบทเรียน
ว่าไม่ใช่เป็นการง่ายนักที่จะระดมพลเข้าต่อสู้โดยเปิดเผย เขาได้เปลี่ยน
ยุทธวิธีใหม่ ก็ตกลงบายเป็นผลสำเร็จ จึงเอาชัยชนะได้

โดยเหตุที่ว่าเวลานนาวกรม ต้องลุลุนาที่ขึ้นมาถึงนอง วิซเยนทร์
จึงให้หาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นแผงหลายแผง ที่รอยต่อกันนั้นเอาตะปู
เป็นรูปสามง่ามเสียบไว้ ปลายตะปูยื่นออกไปเกือบแปดนิ้ว เมื่อกอง
ทหารลุลุนาไป ก็เอาแผงไม้ไผ่นั้นหมกลงในโคลน พวกแขกมัทกะสัน
ไม่แลเห็น วังหัวขุมมาจะแทงทหารไทย ดินก็คึกขวากเหล็ก จะ
ถ้าวหน้าหรือจะถอยหลังก็ไม่ได้ ทหารไทยจึงเอาปืนยิงล้มตายลงเป็น
อันมาก

คนที่หนีไปได้ ก็ไปซุกซ่อนอยู่ตามเรือนซัดแทะหรือเรือนฝา
กระดาน ทหารไทยเอาไฟเผาเรือนเหล่านั้น คนที่วิ่งออกมาก็ถูกไฟ
ลวกและถูกฆ่า ไม่มีแขกมัทกะสันคนใดยอมอ่อนน้อมเลย ทหารไทย
เว้นไม่ฆ่าให้ตาย แต่โอรสสองตนของเจ้าแขกมัทกะสันเท่านั้น จับตัว
ส่งไปเมืองละโว้ ต่อไปแปรทาสชาวแขกมัทกะสันสองคนนั้นไป
ประเทศฝรั่งเศส และเวลานี้เข้ารับราชการอยู่ในกองทัพเรือ

เมื่อได้เขียนเรื่องวิซเยนทร์ได้จัดการปราบปรามแขกมัทกะสัน
อย่างไรพอเป็นสังเขปแล้ว ข้าพเจ้าขอย้อนมาแล้วเหตุการณ์ที่บังเกิด

แก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาที่รับราชการอยู่ที่เมืองบางกอก เมื่อไม่มศครุฑ
จะรบราฆ่าฟันด้วยอีกแล้ว ข้าพเจ้าได้เร่งงานสร้างบ่อนและฝึกหัด
พลทหาร เห็นว่าพอจะใช้การได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ออกไปเที่ยวตรวจ
ภูมิภาคประเทศ เพื่อให้ประชาชนพลเมืองรู้จักตัวข้าพเจ้า และหาความรู้
ส่วนตัว

เพื่อให้ได้รับความไว้วางใจให้สมกันกับเกียรติยศและตำแหน่ง
หน้าที่ ข้าพเจ้าผ่านไปแห่งหนใด ก็ให้คนไปบอกล่วงหน้าเสมอว่า
ข้าพเจ้าจะมาตรวจราชการ ขุนนางไทยและผู้มีบรรดาศักดิ์ในท้องถิ่น
ได้ตระเตรียมต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี เขามาหาข้าพเจ้าจกให้อยู่ที่
ศาลากลาง พวกนั้นมาแสดงความเคารพเท่าเทียมกันกับผู้แทนพระองค์
พระมหากษัตริย์คนอื่น ๆ

บางที่ขุนนางหลายคน เพื่อยกย่องความดีของตนและเพื่อแสดง
ให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาเป็นคนที่ราชภูรณับหน้าถือตามาก ได้มาบอก
ข้าพเจ้าว่าเขาเป็นคนที่พวก “ บาทหลวง ” (๑) แต่งงานให้ บาทหลวง
นั้นคือพวกผู้ส่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่า
งานสมรสที่ขุนนางเหล่านั้นยกขึ้นพูดนั้นหมายความว่าอย่างไร ข้าพเจ้า
จึงขออธิบายไว้สักสองสามคำในบันทึกนี้ ตามที่ขุนนางไทยมาแล้วให้
ฟังนั้น ข้าพเจ้าเก็บความได้ว่ามีผู้ส่งสอนศาสนาบางรูปซึ่งเป็นชาว
ทวีปยุโรป เมื่อต้องการให้คนมาเลื่อมใสศาสนา แล้วอวดอ้างว่าเป็น

(๑) ค้นฉบับเขียนไว้ว่า Balan บาโลง หรือ บาทหลวง ข้าพเจ้าคิดว่าเขียนผิด
แต่ไปเห็นหมายเหตุในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่า คำว่า บาทหลวง นั้น เดิมเรียกว่า
บาทหลวง หมายความว่า เป็นพระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ บันทึกความจำนี้อธิบายว่า
บาทหลวงนั้นก็คือผู้ส่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง Missionnaire catholique

ผู้พิเศษ เป็นผู้ชอบด้วยพระราชนิยม แล้วหลอกลวงคนไทยที่เป็น
คนว่านอนสอนง่ายว่าทำพิธีแต่งงานให้ได้ แต่งานสมรสเช่นนั้นมีความ
สะดวกที่คู่บ่าวสาวอยู่ด้วยกันเพียงตลอดเวลาที่ได้รับความสะดวกเพื่อกเพี้ยน
เท่านั้น

คำบอกเล่าที่ไม่เคยนึกเคยฝันว่าจะได้ฟังเลยนั้นน่าขันมาก
ข้าพเจ้าออกหัวเราะไม่ได้ ต่อมาเมื่อมีคนไทยจำพวกนี้มาหาข้าพเจ้าแล้ว
ข้าพเจ้าเว้นที่จะพูดล้อไม่ได้ คนไทยโดยมากมีความละเอียด มีคนหนึ่ง
หรือสองคนเท่านั้นที่รู้สึกว่าคุณหลอกลวง แต่ปากหลวงซึ่งเป็นชาว
โปรตุเกสรูปหนึ่งหาความรู้สึกเช่นคนไทยไม่ ปากหลวงรูปนี้ข้าพเจ้า
ทราบว่าเคยทำพิธีสมรสหลายครั้งแล้ว คำล้อเลียนของข้าพเจ้าทำให้
ปากหลวงรูปนี้ตะขิดตะขวงใจไม่ ท่านเห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ไม่
แก่นสาร จึงหาเรื่องอื่นมาพูดตลกคะนองกับข้าพเจ้า

ความจริงปากหลวงชนิดนี้ไม่มีจำนวนมาก ยกเว้นบางรูปที่ไม่
มีความละเอียด ผู้สั่งสอนศาสนาอื่น ๆ มีผู้ทนต์ถือลัทธิเยซูอิตเป็นต้น
เป็นผู้มีมารยาทดี ความประพฤติหาไม่มีผิดไม่

ปากหลวงจำนวนน้อยที่มาอยู่ในประเทศไกลเช่นนั้น ไม่มีท่าน
ผู้ใหญ่คอยสังเกตความประพฤติ ก็ปล่อยตัวเกินไป จึงไม่เกรงในหน้าที่
แม้ในทวีปยุโรปก็มีผู้หย่อนธรรมจรรยาเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน

เวลาข้าพเจ้าไปตรวจราชการนั้น ข้าพเจ้าได้ผ่านไปหมู่บ้าน
แห่งหนึ่ง ซึ่งมีคนมาบอกว่ามีพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งมีวิชาอาคมมาก
และเป็นที่เคารพของราษฎรในท้องถิ่น พระภิกษุสงฆ์รูปอื่น ๆ เห็นว่า
ท่านเป็นผู้พิเศษ จึงพร้อมใจกันตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส เพราะฉะนั้น

คนไทยทั้งหลายจึงนับถือท่านเป็นอันมาก ข้าพเจ้าแวะเข้าไปเยี่ยมท่าน
สังเกตเห็นว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ชราภาพมาก นานับถือจริง ๆ
เพราะว่าเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพระภิกษุรูปอื่น ๆ และท่าทางสงบเสงี่ยม

เพื่อต้อนรับข้าพเจ้าให้สมเกียรติยศ ท่านได้หยิบหมากเข้าไป
ในปากของท่าน เคี้ยวอยู่เป็นเวลาช้านานแล้ว ก็ควักออกมาจะยื่นให้
ข้าพเจ้าเคี้ยว ข้าพเจ้าไม่ยอมรับหมากที่ท่านจะให้ข้าพเจ้า ขุนนางไทย
ผู้หนึ่งที่นั่งอยู่ใกล้ข้าพเจ้า บอกข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าไม่ควรปฏิเสธของ
ขวัญนั้น ข้าพเจ้าตอบขุนนางผู้นั้นว่า “ข้าพเจ้ายกของขวัญนั้นให้
แก่ท่าน จงรับชิ้นหมากนั้นไปเคี้ยวเถิด ถ้าท่านเห็นว่าลิ้มรส”
ขุนนางผู้นั้นไม่พักต้องให้ข้าพเจ้าพูดซ้ำ อ้าปากรับชิ้นหมาก ซึ่ง
ข้าพเจ้าไม่ต้องการจากมือพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น

เมื่อเดินทางไปตมมิประเทศครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้พบสิ่งหลายชนิด
เป็นจำนวนมาก ท้องถนนเต็มไปด้วยสิ่ง
มันชอบอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ
และพากันไปเป็นฝูง ๆ ฝูงหนึ่งมีสิ่งเป็นหัวหนาซึ่งมีร่างใหญ่กว่าตัว
อื่น ๆ เมื่อน้ำลดลง มันก็กินปลาตัวเล็ก ๆ ที่ติดแหงคางอยู่ที่ชายเลน
เมื่อถึงฝูงหนึ่งมาพบสิ่งอีกฝูงหนึ่ง มันเดินเข้าไปใกล้กันแล้วหยุดนิ่ง
ถึงทมิฬหรือหัวหนาฝูงเดินเข้าหากัน มันหยุดยืนอยู่ห่างกันประมาณ
สี่หรือห้าศอก ต่างแยกเขี้ยวขึงฟันแก่กันดูประหนึ่งว่าจ้าวจากัน แล้ว
หันหน้ากลับ ต่างเดินเข้าไปในฝูงของมันแล้วพาฝูงแยกทางไป เมื่อ
เวลาน้ำท่วมมันขึ้นขึ้นไปบนต้นไม้ และอยู่บนต้นไม้จนกระทั่ง
น้ำลดลง

ข้าพเจ้าได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมากที่ได้สังเกตกิจการ
อาการของสิ่งเหล่านี้ วันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นสิ่งประมาณสิบสองตัวหาหา

อยู่กลางแควก ลิงตัวเมียตัวหนึ่ง ซึ่งถึงเวลาผสม ได้เดินออกไปจากฝูง และมีลิงตัวผู้ตัวหนึ่งไล่ตามไป ลิงทโมนเห็นดังนั้นแล้ว ก็วิ่งไล่ตามไป มันจับลิงตัวผู้ไม่ได้ เพราะว่าวิ่งหนีไปได้ มันจึงจับลิงตัวเมีย ลากมาที่ท่ามกลางฝูงของมัน แล้วตบหน้าเสียตึงทำสับครึ่งต่อหน้าลิงทั้งหลาย ลิงประหนึ่งว่าลงโทษลิงตัวเมียที่เอาใจออกหาก

คนที่ไม่เคยเห็นหอยนางรม เห็นพวกเราชาวฝรั่งเศสกินหอยดิบ ๆ นั้นแล้ว ก็คงกลืนไส้เหมือนกัน แต่หอยนางรมนั้นอร่อยมากทีเดียว อาหารสิ่งใดที่คนเห็นว่าอร่อยหรือไม่นั้นย่อมสุดแล้วแต่ความนิยม เพราะฉะนั้นไม่ควรเถียงกันว่า คนนั้นมีลมรสเช่นนั้น คนนี้มีลมรสเช่นนั้น

ตรวจราชการทั่วอาณาเขตของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองบางกอกเพื่อฆ่าเวลา ข้าพเจ้าได้ฝึกหัดทหารและเร่งงานสร้างบ่อนปรการที่ทำกันเนือย ๆ มา อับติเหตุก็เกิดขึ้นทุกวัน และไม่มีทางบ่อกัน ไค้เนนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานช้า โดยเหตุที่คนไทยเดินกันเปล่า กนงานของข้าพเจ้าที่ขุดถนนนั้นถูกงูกัด งูชนิดนี้ตัวเล็ก ๆ สีเทา ยาวคืบเศษ

พิษของงูนี้แรงมาก คนที่ถูกขบได้ชั่วโม่งหนึ่งก็ชัก และถ้าช่วยแก้ไขไว้ทันก็ไม่ได้ ก็ตายภายในเวลาสี่สิบสี่ชั่วโม่ง หมอจีนมียาแก้พิษชนิดหนึ่งดีมาก เขาใช้คิลานีตหนึ่งปีตรอยงูขบ คิลานีตก็แผลแน่น ไม่ช้าคนไข้ก็หายชักและมีสติ พอคุดพิษออกหมดแล้ว คีลากีหล่นลงเอง คีลาชันเดียวใช้คุดพิษได้เสมอ แต่เพื่อจะใช้ให้ได้ดีเหมือนครั้งแรก ต้องเอาแขนของคนไว้อยู่สี่ชั่วโม่ง

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีกิจธุระที่จะทำอยู่เสมอ ก็คงตนรู้สึกเบื่อ
 บางกอก เมื่ออยู่ที่ละวันนั้นข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากฐณา-
 ธิคุณเป็นอันมากจึงพอทนอยู่ได้ ตั้งแต่ไปจากเมืองนั้นแล้ว ข้าพเจ้า
 ก็เบื่อหน่ายที่ท่องเที่ยวอยู่ในที่ไร้ความสนุกสำราญใจ และไม่เห็นว่า
 ความมั่งคั่งมาให้แก่ตัวข้าพเจ้า โดยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมีความประสงค์
 ที่จะกลับไปอยู่ในพระราชสำนักพระนารายณ์มหาราชอีก ข้าพเจ้า
 ได้เขียนจดหมายไปวิงวอนวิเศษนทร์ แต่เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้า
 เข้าอยู่ในพระราชสำนัก เขาจึงยกเหตุผลต่าง ๆ ขนขัตของ ความ
 ประสงค์ของข้าพเจ้า

ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้พบกับเมืองบางกอกกับชาวสัทธ
 เจสุอิกสิรูป ซึ่งได้เดินทางมาประเทศไทยพร้อมกันกับข้าพเจ้า
 แปร้ตาซารท์ตามทักข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว ได้กลับไปประเทศ
 ฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสและไทย วิเศษนทร์ได้ขอให้
 แปร้เตอะคองที่อยู่ในประเทศนี้ นักบวชอีกสิรูปคือแปร้เตอะฟองตะเน
 แปร้บูเวท์ แปร้เจอร์ บิลยอง และแปร้วิสตะดู หาเรือที่จะโดยสารไป
 ประเทศจีนได้ เรือล่องลงมาถึงบางกอก จึงแวะเยี่ยมข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ต้อนรับนักบวชสิรูปนี้ตามอัธยาศัยไมตรีเต็มความ
 สามารถ ในขณะที่ท่านนักบวชทั้งสองอยู่ที่บางกอกนั้น ข้าพเจ้าได้เล่า
 โดยถ้อยกันว่าวิเศษนทร์ทรมานข้าพเจ้ามากเพียงไร และคิดประทุษร้าย
 พยายามทำลายชีวิตข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเล่าเรื่องกบฏแขกมุกกะสัน
 ข้าพเจ้าสังเกตเห็นได้ว่าท่านทราบเรื่องอยู่เต็มอกแล้ว แต่ท่านไม่ทราบ
 หรืออย่างน้อยก็ทราบแต่เห็น ๆ ว่าวิเศษนทร์ได้มีบัญชาสั่งอย่างไรมา
 ยิงข้าพเจ้า และต้องการให้ข้าพเจ้าปฏิบัติกิจการอย่างไร

เมื่อไ้ตรตรองถ้อยคำของท่านนักบวชเหล่านั้นแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าข้าพเจ้าได้พบกับผู้ทรงคุณสยวชเยนทร์คเทากับตัวข้าพเจ้าเอง แต่ท่านนักบวชเหล่านั้นเป็นผู้มปัญญา จึงไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะแสดงความคิดเห็นออกมาอย่างเปิดเผย ท่านเห็นใจว่าข้าพเจ้ามีความทุกข์จริงๆ จึงพูดปลอบใจข้าพเจ้า แล้วก็แนะนำให้ข้าพเจ้ารีบกลับไปประเทศฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด ทลอดเวลาสองสามวันที่ท่านนักบวชรูปนี้อยู่ที่บางกอก ข้าพเจ้าป่นว่าวิชเยนทร์คอยคิดประทุษร้ายข้าพเจ้าคราวใด ท่านนักบวชก็ปลอบใจข้าพเจ้าคราวนั้นทุกคราวไป เมื่อต่างคนต่างแสดงมิตรไมตรีกันมากพอแล้วเราก็อำลากัน น้ำตาขบตา แสดงความเสียใจที่จะจากกันไปโดยที่ไม่มีหวังว่าจะได้กลับมาเห็นหน้ากันอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่า จะคิดกลับไปประเทศฝรั่งเศส ครั้นได้สนทนากับท่านนักบวชทั้งสองรูปนี้แล้ว ก็เห็นว่าความคิดของข้าพเจ้าถูกต้องแน่นอน ความยากจน และความคดโกงของวิชเยนทร์ฝังอยู่ในดวงจิตของข้าพเจ้าเสมอ ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้ทำคุณความดีแก่คน ๆ นี้แล้วก็ตาม เขาก็สนองคุณข้าพเจ้า ไม่เฉพาะแต่ได้ไปเสียจากพระราชสำนัก ยังได้พยายามจะวางยาพิษ และคิดกลอุบายที่จะทำลายชีวิตข้าพเจ้า

ในขณะที่ข้าพเจ้าเตรียมตัวจะกลับไปประเทศฝรั่งเศสอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจชัดเจนว่า ความเกลียดชังของวิชเยนทร์นั้นยังหาสูญสิ้นไปไม่

คำสั่งใหม่นั้นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เรื่องอังกฤษลำหนึ่งมาถึงสันดอนไม้ซ่านานัก เรื่องลำนี้มีปืนใหญ่สี่สิบกระบอก กะลาสี

เก้าสิบคนเป็นชาวทวีปยุโรปทั้งนั้น วิชเยนทร์กล่าวหาว่านายเรือลำน
ได้เคยฉ้อโกงสินค้า ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ จึงอ้างพระบรมราชโองการ
สั่งให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือลำน ให้ไปกับทหารสองคนเท่านั้น และ
ให้จับนายเรือฐานมีความผิดคุณหมื่นพระบรมเชษานุภาพ คำสั่งของ
วิชเยนทร์เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเก็บเอาไว้ เป็นลายมือของ
แปร์เคอะคองต์

ตามที่ข้าพเจ้าได้เคยปรารภมาแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจทันทีว่าคำสั่ง
เช่นนี้ ก็ไม่ผิดแปลกกว่าคำสั่งเรื่องปราบกบฏแขกมกักระสัน มันเป็นถัก
อีกถักหนึ่งที่วิชเยนทร์วางไว้ให้ข้าพเจ้าคิดด้วยความริษยา อย่างไรก็ตาม
ข้าพเจ้าตกลงใจที่จะทำตามคำสั่งนั้นทุกตัวอักษร ในขณะที่เดินไป
เดินมาคริตรองหาทางที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ให้เป็นผลสำเร็จนั้น ท่าน
มานูเอลซึ่งคุ้นเคยกันกับข้าพเจ้ามาก เห็นข้าพเจ้ามีใจหมกมุ่น จึงถาม
ข้าพเจ้าว่าฝันเห็นอะไรหรือ ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า “อ่านคำสั่งที่ฟังมา
ถึงนี้ซิ ขอรับ” ผู้สั่งสอนศาสนาสุภาพผู้นั้นอ่านทราบความแล้ว พูด
ว่า “วิชเยนทร์ไม่คิดเลยหรือว่าไม่มีใครสามารถที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง
นั้นได้”

ข้าพเจ้าตอบท่านว่า “ที่จะหาทางทำตามคำสั่งนั้นแหละพระคุณ
จึงเห็นข้าพเจ้าหน้าหนาวขมวด ข้าพเจ้าขอเรียนว่า ข้าพเจ้ามีความ
ตั้งใจเป็นอย่างยิ่งที่มีโอกาสจะได้วิชเยนทร์ให้จนมุม โดยทำให้เขาเห็น
ว่าคำสั่งที่ไม่มีใครสามารถจะปฏิบัติตามได้ และที่มอบให้ข้าพเจ้าทำ
เพราะหวังว่าข้าพเจ้าคงจะตายนั้น เป็นคำสั่งที่ข้าพเจ้าทำตามได้ง่ายๆ”
ท่านมานูเอลได้ยินว่าข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นแล้ว ตกใจเป็นอย่างยิ่ง

มาก อ่อนวอนไม่ให้ทำตามคำสั่ง ข้าพเจ้าตอบท่านว่า “พระคุณ
อ่อนวอนอย่างไรก็เสียเวลาเปล่า ข้าพเจ้าตกลงใจไว้แน่นอนแล้วว่า
ทำตามคำสั่งนั้น ถึงแม้ว่าจะตาย ก็หาเปลี่ยนความตั้งใจนั้นไม่ ข้าพเจ้า
จะเอาอย่างพวกกบฏแขกมัทกะสัน ก็จะต้องรุกเสมอ และจะไม่ถอย
หลังเลย ขอพระคุณเชื่อข้าพเจ้าเถิดว่าข้าพเจ้าจะระมัดระวังตัว และ
หวังใจว่าคงจะทำการเป็นผลสำเร็จ

พุดจบคำลงข้าพเจ้าทิ้งท่านมานูเอลไว้ที่นั่นแล้ว กระจงกลงไป
ในเรือกัญญาซึ่งมีฝีพายแปดสิบคน เพื่อแก้แค้นวิชเยนทร์ ข้าพเจ้า
แกล้งเอาตัวลุงของท่านผู้หญิงวิชเยนทร์ลงไปในเรื่องด้วย คน ๆ นี้
เป็นคนครึ่งชาติ เป็นคนสุภาพเรียบร้อย แต่ไม่มีใจเป็นนักรบเสียเลย
ข้าพเจ้าเอามาแทนตัวทหารคนหนึ่งในจำพวกสองคนที่วิชเยนทร์สั่งให้
ขึ้นไปบนเรืออังกฤษกับข้าพเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เขาหล่อแหลมต่อความตาย
และรู้ไว้ด้วยว่าวิชเยนทร์อาจทำอะไร ๆ ได้ทุกอย่าง

ตลอดเวลาที่ออกจากบางกอกจนถึงหน้าหน้าที่เรืออังกฤษทอดสมอ
อยู่ คนครึ่งชาติชื่อคนนี้ไม่หยุดตามข้าพเจ้าว่าจะพาเขาไปไหน ข้าพเจ้า
เห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่เขากวจะทราบ จึงพุดตลกคะนองตอบคำถาม
ของเขา เมื่อไปถึงสันดอนต้องลงจากเรือกัญญา เพราะว่าเรือชนิดนี้
ใช้ได้แต่ในแม่น้ำเท่านั้น ขึ้นไปบนเรือที่สร้างสำหรับพายในทะเลได้
เรือลำนี้มีฝีพายแปดคน ข้าพเจ้าให้ลุงของท่านผู้หญิงวิชเยนทร์และ
ผู้ว่าราชการปากน้ำลงไปในเรื่องลำนี้ด้วย

เมื่อเราอยู่ห่างเรืออังกฤษเพียงสองร้อยเส้น คนครึ่งชาตินี้ถาม
ข้าพเจ้าอีกว่าจะพาเขาไปไหน เพื่อตอบคำถามของเขา ข้าพเจ้าส่งคำ

ส่งทิวชเยนทร์อ้างกระแสพระบรมราชโองการให้เขาคแล้วแปลข้อความ
เป็นภาษาโปรตุเกสให้เขาทราบ คน ๆ นั้นตกใจเหลือเกินแทบทรงตัว
ไว้ไม่ได้ ร้องกรทว่า “ข้าพเจ้าทำอะไรให้ท่านโกรธเคือง จนถึงลากตัว
ข้าพเจ้าไปให้เขาม่า ท่านนี้กว่านายทหารเรืออังกฤษจะเคาะพกระแส
พระบรมราชโองการทั้งนั้นหรือ เขาหากลัวไม่ และในพฤติการณ์
เช่นนี้ใครจะมีอำนาจมากกว่ากัน” ข้าพเจ้าตอบว่า “เมื่อเราเป็น
ข้าราชการ เราก็ต้องปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการ โดยที่
ไม่ต้องคำนึงถึงความอันตรายที่พึงจะมีแก่สภานิกตเศยว ชีวิตและทรัพย์สิน
สมบัติของเรานั้นเป็นของหลวงไม่ใช่หรือ จะทรงประสิทธิ์ประสาท
ฉันทโลกได้สุดแล้วแต่พระราชอัชฌาสัย”

คำพูดของข้าพเจ้านั้นแทนที่จะทำให้คนครึ่งชาตินั้นหน้าใจเบิกบาน
กลับทำให้เขากลัวยิ่งขึ้น ความกลัวนั้นทวีมากขึ้นทุกทีเมื่อเรือของเรา
เข้าไปใกล้เรืออังกฤษ เพื่อช่วยให้คนขลาดหนีหายความวิตกก ข้าพเจ้า
พูดว่า “ในการจับนายเรืออังกฤษผู้นั้น ข้าพเจ้ามกลอบายที่จะจับ โดยที่
ท่านและข้าพเจ้าไม่ต้องได้รับความอันตรายเลย ข้าพเจ้าจะหลอกลวง
ให้นายเรืออังกฤษลงจากเรือของเขาขึ้นเรือของเรา เพื่อสำเร็จตาม
ความคึกนี้ ข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือ ท่านต้องตามข้าพเจ้าขึ้นไปด้วย
นายเรือคงจะรับรองข้าพเจ้าตามอัชฌาสัยไมตรี ข้าพเจ้าก็จะแสดง
ความเคารพเขา หวังใจว่าเขาคงจะไม่มี ความสงสัย อย่างไรก็ตามก็
ขอท่านได้รบคำสั่งทิวชเยนทร์อ้างกระแสพระบรมราชโองการนี้ และ
เก็บไว้ในกระเป๋าเสื้อจนถึงเวลาที่เราร้องการจะใช้ ขอให้ท่านทำใจ
กล้าแข็งไว้ และทำท่าทางองอาจ มิฉะนั้นกลอบายเราจะไม่เป็นผล
สำเร็จ”

“แต่ถ้าความกตัญญูของท่านไม่เป็นผลสำเร็จ” คน ๆ นั้นตอบข้าพเจ้าด้วยความระมัดระวังยิ่งกว่าครีตรองเหตุผล “ท่านจะทำอย่างไรต่อไป” ข้าพเจ้าพูดว่า “ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะวิ่งเอาหัวซุกเข้าไปอย่างพวกแขกมัมกัสะสัน ข้าพเจ้าจะชักกระบี่ออกจากฝัก แล้วบอกนายเรือค้าขายอังกฤษว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ถ้าเขากระตักตัวจะต่อสู้ ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย เมื่อท่านได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น ขอให้ท่านควักคำสั่งออกจากกระเป๋าเสื้อ และร้องตะโกนบอกพวกกะลาสีว่า ถ้าขึ้นสู้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงแขวนคอมันทุกคน” คนครึ่งชาตินั้นตอบว่า “ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องตายทั้งสองคน” ข้าพเจ้าพูดว่า “โชคชะตาของเราเป็นเช่นนั้นไม่ใช่หรือ ภายวันนั้น พรุ่งนี้ หรือเมื่อไรก็ตามเถิด แต่ขอให้ตายโดยที่ทั้งชื่อเสียงไว้”

พูดกันเท่านั้นแล้ว เราขึ้นไปบนเรือค้าขายของอังกฤษ ข้าพเจ้าขึ้นบันไดขึ้นไปก่อน คนครึ่งชาติชีวิตแทบจะหลุดจากร่างตามข้าพเจ้าขึ้นไป นายเรือเรือค้าขายได้เห็นสีหน้าคน ๆ นั้นแล้วถามข้าพเจ้าว่าคน ๆ นั้นเป็นอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า “เขาไม่เจ็บเป็นอะไรเลย เป็นคนเมากลืนเท่านั้นเอง” พูดดังนั้นแล้วเราเดินเข้าไปในห้องใต้คาทฟ้าเรือ มีคนนำสุรามาดื่ม และยังบนคานบข้าพเจ้าหลายนัก นายเรือเรือค้าขายของอังกฤษ ซึ่งมาพบข้าพเจ้านั้นยังสวมเสื้อและหมวกสำหรับห้องนอนอยู่ ได้ขอโทษข้าพเจ้าที่แค้นตัวไม่เรียบร้อยแล้วถามข้าพเจ้าว่า มีธุระอะไรจึงมาจนถึงเรือลำนี้

ข้าพเจ้าตอบว่า “มีเรื่องสำคัญมากที่จะต้องหารือ ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ชาววิลันดาที่เมืองมะตะจารีจะเตรียมบรรทุก

อาวรุชยุทธภักต์ลงในเรือเป็นอันมาก เพื่อจะมาเผาเรือที่อยู่ในน้ำ
นี้ กระบวนเรือวิลันดาหนึ่ง ได้ออกมาในทะเลแล้ว ข้าพเจ้าได้รับ
พระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้เรียกประชุมบรรดาต้นหน
นายเรือทั้งหลายมาปรึกษาหารือกัน เพื่อหาทางป้องกันก่อนมิเหตุร้าย
เกิดขึ้นโดยที่ไม่ทันรู้ตัว โดยเหตุที่วิชเยนทร์ทราบที่ท่านอยู่ที่นี้ จึงสั่ง
ให้ข้าพเจ้ามาหาท่านโดยเฉพาะและทำตามความเห็นของท่าน เพราะ
เชื่อว่าท่านมีกำลังและความชำนาญมาก ”

นายเรือเรือกำขาของอังกฤษผู้นั้น เชื้อถ้อยคำของข้าพเจ้าโดยสุจริต
แล้วพูดว่า “ข้าพเจ้าจะสั่งให้หย่อนเรือกรรเชียงลงทะเล และบอก
บรรดานายเรือที่อยู่ในน้ำนั้น ให้มาปรึกษาหารือกันบนเรือลำนี้”
ข้าพเจ้าพูดว่า “ท่านทำเช่นนั้นถูกต้องทีเดียว” ข้าพเจ้าแก่งตรึงตรอง
อยู่สักครู่หนึ่งแล้วพูดต่อไปว่า “แต่เรือของท่านจอดอยู่ห่างกว่าเรือ
ลำอื่น ๆ มาก ท่านควรลงไปในเรือกรรเชียงของท่านเอง ข้าพเจ้า
จะลงไปในเรือของข้าพเจ้า ต่างคนต่างไปบอกต้นหนนายเรือต่าง ๆ
ให้รีบมาประชุมปรึกษาหารือกันบนเรือที่จอดอยู่ใกล้สันคอนที่สุด เมื่อ
ปรึกษากันเสร็จแล้ว ต่างคนต่างกลับไปเรือของตนโดยที่ไม่ต้องเสีย
เวลาตีกรรเชียงไปไกล

นายเรือเรือกำขาของอังกฤษผู้นั้น ซึ่งไม่ระแวงคำพูดของข้าพเจ้า
เลย เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเกรงอยู่เสมอว่า ถ้า
เขาสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า ๆ คงจะได้รับความลำบากมาก จึงพูดว่า
“ข้าพเจ้าจะต้องรีบไป เพราะเวลานาทะเลกำลังไหลขึ้นอยู่แล้ว” พูด
จบกำลังข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนแล้วลงไปอยู่ในเรือของข้าพเจ้า ในทันทีนั้น

ข้าพเจ้าแกล้งทำอาการกิริยาว่าล้มข้อความสำคัญที่จะบอกให้เขาทราบ ข้าพเจ้าจึงร้องตะโกนให้เข้าหุนายเรือเรือกำชายอังกฤษ ซึ่งยังยืนอยู่ที่กราบเรือว่า “ขอท่านได้โปรดลงมาในเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีข้อความสำคัญอีกข้อหนึ่งที่จะเรียนให้ทราบ” ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าส่งให้ฝีพายยกเชือกที่โยงเรือไว้ และบอกว่าเมื่อส่งให้ปล่อยเชือกเมื่อไร ก็ให้รับปล่อยเมื่อนั้น นายเรือเรือกำชายลงบันไดมานั่งในเรือของข้าพเจ้าโดยที่ไม่มีควมสนเท่ห์เลย ข้าพเจ้ากระซิบบอกฝีพายเป็นภาษาไทยว่า “ปล่อยเชือกที่โยงเรือไว้” เพื่อไม่ให้ใครได้ยิน ข้าพเจ้าเอามือโอบไหล่ให้นายเรือเรือกำชายอังกฤษ ทำท่าทางว่าจะกระซิบข้อความเข้าหูของเขาโดยที่ไม่ให้ใครรู้ ข้าพเจ้าพูดเบา ๆ ว่า “โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้ทำตามความเห็นของท่าน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราทั้งสองจักต้องปรึกษาหารือกันในที่รโหฐานก่อน เพื่อไม่ให้มีความเห็นแตกต่างกันในเวลาเข้าที่ประชุมที่หน้าหนนายเรือต่าง ๆ”

โดยเหตุที่น้ำทะเลขึ้นเร็วฉับ เรือของข้าพเจ้าก็ออกไปห่างจากเรือกำชายอังกฤษมาก นายเรือผู้นั้นถามข้าพเจ้าว่า “ท่านจะพาข้าพเจ้าไปไหน ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่ได้แต่งตั้งเรือร้อยเช่นนั้น” และในทันทีนั้นยังไม่ทันรอคำตอบของข้าพเจ้า เขาตะโกนเรียกกะลาสีของเขา ข้าพเจ้าส่งให้ฝีพายรีบพายเรือเพื่อจะได้ถึงฝั่งเร็วขึ้น และบอกนายเรือผู้นั้นว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ต้องทำกลอุบายหลอกลวง ที่ทำเช่นนั้นก็เพื่อปฏิบัติตามคำสั่ง ข้าพเจ้าขออย่าให้เขามีความวิตก จะหาเครื่องแต่งกายและสิ่งอื่นที่จำเป็นไว้ให้พร้อม

มีข้าเรือกรรเชียงอังกฤษที่มอวูธก็ไล่ตามเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าคงจะหนีรอดพ้นไปไม่ได้ จึงเทียบเรือของข้าพเจ้าเข้าข้างเรือค้าขายโปรตุเกสลำหนึ่ง ข้าพเจ้าควักปืนสั้นออกมาลือไว้แล้ว บอกนักโทษของข้าพเจ้าว่า “ขึ้นไปบนเรือลำนั้น ถ้าซัดขึ้นจะเอาปืนยิงให้ตาย” เมื่อเราขึ้นไปบนเรือลำนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอให้ต้นหนคุมครองเรา เขาไม่ขัดข้อง แต่มีกะลาสีนำทุเรศแปดหรือสิบคนเท่านั้น ไม่มีกำลังที่จะสู้กะลาสีอังกฤษสามสิบคนที่มอวูธและเตรียมพร้อมที่จะระรานเรา

เมื่อไม่เห็นทางที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ถูกจับไปได้ ข้าพเจ้าจึงบอกนายเรือเรือค้าขายอังกฤษว่า “จงสั่งให้เรือกรรเชียงของท่านกลับไป และจงคิดถึงชีวิตของท่านให้มาก ๆ ถ้ากะลาสีเหล่านั้นไม่ทำตามคำสั่งของท่าน ขึ้นเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าจะฆ่าท่านเสีย เมื่อยังท่านตายแล้ว ข้าพเจ้าก็ยังมับนที่จะป้องกันตัวไม่ให้กะลาสีของท่านมาทำอันตราย ข้าพเจ้าได้ขางเดียว” ข้าพเจ้ากล่าวถ้อยคำด้วยความหนักแน่น นายเรือผู้นั้นไม่ต้องการเสี่ยงโชค จึงร้องตะโกนสั่งให้เรือกรรเชียงกลับไป กะลาสีเหล่านั้นก็ทำตาม เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าเรือกรรเชียงลำนั้นไปไกลแล้ว ข้าพเจ้ากลับลงไปในเรื่องของข้าพเจ้าอีก ชอบคุณต้นหนเรือค้าขายโปรตุเกสแล้ว ข้าพเจ้าส่งศพายให้พายเรือกลับไปบางกอก เมื่อไปถึงเมืองบางกอกแล้วข้าพเจ้าคุมขังนายเรือเรือค้าขายอังกฤษผู้นั้น แต่จัดการไม่ให้เขาได้รับความลำบากยากเข็ญเลย

ข้าพเจ้าได้รับรายงานให้วิชเยนทร์ทราบว่า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการทุกประการ แต่ในรายงานฉบับเดียว

กันนั้นข้าพเจ้าโพนทะนาคำสั่งนั้นด้วย ได้ใช้ถ้อยคำด้วยความระมัด
ระวัง เพราะว่าข้าพเจ้าไม่มีอำนาจมากกว่าเขา และรู้ตัวด้วยว่าเขาเป็น
ศัตรูร้ายกาจนัก ข้าพเจ้าจึงเพียงกล่าววาทะคำสั่งที่มอบหมายมานั้นไม่สม
กันกับตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้า ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะสั่งให้
ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือลงมือทำเอง จะใช้นายทหารที่มี
ยศฐานันดรต่ำกว่าทำก็ได้

ข้าพเจ้าได้ส่งรายงานนี้ไปเมืองละโว้พร้อมกันกับตัวนักโทษ
นายเรืออังกฤษผู้ต้องใช้เงิน ให้วิชเยนทร์เป็นจำนวนถึงสองร้อยชั่ง
ตามที่เขาบังคับให้ใช้ จึงรอดตัวไปได้ ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นวิชเยนทร์
ปฏิเสธว่าไม่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าทำเช่นนั้น ซ้ำกล่าวโทษข้าพเจ้าเป็น
ครั้งที่สองว่าทำการรุนแรงเกินไปและไร้สติปัญญา เขาอ้างว่ามีพระ
บรมราชโองการให้ส่งพระราชอาญาข้าพเจ้า โดยจำกัณฑ์ให้อยู่ห่างจาก
เมืองบางกอกสองร้อยเส้น นี่แหละคือบาปแห่งความชอบที่ข้าพเจ้า
ได้รับพระราชทานเป็นการตอบแทนที่ข้าพเจ้าได้ทำตามคำสั่งที่ได้รับ
มอบหมายให้ฝ่าฝืนความอันตราย

ข้าพเจ้ามีความแค้นเคืองเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก ไม่ซึ่งใจอีก
ว่าจะควรทำอย่างไรต่อไป ทกลงใจแน่วแน่ว่าจะต้องกลับไปประเทศ
ฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด โดยเหตุที่ยังไม่มีโอกาสเหมาะ กำหนดวันที่
จะไปนั้นก็ยังอยู่อีกหลายวัน จึงช้อนความโทมัสเสียใจไว้ ออกท
นรอกอยจนกว่าจะถึงเวลาที่จะไปได้ เพื่อแก้ความรำคาญในเวลาที่อยู่
ในที่จำกัณฑ์ เพราะว่าตั้งแต่ได้รับจดหมายฉบับสุดท้ายนี้จากวิชเยนทร์
ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนเป็นคนที่ถูกเนรเทศ ข้าพเจ้าหาความสนุกเพลิดเพลิน
เพลิดเพลินในการจับจระเข้

ในบริเวณใกล้เคียงเมืองบางกอกนั้น มีจระเข้มาก คนไทยใช้เบ็ด
เป็น ๆ เป็นเหยื่อล่อจับมัน เขาเอาไม้ยาวประมาณสิบนิ้วและใหญ่ปาน
กันเสียมให้แหลมทั้งสองปลาย ผูกไว้ใต้ท้องของเบ็ด เอาเชือกเกลียว
เล็ก ๆ แต่เหนียวมาผูกไม้แหลมนั้นให้ติดต่อกับไม้กระบอกซึ่งเป็นไม้
ชนิดหนึ่งเขามากใช้เป็นที่นั่ง เขาเอาเบ็ดปล่อยลงกลางแม่น้ำ เบ็ดที่ถูก
มัดติดอยู่กับไม้นั้น ได้รับความรำคาญ จึงร้องและดิ้นจะให้หลุดไป
จระเข้มองเห็นเบ็ด ก็กระโจนลงไปในแม่น้ำ ดำน้ำไปจับเบ็ด ไม้
แหลมนั้นก็ติดคอจระเข้

เมื่อคนไทยเห็นว่าจระเข้ติดกับ เพราะว่ามันดิ้นและดึงที่ไม้
กระบอกนั้น เขาจึงร้องเชือกผูกจระเข้ขึ้นมาเหนือน้ำ มันดิ้นรนอย่างไร
ก็หลุดไปไม่ได้ เมื่อมันขึ้นมาพ้นน้ำ หมอจระเข้ก็เอาฉมวกแทงมัน
ฉมวกนั้นมีรูปคล้ายกับขวาน หัวแหลมที่ปลายนั้นมีรูปเหมือนศร
ด้ามทำด้วยไม้ยาวสามศอกเศษ หัวแหลมที่อยู่ปลายด้ามไม้นั้นมีรู
สำหรับเอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ และเหนียวร้อยได้ เชือกนั้นพันไว้รอบ
ด้าม เมื่อหัวแหลมติดจระเข้แล้วเชือกก็ผ่อนตามไป แต่ด้ามไม้
ยังลอยน้ำอยู่ จึงรู้ได้ว่าจระเข้อยู่ที่ตรงไหน เมื่อจระเข้ถูกแทงติดอยู่
กับปลายฉมวกหลายแห่งแล้ว เขาก็ผูกและลากจระเข้ขึ้นมาบนบก ถ้า
มันยังเป็นอยู่ เขาก็เอาขวานฟันมันจนขาดใจตาย

นอกจากใช้เหยื่อจับจระเข้ ยังมีการจับสัตว์น้ำอีกอย่างหนึ่ง คือ
เมื่อคนไทยเห็นจระเข้เข้ามาใกล้เรือ เขาจะร้องโวยวายหรือเอาปืนยิง
ให้ดังกึกก้อง เพื่อมันตกใจ เพราะว่ามันเป็นสัตว์ขลาด เมื่อมันตกใจ
ดิ้นแล้ว มันก็กระโจนลงไปในน้ำ ดำน้ำหนีไปกบดาน ในขณะนั้น

เขาลากเรือหลายลำลงไปลอยอยู่ในแม่น้ำ สัตว์ชนิดนี้อยู่ในน้ำไม่ได้
เกินกว่าครึ่งชั่วโมง ต้องขึ้นมาหายใจ พอมันโผล่ขึ้นมาคนทั้งหลายที่
อยู่บนเรือก็เอาฉมวกพุ่งเข้าไป ถ้าฉมวกถูกปากของมัน ก็จับจระเข้
ได้ง่าย คนไทยพุ่งฉมวกแม่น้ำนี้มาก

ถ้าฉมวกที่มีเข็อกเกลียวผูกติดอยู่ในน้ำ คนที่ถือเข็อก
จึงรู้ได้แน่ว่าจระเข้จะโผล่ขึ้นที่ตรงไหน จึงคอยชี้ที่บอกหมอจระเข้
ให้เอาฉมวกแทงข้างลงไป เมื่อมันถูกฉมวกหลายเล่มแล้ว เขาก็จุกตอก
มันขึ้นมาบนบก และตัดมันเป็นชิ้น ๆ การจับจระเข้ดังที่เล่ามานี้
สนุกมากกว่าใช้เหยื่อจับมัน

เมื่อจระเข้นั้นสีขาวคล้ายเนื้อปลากระเบน ขำพเจ้าได้ลองแล้ว
รสไม่สู้เลวนัก มันเป็นสัตว์ไม่น่าดุเลย มันอยู่ในแม่น้ำยาวตั้งแต่สองวา
ถึงสามวาหนึ่งคอก ขากรรไกรของมันแบน มีเขี้ยวใหญ่ข้างละสอง
เขี้ยว ที่ขากรรไกรบนเขี้ยวหนึ่ง และที่ขากรรไกรล่างอีกเขี้ยวหนึ่ง
มันยื่นออกมานอกปากคล้ายเขี้ยวหมูป่า เพราะฉะนั้นเมื่อมันงับสิ่งหนึ่ง
สิ่งใด เราจะดึงสิ่งนั้นให้หลุดจากปากมันไม่ได้

วันหนึ่งขำพเจ้าไปล่าจระเข้แล้ว กลับมาที่บ้าน พอเข้า
ประตูก็ได้เห็นหน้านักบวชเจสสุทสิรูปอีกโดยที่ไม่ได้นึก ได้ฝันว่าจะได้
พบกันอีกเลย นักบวชสิรูปนี้ ได้แวะเยี่ยมขำพเจ้าก่อนเดินทางไป
ประเทศจีน เห็นท่านครูสรุสสงสารท่านมาก ท่านเล่าว่าเรือที่ท่าน
โดยสารไปนั้นได้ไปแตกอับปางลงที่ใกล้ฝั่งประเทศเขมร ได้รับทุกข์-
เวทนาเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก ต้องเดินบุกเข้าไปในภูมิประเทศที่
ยังไม่มีใครได้เคยผ่านไปเลย ขำพเจ้าต้อนรับท่านด้วยความยินดี

เป็นอันมาก และได้พยายามโดยเต็มความสามารถช่วยเหลือเกื้อหนุน
ให้ท่านล้มความยากลำบากที่ได้ประสบมาแล้ว

โดยเหตุที่ความแค้นเคืองวิชเยนทร์ฝังอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้า
เสมอ ข้าพเจ้าจึงควักกำลังที่ให้ข้าพเจ้าจบนายเรือเรือค้าขายอังกฤษ
กับจกหมายของวิชเยนทร์ตอนรายงานของข้าพเจ้าให้ท่านนักบวชอ่าน
โดยตลอด ถึงแม้ว่าท่านเป็นผู้ที่ระมัดระวังถ้อยคำมากเพียงไร ท่าน
ก็อดกลั้นความโกรธไว้ไม่ได้ เป็นครั้งแรกที่ท่านได้แสดงความเห็น
โดยเปิดเผยว่า เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าต้องไปให้พ้นจาก
ประเทศนี้โดยเร็วที่สุด

ท่านพูดว่าวิชเยนทร์ซึ่งไม่มีความไว้วางใจข้าพเจ้าเลย และ
ต้องการทำลายชีวิตข้าพเจ้า ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้าอยู่เป็นเนือง
นิตย์ ถ้าสิ่งสุดท้ายนั้นเขานึกว่าถ้าทำตามแล้ว ข้าพเจ้าคงจะรอดชีวิต
ไปไม่ได้ แต่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสากลโลกยังทรงคุ้มครองข้าพเจ้า
อยู่ ข้าพเจ้าจึงยังมีชีวิตอยู่ได้ ท่านแนะนำข้าพเจ้าไม่ให้เอาเปรียบ
พระเมตตาคุณอันสูงส่งแห่งพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่มากเกินไป ควรรีบ
ไปเสียจากประเทศไทย ที่ซึ่งชีวิตของข้าพเจ้าอยู่ในอันตรายมิเว้นวัน
ท่านนักบวชทั้งสองรูปนี้ได้ปลอบใจข้าพเจ้าเป็นอเนกประการ ข้าพเจ้า
ได้พยายามที่จะเชิญให้ท่านอยู่กับข้าพเจ้านาน ๆ แต่ล่วงมาได้สองวัน
ท่านก็แสดงความประสงค์ว่าจะต้องขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อหาเรือที่
จะโดยสารไปประเทศจีนอีก

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนาที่จะเลื่อนกำหนด
วันไปจากประเทศนี้อีกต่อไป จึงได้ตกลงใจจะโดยสารเรือของบริษัท

บุรพทิศ ซึ่งมาจอกอยู่ที่สันดอนหลายวันแล้ว เรือสำเภาบรรทุกสินค้า
จากเมืองปอนทิจีรีมาชายฝั่งนี้ และบรรทุกสินค้าจากประเทศไทย ไป
ขายในมณฑลประเทศ

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ในประเทศนี้
มาทั้งนี้ และพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้า
เป็นอันมาก ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะ ไปจากประเทศไทย
อย่างคนที่หนีการเกณฑ์ทหาร ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยังวิชเยนทร์
ขอให้กราบถวายบังคมลาแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอ้างว่าโรคภัยซึ่ง
เบียดเบียนข้าพเจ้าทำให้กำลังกายอ่อนเพลียลงทุกวัน ไม่สามารถที่จะ
อยู่ในพระราชอาณาเขตนี้ต่อไปได้อีก ข้าพเจ้าจะเข้าไปในพระราช
สำนัก เพื่อกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ ถ้าวิชเยนทร์
เห็นว่าจะจัดให้ข้าพเจ้าเฝ้าได้ตามคำขอร้องข้าพเจ้า เขาหาเห็นชอบ
ด้วยไม่ และโดยเหตุที่เขา ไม่กลัวว่าข้าพเจ้าจะกลับไปพุกในประเทศ
ฝรั่งเศส ให้มีความเสียหายแก่ตัวเขาแล้ว เขาก็มีจดหมายตอบมาว่า
พระนารายณ์มหาราช ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะบังคับใจข้าพเจ้า
ข้าพเจ้ามีเสรีภาพที่จะลาออกจากตำแหน่งได้ตามชอบใจ

ก่อนออกจากบางกอกข้าพเจ้า ได้มีจดหมายถึงขุนนางหนุ่มน้อย
ผู้หนึ่ง ชื่อพระบิษ ซึ่งเป็นมิตรกัน เขารักข้าพเจ้ามาก เป็นคนมีความ
กตัญญูกตเวที เพราะว่าข้าพเจ้าได้ช่วยให้พ้นจากการลงพระราชอาญา
เข็มน ตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นผู้เป็นคนโปรดปรานของพระนารายณ์มหาราช
ได้ทรงพระกรุณามากกว่าเด็กหนุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชสำนัก ก็รอด
พระอาญาไปไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้า

เขียนจดหมายฉบับนั้น ไปลาพระบิ๊ยกลับไปประเทศฝรั่งเศส ขอย่า
ให้เขาสัมมิตรไมตรีของข้าพเจ้า และขอให้รักชนชาวฝรั่งเศส ผู้สั่งสอน
ศาสนา และนักบวชเยซูอิต ขอให้เขาคุ่มครองคนเหล่านี้ตั้งที่เคย
คุ่มครองมาแต่ก่อน

พระบิ๊ยกมีความเสียใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าจะ ไปจากประเทศนี้
จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
เขามีจดหมายเล่ามาว่า พระนารายณ์มหาราช ทรงประหลาดพระราช
หฤทัยที่ไม่ทรงทราบว่าข้าพเจ้าจะไปจากประเทศนี้ก่อนเลย จึงรับสั่ง
ถามวิชเยนทร์ว่า เหตุไรข้าพเจ้าจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง
ไปรดเกล้าฯ ให้ตามตัวข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าและกราบทูลชี้แจงว่าข้าพเจ้า
มีความโหม่นสน้อยใจด้วยเรื่องอะไร เมื่อวิชเยนทร์ได้สดับพระราช
กระแสถึงที่เขียนมาข้างบนนี้แล้ว เขารู้สึกลำบากใจมาก เขาไม่ตอง
การให้ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชสำนักเลย แต่พระราชกระแสให้มี
ความชัดเจนว่าให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า วิชเยนทร์จึงส่งนายทหารชาติ
ไปรดทูตคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนซื่อสัตย์แก่ตัวเขามาก ให้มาหาข้าพเจ้า
บนเรือค้าขายฝรั่งเศส และให้บอกข้าพเจ้าว่า ไปรดเกล้าฯ ให้เขามา
พาตัวข้าพเจ้าไปเฝ้าในพระราชสำนัก

หลุมที่วิชเยนทร์ขุดไว้ด้วยความมุ่งหมายจะให้ข้าพเจ้าตกนั้น
บังปากหลุมไว้ ไม่สนิทนัก ข้าพเจ้าทราบอยู่ดีแล้วว่าพระนารายณ์
มหาราช ไม่เคยทรงใช้ผู้หนึ่งผู้ใดให้เป็นผู้เชิญพระราชกระแสเลยนอก
จากทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ท่านเจ้าคณะเคอะเมเตลโลโปลิส
ท่านมานูเอล และผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้น เวลา

นายทหารโปรตุเกสพุกอยู่กับข้าพเจ้า ไม่ยับยั้งที่จะเตือนข้าพเจ้าว่าอย่า
ไว้ใจคน ๆ นั้นเลย

ท่านเจ้าคณะเดอะเมเทลโลโปลิสจึงมือข้าพเจ้าห่างออกไปแล้ว
บอกให้ข้าพเจ้าระวังตัวให้มาก ๆ อย่ายอมไปอยู่ในเงื้อมมือของชาว
โปรตุเกส ท่านรู้จักวิชเชนทร์ก็ ไม่ต้องสงสัยเลยพวกทหารโปรตุเกส
เหล่านั้น ได้รับคำสั่งวิชเชนทร์ให้มาฆ่าข้าพเจ้า เมื่อมันฆ่าข้าพเจ้าตายแล้ว
วิชเชนทร์ก็สั่งให้นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นไปแขวนคอเสีย เพื่อทหาร
คนนั้น ไม่สามารถที่จะชดวิชเชนทร์ได้ เสร็จแล้ววิชเชนทร์ก็นำความ
ขึ้นกราบบังคมทูลพระนารายณ์มหาราชว่า ได้สั่งให้ฆ่าทหารโปรตุเกส
เพราะว่าทหารนั้นมีความผิดที่ได้ฆ่าเซวาลเอร์เดอะฟอร์บั้ง ท่านเจ้า
คณะเดอะเมเทลโลโปลิสพุกว่า พระนารายณ์มหาราชเคยทรงเชื่อ
ถ้อยคำวิชเชนทร์เสมอ ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ท่านขอให้
ข้าพเจ้าเชื่อท่านเด็ก อย่าไปอยู่ในเงื้อมมือศัตรูที่เฉลียวฉลาดและ
โหดร้ายเช่นนั้น เมื่อมีทางที่จะหนีภัยได้แล้ว ก็ย่อมมีความสุขมากกว่า

ข้าพเจ้าขอบพระคุณท่านเจ้าคณะเดอะเมเทลโลโปลิสที่ได้มีความ
กรุณาเตือนสติข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงบอกนายทหารโปรตุเกสว่าข้าพเจ้าไม่
เชื่อพระราชกระแสที่เขาเชิญมา พระนารายณ์มหาราชได้พระราชทาน
พระบรมราชานุญาตให้ข้าพเจ้ากราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง
หน้าที่แล้ว จึงไม่เข้าใจว่าเหตุไรจึงทรงเปลี่ยนพระราชกระแสไปเป็น
อย่างอื่น และมีพระราชประสงค์ให้ข้าพเจ้าอยู่ต่อในประเทศนี้ โดย
ที่ไม่ทรงพระราชวิจารณ์สาเหตุที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลไว้แล้ว ขอ
ให้นายทหารโปรตุเกสกลับไปเด็ก และเรียนวิชเชนทร์ให้ทราบคำตอบ
ของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าพูดทั้ง ๆ เช่นนี้ ก็เพราะว่าข้าพเจ้าจะไม่ต้องอยู่ในประเทศนอกนานวัน จึงไม่ต้องกลัวว่าวิชนยนตร์จะเกลียดชังข้าพเจ้าอีกเท่าไร ความจริงรุ่งขึ้นเรือกักใบออกไปจากประเทศไทย ข้าพเจ้าดีใจเป็นอันมากและล้มความลำบากที่ได้ประสบมา เมื่อเรือผ่านช่องแคบมาลาคา มีลมพัดหวนมา เราจึงทอดสมอลง ขึ้นไปบนบก และรับประทานหอยนางรมอร่อยมาก เราต้องกะเทาะมันออกจากหิน และกินมันที่ริมฝั่งนั่นเอง เพราะว่ามันเกาะติดอยู่กับศิลาแน่นมาก จะปลื้กออกมาหาได้ไม่

ในเวลาที่เราทอดสมอกอยู่ริมฝั่งนี้ ข้าพเจ้าได้เดินเข้าไปในป่า ได้พบถ้ำที่สิงของสัตว์ป่า ข้าพเจ้าเดินเข้าไป เพื่อจะล่ามันมาเป็นอาหารได้บ้าง ในขณะที่เดินไป เหลียวซ้ายแลขวา ข้าพเจ้าได้เห็นถึงขนาดใหญ่ตัวหนึ่ง สดแพรวพราว เดินตรงมายังข้าพเจ้าด้วยอาการกริยาองอาจ ถ้าข้าพเจ้าไม่มีปืนอยู่ที่มือแล้ว ก็คงกลัวมันมาก เมื่อข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้มันประมาณสี่วา ข้าพเจ้ายกปืนขึ้นยิงมันล้มลงตายคาที่

สัตว์นั้นขมิงทั้งมาก หางยาวเท่ากับหางสิงโต สูงกว่าสองศอกครึ่ง ที่หน้าของมันทั้งยาวและกว้าง มีผมหงอกเหมือนคนขมิง คนพื้นเมืองบอกข้าพเจ้าว่าเกราะหัดมากที่ยิงมันตายได้ สัตว์ชนิดนี้แข็งแรงมาก มันคงหักคอข้าพเจ้าถ้าข้าพเจ้ายิงผิด ข้าพเจ้าได้ไปตามพวกกะลาสีมาหามันไป คนเหล่านั้นพูดว่าตั้งแต่อยู่มาในมัธยมประเทศยังไม่เคยเห็นสิงโตใหญ่โตเท่าตัวนี้เลย

จากช่องแคบมาลาคาเราผ่านไปทางหมู่เกาะนิโคบาร์ มีคนป่าอยู่ถิ่นมาก ทั้งผู้หญิงและผู้ชายเดินไปไหน ๆ ที่นابل่า จับปลาและ

เก็บผลไม้ในป่ามาเป็นอาหาร เกาะเหล่านี้ไม่มีข้าวและผักสด ธัญญา
พืชใด ๆ ที่ใช้เป็นอาหารหามีไม่ หมู่เกาะอันตามานอยู่ห่างจากหมู่เกาะ
นี้ประมาณสามพันเส้น เราแลเห็นได้แต่ไกล ๆ ผู้ที่อาศัยอยู่บนเกาะ
เหล่านี้เป็นคนกินเนื้อคน และเป็นคนที่ชั่วร้ายที่สุดในแถบทวีปนี้

ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองปอนติกเจอร์ อันเป็นที่ตั้งคลังสินค้าที่
ลือชื่อกที่สุดแห่งหนึ่งของบริษัทบริตทิก มีผู้อำนวยการคนหนึ่งและ
เสมียนพนักงานหลายคน ฝ่ายที่ทอด้วยฝ้ายและผ้าอื่น ๆ ซึ่งประดิษฐ์
ขึ้นในมัธยมประเทศนั้นมียุทคลังสินค้าเป็นอันมาก เรือของบริษัท
บริตทิกมาจากประเทศฝรั่งเศสทุกปี และบรรทุกผ้าเหล่านี้ไปเมือง
ปอร์ตแลนด์

ม. มาร์ตัง ซึ่งเป็นผู้อำนวยการของคลังสินค้านี้ ได้ต้อนรับ
ข้าพเจ้าด้วยอัชฌาสัยไมตรีดีอย่างยิ่งตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น
ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสเร็วตามความประสงค์
ของข้าพเจ้าได้ เพราะว่าต้องรอเรือที่จะมาจากทวีปยุโรป บินมาถึงช้า
กว่ากำหนดมาก เวลาพักอาศัยอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้เที่ยวล่าสัตว์ใน
ประเทศนี้ มีสุนัขจิ้งจอกชนิดหนึ่งเรียกว่า สุนัขสีลูกเกาลัด ข้าพเจ้า
จับมันได้ทุกวัน ได้ใช้สุนัขสำหรับจับกระต่ายป่า ที่ข้าพเจ้าหลัไว้ก็แล้ว
จับมัน ได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมาก

ในการจับสุนัขจิ้งจอกนั้น ข้าพเจ้าเกือบเสียชีวิตไปครั้งหนึ่ง
เสมียนทำการในเรือของบริษัทบริตทิกฝรั่งเศส ซึ่งเพิ่งมาถึงที่นี่ ได้มา
ขอให้ข้าพเจ้าไปล่าสัตว์ด้วย เมื่อได้ตามสุนัขจิ้งจอกมาได้สองสาม
ชั่วโมงแล้ว สุนัขที่ข้าพเจ้าได้หลัไว้แล้วนั้นเกือบจับสุนัขจิ้งจอกได้

ตัวหนึ่ง ถ้ามันไม่ทันหนีลงรูไปได้ เพื่อไล่ให้มันออกมาจากรูต้องเอา
 ควันรมมัน ข้าพเจ้าจึงเอาฟางข้าวยัดลงไปในรูและเอาไฟจุดฟางนั้น
 ในขณะที่ข้าพเจ้าก้มลงเป่าไฟ สัตว์ชนิดหนึ่งกระโจนออกมาจากรู
 โดยแรงจนข้าพเจ้าล้มลงกลิ้งอยู่ในกองไฟและควัน สัตว์ตัวนั้น
 กระโจนเฉียดหน้าข้าพเจ้า แล้วกระโจนลงไปใต้มันน้ำเร็วกว่าข้าพเจ้า
 ลูกขนิยนได้เสียอีก เสมียนบริษัทบรรพทิศฝรั่งเศสผู้นั้นบอกข้าพเจ้าว่า
 สัตว์ที่กระโจนลงไปใต้มันน้ำนั้นคงเป็นจระเข้หรือเหี้ย อย่างไรก็ตามก็
 ข้าพเจ้ามีความตกใจมาก เพราะหัดเหวี่ยงเก็นที่รอดชีวิตมาได้

ชาวเมืองปอนตีเจรนั้นมีผิวเนื้อดำมาก แต่ไม่ดำเท่าพวกแขก
 “กัฟฟรี” ในทวีปแอฟริกา ใบหน้าของเขากระทั่งดำ คาคมหวานและ
 งามมาก ไร้ผมยาวถึงบั้นเอว ชนชาตินี้แบ่งกันเป็นชน ๆ หรือจำพวก
 พราหมณ์ซึ่งเป็นหัวหน้าศาสนานี้เป็นผู้ที่คนนับถือมากกว่าผู้อื่น ต่อ
 จากนักรบพวกคนเลี้ยงแกะ ชนชาตินี้สมสู่กันแต่ในจำพวกของตน
 เพราะเหตุฉะนั้นคนเลี้ยงแกะไม่มีหวังที่จะแต่งงานกับพราหมณ์ได้
 ถ้าผู้ชายชนสกุลสูง ไปแต่งงานกับผู้หญิงชนหรือสกุลต่ำกว่า ผู้ชาย
 คนนั้นก็ต้องละสกุลของตนมาเป็นสกุลของผู้หญิง ส่วนผู้หญิงนั้น
 หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าไปแต่งงานกับผู้ชายต่างสกุลกัน ฐานะของตน
 หาเสื่อมสูญไม่ ในบรรดาชนจำพวกต่าง ๆ นี้ ยกเว้นจำพวก
 “ปารายัน” ที่ใคร ๆ เห็นก็สะอึกสะเอียน เพราะว่าเขากินสัตว์ทุกชนิด
 เป็นอาหาร จำพวกทำเกือกถูกรังเกียจที่สุด^(๑)

(๑) คนในชมพูทวีป (คืออินเดียและเรียกต่อมาว่ามัธยมประเทศ) นั้น แบ่ง
 ออกเป็น ๔ จำพวกหรือวรรณะ คือ ๑. กษัตริย์ มีฐานะทางรักษายบ้านเมือง ๒. พราหมณ์
 จำพวกเล่าเรียนมีฐานะทางสั่งฝึกสอนและทำพิธี ๓. แพศย์ จำพวกพลเรือนมีฐานะทางทำนา
 ถิ่นชาย และ ๔. ศูทร จำพวกคนงานมีฐานะทางรับจ้างทำการทำของ นอกจากนี้
 ยังมีอีกหลายจำพวกแต่เป็นจำพวกที่ต่ำกว่าสี่จำพวกนี้ เช่นพราหมณ์สมสู่กับศูทรมีบุตร
 ออกมา เรียกว่า จัณฑาล คนเลี้ยงแกะในที่นี้คงนับเข้าจำพวกแพศย์ และคนทำเกือก
 ก็อยู่ในจำพวกศูทร ปารายันนั้นเป็นภาษาทมิฬ ฝรั่งเศสใช้คำว่า Paria

ชนชาตินี้ซึ่งเป็นคนนับถือเทวรูป มีเทวสถานทีลือนามอยู่
 แห่งหนึ่งห่างจากเมืองปอนติเจรราวร้อยเส้น เขาพากันไปนมัสการ
 เทวรูปนั้นทุกปี คนที่อยู่ใกล้เคียงก็พากันไปเหมือนกัน ข้าพเจ้า
 เป็นคนที่อยาก رؤอยากเห็น ได้ไปกับเขาด้วย เมื่อทำพิธีของต่าง ๆ ใน
 เทวสถานนั้นแล้ว เขาเชิญเทวรูปออกมาข้างนอก ประดิษฐานเทวรูป
 อันใหญ่โตมหึมาและบีคทองงามมากไว้บนรถสี่ล้อ รูปเทพบุตรและ
 เทพธิดานั้นหันหน้าเข้าหากัน รูปเทพธิดา ทำทางเต็มไปด้วยรากะ
 ตั้งอยู่หน้ารถ เทพบุตรก็มีทำทางไม่ผิดกันกับรูปเทพธิดานัก

คนราวสองสามร้อยคนอุคตลากเชือกที่ผูกรถนั้น คนอื่น ๆ ที่มี
 มากจนนับไม่ถ้วน ได้วิ่งเข้าไปนอนพิงพาดกลิ้งเกลือกอยู่ใกล้ ๆ รถ
 ด้วยความศรัทธาแก่กล้าร้องเกรี้ยวกราวอึงคะนึงทั่วไป บางคนก็โง่จน
 เหลือเกินได้เหวี่ยงตัวลงไปใต้ล้อรถ เชื่อกันว่าคงจะถึงซึ่งสันติสุข
 เมื่อถูกรถที่เชิญเทวรูปทับตาย

เสร็จพิธีแล้ว ข้าพเจ้าได้เห็นผู้ชายและผู้หญิง ซึ่งกลิ้งเกลือกไป
 ตามพื้นดิน ได้พากันไปกลิ้งตัวรอบเทวสถานอีก ข้าพเจ้าจึงถามว่า
 เหตุไรคนเหล่านั้นจึงทรมาณตัวให้ร่างกายบอบช้ำเช่นนั้น คนเหล่านั้น
 เกือบเปลือยกาย มีแต่ผ้าผืนหนึ่งพันตัวตั้งแต่เอวลงไปถึงโคนขา
 เท่านั้น เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาไม่มีลูก จึงเชื่อว่าการทรมาณตัวเช่นนั้น
 จะทำให้เทพเจ้าประสาทพรให้มีลูกได้ ข้าพเจ้าทราบเพียงนี้เท่านั้น
 เพราะว่าตามทีเลามาข้างบนนั้นแล้ว นอกจากคนนับถือเทวรูปเท่านั้น
 ไม่มีใครเข้าไปในเทวสถานได้

ล่วงมาอีกสองวัน ข้าพเจ้าไปที่เทวสถานอีก เพราะอยาก رؤอยาก
 เห็นจริง ๆ ว่าจะมีอะไรอยู่ข้างในนั้น ข้าพเจ้าไปที่หน้าประตูเทวสถาน

กับชาวฝรั่งเศสอีกเจ็ดคน ซึ่งมีความประสงค์จะเข้าไปดูเหมื่อนกัน
หัวหน้าพราหมณ์ไม่ยอมให้เราเข้าไป อ้างว่าถ้าอนุญาตให้คริสต์
ศาสนิกชนเข้าไปแล้ว ศาสนาจะเสื่อม เมื่อเขายกเสาเหตุนี้ขึ้นมาห้าม
แล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้พูดตอบอย่างไร เดินเข้าไปใกล้ควัพราหมณ์ผู้นั้น
แล้วกระซอกมิดที่เห็นขอยุทสาวยรักเอาจของเข เขาปลายมิกจิมพุงแล้ว
ชู้ว่าจะฆ่าเสีย ไม่ทันต้องบอกให้หนีเอาตัวรอด เขากวิ่งไปเสียแล้ว
เราจึงพากันเข้าไปในเทวสถาน ซึ่งกว้างขวางใหญ่โตมาก ได้เห็น
แท่นเทวรูปขนาดต่าง ๆ อยู่ในท่าทางเต็มไปทั่วระกะทั้งนั้น

ในขณะที่เราเที่ยวดูเทวรูปเหล่านั้นด้วยความเพลิดเพลิดใจ
พราหมณ์ที่เฝ้ารับความศุหมันได้ร้องเรียกคนที่อยู่ใกล้เคียงเทวสถานนั้น
แล้วเดินตรงมายังเรามีคนตามด้วยมากกว่าสามร้อยคน แต่ชนชาตินี้
ซึ่งไม่มีความกล้าหาญเลย มีความสะทกสะท้านมาก เมื่อแลเห็นเรา
มีอาวุธปืนอยู่ทุกคน ไม่มีคนหนึ่งคนใดกล้าเข้ามาใกล้เราเลย

ในเวลาทีใกล้ ๆ กันนี้ เรือของบริษัททำการค้าขายในมัธยม
ประเทศลำหนึ่งจะชักใบไปเมือง มัสสุติปัตทาน ซึ่งเป็นเมืองลือนามว่า
สมบูรณ์ด้วยสินค้านานัปการ โดยเหตุที่เรือที่จะมาจากประเทศฝรั่งเศส
ยังไม่มาถึง ข้าพเจ้าจึงตกลงใจที่จะโดยสารเรือลำนี้ไปจนถึงเมือง
กุลกอนตาซึ่งอยู่ห่างจากที่นราวสามพันเส้น ในขณะที่พระเจ้าโมก
มหाराชยกทัพมาล้อมเมืองนี้ไว้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะดูทวิธ
ของชนชาตินี้ว่าเขาล้อมและยกเข้าตีเมืองอย่างไร แต่ข้าพเจ้าไปไม่ถึง
เมืองกุลกอนตาตามที่เฝ้าตั้งใจไว้ ทั้งจะเล่าต่อไปข้างล่างนี้

เมื่อเราออกจากเมืองปอนทิจเร็นนั้นเป็นฤดูกาลฤดูร้อน การเดินทางสะดวกเรียบร้อยทุกประการ เราจึงไปถึงเมืองมัสสุลีปาตานได้เร็ว เมื่อเรืออยู่ห่างจากเมืองราวแปดร้อยเส้น เราได้เห็นเมฆดำและหนามากลอยมาจากฝั่ง จึงนึกว่าจะมีพายุใหญ่ เราจึงม้วนมัตใบเรือไว้ให้แน่น เพราะเกรงว่าเรือจะถูกพายุล้มจมลง แต่เมฆนั้นลอยข้ามเรือของเราไป ฝนตกลงมาเล็กน้อยแล้วก็มีแมลงวันตัวใหญ่ ๆ คล้ายกันกับแมลงวันซึ่งเราได้เคยเห็นในประเทศฝรั่งเศส ที่หยอกใส่ข้างเนื้อวัวทำให้มีหนอนขน แมลงวันเหล่านี้มันมีสีม่วง พวกกะล่ำสี้ได้รับความรำคาญมาก ไม่มีใครเลยที่ไม่หนีไปซ่อนตัว ทะเลนั้นเต็มไปด้วยแมลงวันชนิดนี้ บนเรือก็มามากคองคักหน้ามากกว่าร้อยถึงมาด่างเรือของเรา

ประมาณสี่ร้อยเส้นจากเมืองมัสสุลีปาตาน เรามองไปแลเห็นหมอกปกคลุมอยู่ เมื่อเรือเข้ามาใกล้ หมอกนั้นก็แผ่กว้างออกไปจนไม่แลเห็นอะไรเลย คนเดินเรือต้องคอยสังเกตยอดภูเขาจึงนำเรือเข้าไปได้ เมื่อเรือเข้าไปใกล้ฝั่ง หมอกที่เราเห็นนั้นไม่ใช่อื่นไกล คือฝูงแมลงวันนั่นเอง แต่ไม่ใช่ชนิดเดียวกับแมลงวันที่เราเห็นครั้งแรก แมลงวันชนิดนี้มีสีปีก และรูปร่างคล้ายกันกับที่ลอยอยู่บนน้ำทางของมันมีตาขี้เหล็กและกำลังขี้กัน

ยังเข้าไปใกล้ฝั่งก็ยิ่งมากขึ้น มากจนแลไม่เห็นฝั่ง เราต้องเอาลูกตั้งหยั่งน้ำเรือไป เมื่อถึงน่านน้ำที่เรือจะทอดสมองได้ เราก็จอดเรืออยู่ที่ตรงนั้น เติมน้ำมันของบริษัตก้าขายในมัธยมประเทศชื่อ เกอระลังทะเล ซึ่งได้รับคำสั่งให้ไปตรวจคลังสินก้า ไต้ไขในเรือ

กรรเชียง คันหนและข้าพเจ้าก็ถามเขาไปด้วย แผลงวันเหล่านี้น่าจะมีมากเหลือเกิน เราต้องบรรทุกเข็มขัดติดลงไปในเรื่องกรรเชียงด้วยเพื่อจะไม่หลงทาง เพราะว่าแผลงวันเหล่านี้น่าจะกลับพันกันด้วย ในที่สุดเราก็ขึ้นไปบนฝั่งได้

ที่ท่าเรือไม่มีใครเลย คนที่เกยรู้จักเมืองมัสสุลีปานานเป็นมัตถุเทศก็นำทางเราไปที่สุลกสถาน ถึงแม้ว่าประตูหน้าต่างสุลกสถานนี้เปิดอยู่ เราก็ไม่เคยเห็นคนสักคนเดียว เราเดินเข้าไปตรวจดูทุกห้องก็ไม่พบใครเลย ประหลาดใจที่ไม่พบผู้หนึ่งผู้ใดเลย เราจึงพากันไปที่คลังสินค้าของบริษัทค้าขายในมัธยมประเทศ เดินไปหลายถนน ก็ไม่พบคนสักคนเดียว เงียบสงัดทั้งเมือง ทั้งได้กลิ่นเน่าคั่วๆ เราก็เข้าใจว่าคงมีโรคร้ายเกิดขึ้น

เดินเข้าไปนานนักหนาแล้ว ก็มาถึงที่ทำการของบริษัทค้าขายในมัธยมประเทศ เราเห็นประตูเปิดอยู่ ก็เดินเข้าไปพบผู้อำนวยการนอนตายอยู่ เห็นจะพึงหมดลมหายใจ เพราะว่าศพยังไม่ขึ้นคองมีผู้รายมาปล้นแน่ เพราะว่าสิ่งของตกกระจัดกระจายทั่วไป เมื่อเห็นภาพที่น่ากลัวดังนี้ ข้าพเจ้าเดินออกไปที่ถนนบอกเดอะลิ่งทระว่า “เรากลับไปเรือกันเถิด ไม่เห็นว่าจะมีสารประโยชน์อะไรที่จะมาอยู่ที่นี้” เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาได้รับคำสั่งให้มาตรวจการแล้วทำรายงานไปให้บริษัท ไม่ยอมกลับไปลงเรือก่อนสืบถามผู้หนึ่งผู้ใดให้รู้แน่ๆว่าเกิดเหตุอะไรกันขึ้น

เราจึงเดินต่อไป และได้มาถึงคลังสินค้าของบริษัทค้าขายอังกฤษ เราเห็นหน้าต่างประตูเปิดอยู่ จึงเคาะประตูอยู่นาน ก็ไม่มี

ใครมาเปิดให้ ออกจากที่นั่นเราไปที่คลังสินค้าของบริษัทค้าขายวิสกี้
บริษัทนั้นมีคนทำงานแปดสิบคน ที่เหลือนั้นชีวิตอยู่เพียงสิบสี่คนเท่านั้น
รูปร่างเป็นผีนามากกว่าเป็นคน คนเหล่านั้นบอกเราว่ากาฬโรคได้ระบาด
ไปในเมืองนี้ พลเมืองตายโดยมาก นอกนั้นหนีออกไปนอกเมือง
เขาบอกเราไม่ได้ว่าคนทำงานที่คลังสินค้าฝรั่งเศสนั้นไปอยู่ที่ไหน เพราะ
ว่าไม่ได้รับข่าวคราวเลย คนอังกฤษได้ละทิ้งคลังสินค้าของเขา เมื่อ
เห็นคนทำงานตายลงหลายคน ส่วนพวกชาววิสกี้ที่นั่นเขามีทรัพย์สิน
ที่คลังสินค้านั้นมาก ถ้าทิ้งไปก็มีโทษถึงประหารชีวิต ถ้าไม่มีข้อห้าม
นั้นแล้ว ก็ไม่ยอมอยู่ที่นั่น

โดยเหตุที่เมืองเกราะที่ร้ายอยู่ในภาวะเช่นนั้น ก็ไม่มีเรือที่
ข้าพเจ้าจะโดยสารไปเมืองกุลคอนคาได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ศึกษา
วิธีการล้อมเมืองนั้น เราต้องกลับไปลงเรือที่มาจากเมืองปอนดีเชอร์
รายงานสิ่งที่เราได้เห็นและข้อความที่สืบมาได้ ในทันใดนั้นเราชักใบ
ขึ้น ไม่ยอมอยู่ในที่นั่นอีกต่อไป เราตั้งเข็มเดินเรือไปเมืองมะริค
ซึ่งอยู่ในประเทศไทย แต่โดยเหตุที่เมืองมะริคอยู่ไกลจากพระราช-
สำนักพระนารายณ์มหาราชา ไกลกว่าร้อยโยชน์ และข้าพเจ้าอยู่บน
เรือฝรั่งเศส จึงเชื่อว่าจะปลอดภัย ไม่ต้องกลัวความพยายามคร่ำครวญ
ของวิซเซนทร์

ออกจากเมืองมัสนุลีปากานได้สามวัน กะลาสี่สองสามคนที่ขึ้น
ไปบนบกบ่นว่ยลง ไม่มีใครทราบสาเหตุของโรค แพทย์เห็นว่ามีไข้
จึงเจาะเนื้อเอาโลหิตออก วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้ามีไข้ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอม
ให้แพทย์เจาะเอาโลหิตออก พวกกะลาสีทุกคนที่มาในเรือกรรเชียง

ก็ป่วยมีอาการอย่างเดียวกัน แพทย์ได้เจาะเอาโลหิตออกเช่นเดียวกัน
กับกะลาสีที่เริ่มเจ็บก่อน ล่วงไปไม่กี่วันกะลาสีเหล่านั้นก็ตายตาม ๆ
กันไป

ไข้ของข้าพเจ้าก็หนักขึ้น เหงื่อไหลโซมตัว อาการทรุดลงจน
พูดไม่ได้ ความร้ายแรงของโรคนี้ทำให้ตามัวจนจำสิ่งของไม่ได้ถนัด
สิ่งที่ร้ายนั้นเสียบียงอาหารมีน้อยลง จะหาอะไรมาปรุงเป็นแกงจืดก็
ไม่ได้ เพราะว่าเมื่อเราออกจากเมืองปอนติเจรีนั้น เราบรรทุกเสียบียง
มาน้อย ในขณะที่นั้นเมืองนั้นไม่มีเสียบียงอาหารพอ คนเกือบอดกัน
ตายอยู่แล้ว

ตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้ายังไม่เคยอยู่ในที่อันตรายมากเหมือนครั้งน
เลย ไม่รู้ว่าจะทำอะไร จึงส่งคนใช้ซึ่งไม่ยอมทั้งข้าพเจ้า ให้ไปริน
เหล้าอิหร่านที่ข้าพเจ้ามีอยู่มาก มาให้ข้าพเจ้าได้ดื่มเข้าไปครึ่งถ้วยแล้ว
หลับสนิทไป ล่วงมาสองสามชั่วโมงข้าพเจ้าตื่นขึ้น เหงื่อไหลโซมตัว
ตาสว่างไสวเห็นคนชนมาก ข้าพเจ้าจึงดื่มเหล้าเข้าไปเต็มถ้วย หลับไป
อีกพักหนึ่ง เมื่อตื่นขึ้นครั้งที่สองเหงื่อไหลโซมตัวอีก และมีกำลังมาก
ขึ้น เห็นว่าสุรานเป็นยาแก้ไขได้ดี จึงดื่มเข้าไปอีก และเอาขนม
บิสกิตแช่สุรากินไปด้วย ข้าพเจ้ารับประทานสุราเป็นยาแก้พิษไข้ตั้งน
เรื่อยมาหลายวัน อาการไขก็ดีขึ้นเป็นลำดับมา

ม. เตะลงทะเลและคั่นหนเรือฝรั่งเศส ซึ่งป่วยมีอาการเช่นเดียว
กันกับข้าพเจ้า เอาอย่างข้าพเจ้า ไม่ยอมให้หมอเจาะเนื้อเอาโลหิตออก
และไม่ยอมกินยาอย่างอื่นนอกจากตำรายาของข้าพเจ้า อาการป่วยก็

ทุเลาลง และรอดตายทั้งสามคน เมื่อมาถึงเมืองมะริค เราได้รับเสียบ้าง
 อาหารเป็นอันมาก ก็หายป่วยไปไหนมาไหนได้ตามชอบใจ ในจำนวน
 คนสิบเจ็ดคนที่ลงไปในเรื่องรเรเชียงนั้น สิบสี่คนยอมให้เจาะเนื้อเอา
 เลือดออก และไม่รอดตายสักคนเดียว เกอะลึงทะ ต้นหนและข้าพเจ้า
 รอดชีวิตมาได้ ก็เพราะว่าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเนื้อเอาเลือดออก
 เพราะฉะนั้นพิสูจน์ได้แน่ๆ คนที่เป็นกาฬโรคนั้น ถ้าแพทย์เจาะเอา
 โลหิตออกแล้วก็ตายทุกคน

สองสามวันภายหลังที่เรือมาจอดอยู่ที่มะริค ม. เกอะแบเรต์กับ
 ขุนนางไทยหลายคนก็มาถึง เขามาจากเมืองละไว ประเทศฝรั่งเศส
 ได้แต่งตั้ง ม. เกอะลาตูแบร์และตัวเขามาทำหน้าที่สื่อสัญญาการค้าขาย
 กับวิชเยนทร์ และจัดการเรื่องต่างๆ ให้เป็นการเรียบร้อย เห็นได้ว่า
 แปร้ตาทหารที่ ได้รับฉันทะไปเจรจาชักชวนประเทศของเราให้จ้กส่ง
 ราชทูตมานั้นทำการสำเร็จ ตามที่ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว
 แปร้ตาทหารก็ถูกวิชเยนทร์หลอกลวง ท่านนักบวชเยซูอิตรูปนี้เชื่อมั่น
 ว่าเป็นการทะนุบำรุงศาสนาและอาณาภาพฝรั่งเศสให้แผ่ไพศาลไปใน
 ประเทศไทย จึงได้ไปรายงานให้ทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระเจ้า
 อยู่หัวของเราว่าวิชเยนทร์มีความตั้งใจจริง พระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อ
 ถ้อยคำของนักบวชเยซูอิตรูปนี้ จึงทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยว่า
 ควรมีพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช แล้วโปรดเกล้าฯ
 ให้ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย ให้เซวาลิเออร์ เกส์ ฟารจส์
 เป็นผู้บังคับการ เมื่อเกส์ฟารจส์มาถึงเมืองบางกอกแล้ว ก็ได้ควบคุม
 บ่อนปรนการตามความที่ได้สัญญากันไว้

ขุนนางไทยที่เป็นราชทูต^(๑) ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับ ประเทศฝรั่งเศสอยู่ในจำพวกขุนนางที่มากับเคอะแบเรต์ด้วย เมื่อเขา แลเห็นข้าพเจ้า เขาวิ่งเข้ามาหาข้าพเจ้า ขุนนางผู้หนึ่งได้เห็นความวิจิตร งดงามของพระราชอาณาจักรฝรั่งเศสแล้ว มีความตื่นเต้นมาก พุกกับ ข้าพเจ้าว่า ที่ข้าพเจ้าอยากกลับไปประเทศฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดถูก แล้ว เขาได้พบครอบครัวของข้าพเจ้าและเพื่อนของข้าพเจ้าอีกหลาย คน และได้เล่าข่าวคราวของข้าพเจ้าให้ฟังเสมอ เขาชมพระราชสำนัก ของเราและสิ่งที่เขาเห็นว่าสวยงามที่สุดแล้ว

เคอะแบเรต์ที่เดินทางมาทางบกจากเมืองละไว้นั้น ได้ให้ของ ขวัญแก่ขุนนางไทยแล้ว ให้เขาเหล่านั้นกลับไป เมื่อเคอะแบเรต์ลง มาในเรือของเราแล้ว เราก็กักใบเรือขึ้นเดินทางกลับไปเมืองปอนติเจรี เราได้ถามเขาว่าการเจรจาทำหนังสือสัญญากับวิชเยนทร์นั้นสำเร็จลง อย่างไร เขาตอบว่าเขาไม่พอใจเสนาบดีผู้หนึ่งเลย วิชเยนทร์ได้หลอก พระราชสำนักของเรา ให้กำนัลสัญญาว่าจะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งไม่มี แก่นสารและไม่มีความจริงแม้สักนิดเดียวเลย

ตลอดเวลาเดินทางไปในเรือ เคอะแบเรต์และข้าพเจ้ารู้จักกัน สนิทสนมมากเข้าทุกที เราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทย และอาการ กิริยาของคนไทย

วันหนึ่งข้าพเจ้าพุกกับเขาว่า “สิ่งที่ท่านได้เห็นนั้น ก็เป็นสิ่งที่ เจริญตาทั้งนั้น ประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ

(๑) ขุนนางไทยที่ว่าเป็นราชทูตนั้น คือ ออกพระวิสุตรสุนทร (ปาน) บุตร เจ้าแม่รัศมี ซึ่ง เป็นพระนมของพระนารายณ์เมหาราช และเป็นน้องเจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาโกษาเหมือนกัน จึงเรียกราชทูตคนนี้ว่า “โกษา ปาน”

เขาชอบอยู่ตามท้องที่เหล่านี้มากกว่าก่อน เพราะว่าพริกซึ่งนำท่วม
 ตลอดเวลาหกเดือนทุกปี เป็นทำเลเหมาะที่ข้าวรวงงามได้มาก โดย
 ที่ไม่ต้องถกร้างทางพง ข้าวนี้ส่งออกและเพิ่มพูนได้แต่ในน้ำเท่านั้น
 มันทำให้ประเทศนี้มั่งมีได้มากทีเดียว เมื่อเวลาเดินทางจากสันคอง
 มาละโว้ ท่านคงเห็นได้ว่าข้าวที่เกี่ยวแล้วเป็นทรัพย์สินสำคัญแก่
 ประชาชนเพียงไร นั่นเป็นสิ่งที่นำค่าที่สุดในพระราชอาณาจักรนี้”

อีกครั้งหนึ่งเวลาเราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทยนี้ เกอะแบ
 เรต้อยากทราบว่าพระนารายณ์มหาราชทรงปกครองบ้านเมืองอย่างไร
 ข้าพเจ้าตอบว่า “เรื่องการปกครองนี้ไม่เป็นการง่ายนักที่ข้าพเจ้าจะ
 อธิบายให้เป็นที่พอใจท่านได้ คนที่อยู่ภายนอกจะเป็นคนใหญ่โตเพียง
 ไร จะเข้าไปในพระที่นั่งอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หาได้ไม่
 และคนที่เข้าไปได้ครั้งหนึ่งแล้วก็กลับออกมาอีกไม่ได้ คน ๆ หนึ่ง
 ไม่เฉพาะแต่มีตำแหน่งหน้าที่ตามที่กะไว้ ยังถูกจำกัดให้อยู่ในที่ต่าง
 หากกัน และจะออกไปจากที่นั้นหาได้ไม่ ผู้ที่รับราชการอยู่ในท้อง
 พระโรงหน้าทวารพระที่นั่ง ไม่ทราบและไม่รู้จักว่าข้างในพระที่นั่ง
 เป็นอย่างไร รู้เห็นแต่สิ่งที่มีชนและเป็นไปในท้องพระโรงเท่านั้น
 พระที่นั่งที่อยู่ข้างในพระทวารก็มีข้าราชการซึ่งไม่รู้การเป็นไปภายใน
 พระที่นั่งที่อยู่ลึกเข้าไปเช่นเดียวกันกับข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่
 อยู่ในท้องพระโรง เพราะฉะนั้นข้าราชการที่อยู่ในพระที่นั่งถัดเข้าไป
 จนถึงพระราชมณเฑียรก็ไม่รู้การเป็นไปในพระที่นั่งต่อ ๆ ไปเช่นเดียว
 กัน พระมหากษัตริย์เสด็จออกให้เผื่อนาน ๆ ครั้งหนึ่ง เมื่อมีพระราช
 ประสงค์จะทรงปรึกษาเสนาบดี แม้ผู้ที่ไปรดปรานมากที่สุด ก็เสด็จ

ออกให้เผ้าที่สีหบัญชร ซึ่งอยู่สูงกว่าพื้นดินเกือบสี่ศอก^(๑) ทรงสตั๊บ
 ทรัพย์ทั้งความเห็นและพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเสร็จแล้ว ก็
 เสกัจเข้าข้างใน

เดอะแบเรตก็ได้ถามข้าพเจ้าว่าวิชเยนทร์เป็นคนอย่างไร ข้าพเจ้า
 ได้บอกข้อความที่ข้าพเจ้ารู้อยู่เต็มอกให้เขาทราบทั้งสน และถึงแม้ว่า
 เขาทราบความเห็นและนโยบายของวิชเยนทร์อยู่ก็แล้วก็ตาม ข้าพเจ้า
 ยังเล่าข้อความที่แคล้วคลาดตาเขาให้ทราบความจริงจนหมดความ
 สงสัย เขาก็มีความเห็นพ้องด้วย เพราะว่าข้อความนั้นตรงกันกับ
 ที่เขาได้สังเกตมาแล้ว

มิช้ามินานเราได้มาถึงเมืองมาตราสပါတาน ซึ่งมั่งคั่งด้วย
 สินค้าต่าง ๆ ไม่มีใครเลยที่มามีระยมประเทศแล้วกลับไปทวีปยุโรป
 โดยที่ไม่ได้ซื้อผ้าและของแปลก ๆ หายากติดตัวไปด้วย ข้าพเจ้าตั้งใจ
 ไว้ว่าจะต้องควักกระเป๋าเอาเงินซื้อของบ้าง จึงขอให้กันหนส่งข้าพเจ้า
 ขึ้นไปบนบก ชาวอังกฤษเป็นใหญ่เป็นโตในเมืองนี้ ผู้อำนวยการ
 บริษัทค้าขายอังกฤษ ซึ่งเป็นศัตรูกับวิชเยนทร์ทราบว่า ข้าพเจ้า
 ไปอาศัยอยู่กับนักบวชฝรั่งเศส ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปอยู่ที่บ้านของเขา
 เขาได้เชิญหัวหน้านักบวชไปด้วย เพื่อเป็นเกียรติยศในการต้อนรับ
 ข้าพเจ้า นักบวชรูปนี้อยู่นอกเมือง เป็นผู้สั่งสอนศาสนาแก่ชาว
 โปรตุเกสและคนครึ่งชาติ ซึ่งนับถือลัทธิคาทอลิกโรมัน

ผู้อำนวยการบริษัทค้าขายอังกฤษได้เลี้ยงอาหารเย็น ตลอดเวลา
 รับประทานอาหารมีการยิงปืนใหญ่หลายนัด เราได้ดื่มถวายพระพร

(๑) ต้นฉบับว่าหนึ่ง loise ๑ ตัว ส เท่ากับ ๑.๕๔๕ มิลลิเมตร จึงประมาณว่า
 เกือบ ๔ ศอก

ชัยพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระเจ้าหลุยส์มหाराชาธิราชและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสองประเทศ บินขึ้นบรรจุลูกกระสุนจริง ๆ ทั่ว เวลารับประทานอาหารนั้น เราเว้นเสียมิได้ที่จะพูดเรื่องความทารุณร้ายกาจของวิซเอนทร์ ผู้อำนวยการพูดทั้ง ๆ ว่าถ้าจับตัวคน ๆ นั้นได้จะแขวนคอมัน เราดื่มเหล้าเรื่อย ๆ ไปจนเมากันทุกคน แม้หัวหน้านักบวชก็มันเมาเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ที่จริงท่านไม่มีความผิด พวกเราชักชวนให้ท่านดื่มทั้งที่รู้ว่าท่านดื่มมากนั้ไม่ได้

เมื่อข้าพเจ้าซื้อของเสร็จแล้ว ผู้อำนวยการจัดเรือเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าโดยสารไปเมืองปอนติเจรี ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่เพียงสองพันเส้นเท่านั้น เมื่อมาถึงเมืองปอนติเจรี ข้าพเจ้าเห็นเรือหลวง ซึ่งมากอยรับม. เคอะแบเรต์ เรือลำนี้อยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ดูเคน กิตทอง ท่านผู้นมอบบับนยาวงามมากกระบอกหนึ่งและปืนสั้นสองกระบอกฝีมืองามอย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า บินขึ้นของขบวนซึ่ง ม. บองทองส่งมาให้เพื่อตอบแทนมิตรไมตรี และสิ่งของที่ข้าพเจ้าฝากคณะทูตฝรั่งเศสและไทยไปให้เขา

เคอะแบเรต์ทำกิจธุระที่เมืองปอนติเจรีเสร็จแล้ว เราพากันขึ้นไปบนเรือและชักใบขึ้นเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ตลอดเวลาเดินทาง การสนทนาย้อนมาถึงประเทศไทยอยู่เนือง ๆ เขาพูดว่าวิซเอนทร์มีความริษยาข้าพเจ้า และให้ข้าพเจ้าผจญภัยกับอันตรายบ่อย ๆ และถึงแม้ว่าชาวฝรั่งเศสที่เขาได้พบที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองละโว้ ได้เล่าเรื่องวิซเอนทร์สั่งให้ข้าพเจ้าปราบพวกแขกกบฏมัทกะสัน และจับนายเรือ เรือค้าขายอังกฤษให้เขาทราบแล้วก็ดี เขายังอยากให้ข้าพเจ้าเล่าให้ฟังอีก

เราเดินทางมาโดยเรือร้อยจนถึงแหลม เตะอะบอนน์ เอสแปร์รังส
 จึงทอดสมอลงและบรรทุกเสบียงอาหารบางอย่างขึ้นไปบนเรือ ต่อ
 นั้นไป เราได้ ไปจอดเรือที่เกาะซังต์เฮเลน ซึ่งเป็นของชาวอังกฤษ
 และเกาะอัสสังสองอีกครั้งหนึ่ง ที่เกาะนี้เราจับเต่าตนุและปลาได้เป็น
 อันมาก ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองเบรสตโดยฉาสุก ได้ลงจากเรือขึ้น
 บกไปปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ เวลาได้ล่องไปประมาณ
 สามปีครึ่งนับตั้งแต่วันที่ได้ออกเรือไปจากที่นี่พร้อมกันกับเซวาลิเออร์
 เตะอะไซมองท์

เมื่อได้ขึ้นของที่ข้าพเจ้าซื้อที่เมืองมาตราสปานานลงจากเรือแล้ว
 ข้าพเจ้าได้มอบให้แก่คนขนของซึ่งไปกรุงปารีสทุกสัปดาห์ละ ก่อนที่
 ข้าพเจ้าจะละหีบห่อต่าง ๆ เหล่านี้ไป ข้าพเจ้าได้ขอให้เขาทำบัญชี
 ไว้ให้ถนัดว่าสิ่งของนั้นมีมากเท่าไรและราคาเท่าไร สิ่งของเหล่านี้
 ก็ล้วนแต่ฉาก โต๊ะจีน ไบชา เครื่องลายครามและผ้าแขกมัธยม
 ประเทศชนิดต่าง ๆ กับผ้าคันทองและเงินหลายพับ เมื่อมอบให้เสร็จ
 แล้วข้าพเจ้าก็โดยสารรถไปกรุงปารีส ได้ไปหา ม. เซญูเล เสนาบดี
 กระทรวงการทหารเรือ ท่านได้ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดีและท่าน
 ได้นำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้ทรงพระกรุณาโปรด-
 เกล้าฯ ให้นับวันราชการของข้าพเจ้าตั้งแต่วันออกเรือไปประเทศไทย
 จนถึงวันนั้น

ที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากุณาธิคุณเช่นนั้น ก็เพราะ
 ว่า ม. บองทองส่วยเหลือข้าพเจ้า ม. เซญูเลไม่เห็นชอบด้วย ในการ
 ที่ข้าพเจ้าทำตามคำสั่ง เซวาลิเออร์ เตะอะไซมองท์ และไม่กลับไป

ประเทศฝรั่งเศสกับคณะทูตในครั้งนั้น อันทำให้ข้าพเจ้าขาดจาก
 ราชการแผ่นดินฝรั่งเศส แต่ ม. บองทองสืบทราบความจริงโดยตลอด
 จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
 เหตุฉะนั้นจึงพระราชทานพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ไม่ให้เสนาบดี
 กระทรวงการทหารเรือตัดวันรับราชการของข้าพเจ้า ข้าให้เลื่อน
 ตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นบำเหน็จความชอบมากกว่าผู้อื่น

ข้าพเจ้ามีความบิตყินก็เป็นอันมากที่ทรงพระกรุณาข้าพเจ้าถึง
 ปานฉะนี้ ข้าพเจ้าได้เข้าไปรับพระราชทานอาหารในพระราชสำนัก
 พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้า เริ่มแรกมีพระราช
 ประสงค์ที่จะทรงทราบว่าประเทศไทยมั่งมีหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคม
 ทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะ ประเทศไทยไม่มีสินค้าที่จะส่งออกไป
 จำหน่าย และไม่ต้องการสินค้าที่จะนำมาบริโภค” มีรับสั่งว่า “ท่าน
 พูดคำสองคำเท่านั้น ก็รู้ความได้มากทีเดียว” และตรัสถามต่อไป
 อีกว่า คนไทยปกครองบ้านเมืองกันอย่างไร ราษฎรมีทางอาชีพ
 ใด เครื่องราชบรรณาการที่พระนารายณ์มหาราชาจักส่งไปถวายนั้น
 ได้มาจากไหน ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสว่า “ราษฎร
 นั้นยากจน ทุกปีต้องทำงานเป็นราชพลีหลายเดือน นอกจากจะ
 โปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นแล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนนาง
 การมีศักดิ์ใหญ่ที่ทำให้เขามีหน้ามีตามากกว่าคนสามัญนั้น หากคุ้มครอง
 ให้เขาพ้นจากพระพิโรธของพระเจ้าแผ่นดินได้ไม่ มักจะถูกถอดจาก
 บรรดาศักดิ์ได้ง่าย ๆ และต้องรับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัสด้วย
 เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นสมุหนายกและมีตำแหน่งเอกในราชการ

แผ่นดินนั้น หาได้ความยกเว้นผิดกว่าคนอื่น ๆ ไม่ ที่อยู่ในตำแหน่ง
เต็มไปด้วยความอันตรายได้ ก็ต้องหมอบกรานต่อพระพักตร์พระเจ้า
แผ่นดินเช่นราษฎรสามัญ ถ้าถูกกริ้วแล้ว พระราชาอาญาที่เบาที่สุดนั้น
ก็ถูกเขียนแล้วส่งตัวไปไถนา ราษฎรกินแต่ผลไม้และข้าวซึ่งมีบริบูรณ์
มาก ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น วิชเยนทร์ได้มาจากพระคลังมหา
สมบัติที่ได้เก็บรวบรวมไว้ พระราชาอาณาจักรไทยนั้นรูปเป็นแหลม
ซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับตั้งคลังสินค้าทำการค้าขายกับมณฑลประเทศ
เพราะว่าภูมิประเทศตั้งอยู่ระหว่างสองทะเล ผังตะวันออกนั้นติดต่อกับ
ประเทศจีน ญี่ปุ่น ตังเกียญวน ไต้หวัน ลาว และเขมร ผังตะวันตกนั้น
อยู่ตรงกันข้ามกับพระราชาอาณาจักรราคาน แม่น้ำคงคา ผังโคโร-
มังเคิล มาลาบาร์ และเมืองสุราต มีคนบรรทุกสินค้าจากประเทศ
เหล่านี้ไปประเทศไทยทุกปี ประเทศไทยจึงเป็นที่ชุมนุมตลาดสินค้า
และคนไทยนำสินค้านี้ไปขายปลีกได้กำไรบ้าง พระราชทรัพย์รายได้
ของพระเจ้าแผ่นดินนั้นเกิดจากการค้าขายที่ทรงทำได้แต่พระองค์เดียว
มีสินค้า คือ ข้าว หมาก ฝัก และช่างกับหนังสัตว์ป่าซึ่งมีเป็นอันมาก
คนไทยไม่มีสินค้าหัตถกรรมเลย เว้นแต่ผ้าทอบาง ๆ ซึ่งขุนนางไทย
เท่านั้นที่มีสิทธิ์ที่จะนำมาเย็บเป็นเสื้อแขนสั้นสำหรับสวมเวลาเข้าไปใน
งานพระราชพิธี เมื่อขุนนางไทยคนใดคนหนึ่งมีความเจเลียวฉลาดพอ
ที่จะเก็บเงินไว้ได้บ้าง ก็ต้องซ่อนเอาไว้ ไม่มีใครมือสังหาริมทรัพย์
เลย ที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นส่วนมากของ
ภูมิประเทศยังรกร้างอยู่ ไม่มีใครที่จะกล้าลงแรงถกร้างถางพง เพื่อ
ทำนาเพาะปลูกพืชพันธุ์ เพราะรู้ว่าเมื่อกินเป็นทเรียบร้อยแล้วก็จะ
ถูกริบไป ราษฎรไม่เป็นคนเสพสุรา”

พระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งถามข้าพเจ้าอีกว่า เงินตราที่ใช้กันใน
ประเทศไทย^(๑) มีอย่างไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเงินตรา
นั้นทำด้วยเงินเป็นรูปกลม ๆ คล้ายลูกกระสุนปืนสั้น มีอักษรไทยจารึก
อยู่สองตัวเป็นเครื่องหมายตราแผ่นดิน เงินกลมนี้เรียกว่า “บาท”
เท่ากับสี่สิบโซลส์ของเงินตราฝรั่งเศส นอกจากเงิน “บาท” ยังมีเงิน
“ครึ่งบาท” และเงินเฟื้อง ซึ่งมีราคาเท่ากับห้าโซลส์ เงินปลีก
สำหรับแลกเปลี่ยนนั้นใช้เปลือกหอยทะเล (เบี้ย) ซึ่งได้มาจากเกาะ
มัลดีฟส์ ร้อยยี่สิบเบี้ย เท่ากับห้าโซลส์

โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเล่าเรื่องศาสนาของประเทศไทย^(๒) ครั้น
ถามว่ามีคริสต์ศาสนิกชนมากหรือไม่ และพระนารายณ์มหาราชทรง
พระราชดำริจะเข้ารีตจริงหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณา

(๑) ตรวจจกหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะชัวตี และหนังสือเรื่อง
ประเทศไทยของ เคอะ ลา ดูแบร์ กับบันทึกความจำนี้ คงได้ความว่าเงินตราในครั้งนั้น
มีอัตราดังนี้ ๒ กต่า = ๑ ไพ, ๒ ไพ, ๔ ไพ = ๑ เฟื้อง, ๒ เฟื้อง = ๑ มายอง (สลึง)
๔ มายอง = ๑ บาท ๔ บาท = ๑ ตำลึง ๒๐ ตำลึง = ๑ ชั่ง ๕๐ ชั่ง = ๑ หาบ ส่วนเบี้ย
นั้นท่านเจ้าวัดเคอะชัวตีจกไว้ว่า ๘๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เฟื้อง แต่เห็นจะจกไว้ผิด คงหมาย
ความว่า ๑๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เฟื้อง ซึ่งผิดกันกับที่ออกพระคัมภีร์สงครามจกไว้ ๒๐ เบี้ย
ส่วนน้ำหนักนั้น ๑ กต่าหนัก ๑๒ เมล็ดข้าว และ ๘๖๘ เมล็ดข้าวหนัก ๑ บาท ทั้งสมคน
ว่า ๑ ชั่งเท่ากับ ๕๐ เอกุต์ และเคอะ ลา ดูแบร์ว่า ๑ บาทเท่ากับ ๓๗ โซลส์ครึ่งและ
หนักครึ่งเอกุต์ แต่ออกพระคัมภีร์สงครามจกไว้ว่า ๑ บาทเท่ากับ ๔๐ โซลส์

(๒) ถ้าอ่านจกหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะชัวตีแล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อ
พระนารายณ์มหาราชทรงทราบข้อความในคำแปลพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
แล้ว รับสั่งว่าทรงเข้าพระราชหฤทัยที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสมีพระราชประสงค์ที่จะให้
พระองค์ทรงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ราชทูตได้เข้าเฝ้าหลายครั้งจวัง แต่ท่านเจ้าวัด
เคอะชัวตีไม่เล่าว่าได้ตกลงกันอย่างไร คงมีแต่หนังสือสัญญาให้สิทธิคริสต์ศาสนิกชน
บางอย่างเท่านั้น

ว่า พระนารายณ์มหาราชาไม่เคยทรงพระราชดำริจะเข้ารีตเลย และไม่มี
 มนุษย์ใดกล้าจะกราบบังคมทูลและนำไปให้ทรงเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้
 จริงอยู่คำกราบบังคมทูลของเซวาลิเออร์เดอะโซมองต์ในวันเข้าเฝ้าถวาย
 พระราชสาสน์นั้นนมขอกความว่าด้วยศาสนา แต่วิชเยนทร์ซึ่งมีหน้าที่
 เป็นล่ามนั้น เว้นไม่กล่าวข้อความนั้นเลย ท่านเจ้าคณะเดอะเมเทลโล
 โปลิส ซึ่งเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งถวายและเข้าใจภาษาไทยดี ได้สังเกตเห็น
 เห็นดังนั้นแล้ว แต่ท่านไม่กล้าทัก เพราะเกรงว่าจะได้ความลำบาก
 วิชเยนทร์จะไม่ยกโทษท่านเลย ถ้าท่านปริปากออกมา

พระเจ้าอยู่หัวประหลาดพระราชหฤทัยมากที่สุดที่ทรงทราบความนี้
 จากข้าพเจ้า ได้ประทับนั่งอยู่แล้วทรงคอยสลับตบรับฟังคำกราบบังคม
 ทูลข้าพเจ้าต่อไป ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า เซวาลิเออร์เดอะโซมองต์
 เข้าเฝ้าพระนารายณ์มหาราชาครั้งใด ก็พยายามพูดเรื่องศาสนาเสมอ
 แต่วิชเยนทร์ซึ่งเป็นล่ามนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด เล่นไต่ทังไซนและ
 หนึ่ง กราบบังคมทูลแต่คำสรรเสริญเยินยอของราชทูตฝรั่งเศสเท่านั้น
 และตอบเซวาลิเออร์เดอะโซมองต์แต่ข้อความที่เขาเห็นสมควร เหตุ
 ฉะนั้น คำกราบบังคมทูลของราชทูต และพระราชกระแสของพระ
 นารายณ์มหาราชาที่แปลกลับไปกลับมา นั้น ก็จบลงตามความพอใจของ
 วิชเยนทร์ ข้าพเจ้าได้อำนาจท่านเจ้าคณะเดอะเมเทลโล โปลิสซึ่งเข้าเฝ้า
 พร้อมกันกับราชทูต เป็นพยานยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ข้อความที่
 ข้าพเจ้าได้มานั้นก็มีคนบอกเป็นความลับ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระสรวล
 แล้วตรัสว่า เกราะห้ร้ายมากที่สุดที่พระเจ้าแผ่นดินไทยต้องใช้ล่าม ซึ่งไม่
 แปลข้อความด้วยความสามารถสุจริต

ในที่สุดรับสั่งถามว่า ผู้สั่งสอนศาสนา^๕ นั้นทำการได้ผลมากเพียงไร และชักชวนคนไทยเข้ารีตได้มากหลายเท่าไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูล พระกรุณาว่า ผู้สั่งสอนศาสนา^๕ ชักชวนคนไทยเข้ารีตไม่ได้สักคนเดียว โดยเหตุที่คนไทย^๕ มากที่อยู่ในประเทศไทยก่อปรักไถ่ชนชาติต่าง ๆ ใน หมู่คนไทย^๕ นั้นมีชนชาติโปรตุเกส ญวน ไท และญี่ปุ่นเป็นจำนวนมาก ที่นับถือคริสตศาสนา ผู้สั่งสอนศาสนาจึงเลือกสมาคมกับชนพวกนี้ และแผ่ศาสนาแก่คนเหล่านั้น โดยเฉพาะ ผู้สั่งสอนศาสนา^๕ ได้เที่ยวไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ช่วยรักษาพยาบาลและแจกยารักษาโรคให้แก่ ราษฎร แต่ไม่ได้ทำกิจการที่ชักนำให้คนไทยเลื่อมใสคริสตศาสนาเลย ความดีที่สุดที่ผู้สั่งสอนศาสนา^๕ ได้ทำนั้น คือ เอน้าคริสตมนตรี^๕ ตรีพระ เด็กทารกซึ่งไปพบตามไร่นา ที่ผู้สั่งสอนศาสนา^๕ เอน้าคริสตมนตรี^๕ ตรีพระ เด็กและพามาเลี้ยงดู^๕ ไร่^๕ นั้น เป็นงานการที่สำเร็จผลเป็นอย่างดี

เมื่อเสร็จการพระราชทานเลี้ยงอาหารแล้ว ม. เซญเด พาข้าพเจ้า เข้าไปในห้องทำงานของท่าน ท่านได้สอบถามข้าพเจ้าอยู่เป็นนานว่า จะมีสิ่งไรที่พึงทำให้เป็นที่พอพระราช ฤทัยพระเจ้าอยู่หัวของเราได้ บ้าง เฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่า จะสมควรทำการค้าขายกับประเทศไทย ได้เป็นลำดับได้เพียงไร และวิซเอนทร์มีความคิดอย่างไร จึงได้ เร่งร้อนชักชวนให้ชาวฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย เพื่อตอบคำถาม ข้อหลังนี้ ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความตามที่ข้าพเจ้าทราบมา และชี้แจง นโยบายของวิซเอนทร์ให้ท่านทราบโดยถ้อย^๕ ถ้วน

ส่วนเรื่องการค้าขายนั้น ข้าพเจ้าตอบท่านว่าตามที่ข้าพเจ้าได้ กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วนั้น ประ-

ประเทศไทยไม่มีสินค้าที่จะส่งไปจำหน่าย เป็นแต่ตลาดรับสินค้าจาก ประเทศจีน ญี่ปุ่น และมัธยมประเทศเท่านั้น เมื่อทราบที่อยู่เช่นนั้นแล้ว ที่เราส่งกองทหารฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ในประเทศไทยนั้น ไม่มีสารประโยชน์แม้สักนิดเดียว คลังสินค้าของบริษัทค้าขายฝรั่งเศสที่มีอยู่ แล้วนั้นเป็นการเพียงพอแก่ความประสงค์ของเราแล้ว

ส่วนข้อมปรากฏที่บางกอกนั้นจะอยู่ในเงอ้อมมือกองทหารฝรั่งเศสเพียงชั่วเวลาที่พระนารายณ์เมหาราชและวิชเยนทร์ยังมีพระชนมายุ และชิวตอยู่เท่านั้น ถ้าพระนารายณ์เมหาราชสวรรคตหรือวิชเยนทร์ ถึงแก่อนิจกรรม คนไทยซึ่งเห็นแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งและ ถูกศัตรูของประเทศฝรั่งเศสยุแหย่ จะไม่ละเลยที่จะไล่ทหารฝรั่งเศส ไปจากที่มั่น ซึ่งใคร ๆ ควบคุมไว้ได้ก็ย่อมมีอำนาจเป็นใหญ่เป็นโต ในประเทศนั้น

ล่วงมาสองวัน การ์ตินัล เคอะ จังของ บอกให้ข้าพเจ้าไปหา แปร้ เคอะ ลาเชส ซึ่งมีความประสงค์จะทราบเรื่องที่ตั้งชาวฝรั่งเศส ไปอยู่ในประเทศไทย ท่านการ์ตินัลแนะนำให้ข้าพเจ้าระมัดระวัง ถ้อยคำให้มาก เพราะการที่จะไปสนทนากับแปร้เคอะลาเชสนั้นจะไป พุกเล่น ๆ ไม่ได้ ท่านเป็นผู้มีปัญญาเลียบแหลมที่สุดในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าตอบท่านการ์ตินัลว่า ข้าพเจ้าไม่มีความตะขิดตะขวงใจ เลย ข้าพเจ้ามีแต่ความจริงที่จะไปเรียนท่านเท่านั้น ในวันเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าก็ไปหาแปร้เคอะลาเชส ขึ้นทางอัมจันทร์หลัง และแปร้ วัตบเลน่าเข้าไปในห้อง

แปร้เคอะลาเชสสนทนากับข้าพเจ้าเฉพาะแต่เรื่องศาสนา และ พระราชประสงค์ของพระนารายณ์เมหาราชที่จะทรงทะนุบำรุงนั้กบวช

ลัทธิเจสึอิกอยู่ในประเทศไทยต่อไป โดยที่จะทรงสร้างวิทยสถานและ
 หอสมุดที่เมืองละโว้เท่านั้น ข้าพเจ้าเรียนท่านว่าวิชเชนทร์มีความ
 ประสงค์เป็นอันมาก ที่จะให้พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงคุ้มครอง จึงให้
 คำมั่นสัญญาว่า จะทำสิ่งนั้นสิ่งอื่นเกินความสามารถที่จะปฏิบัติให้
 เสร็จไปได้ วิชเชนทร์คงลงมือสร้างหอสมุดและวิทยสถานในเวลา
 ที่พระนารายณ์มหาราชยังทรงมีพระชนมายุอยู่ และคงจะทะนุบำรุง
 นักบวชลัทธิเจสึอิก แต่เมื่อไรพระนารายณ์มหาราชสวรรคต เมื่อนั้น
 ประเทศฝรั่งเศสต้องเตรียมหาทุนส่งไปแก่กูดผู้สั่งสอนศาสนา เพราะ
 ไม่แลเห็นท่าทางว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่จะทรงทะนุบำรุง
 คริสต์ศาสนาเลย

เมื่อแปรเทอะลาเซสได้ทราบความดังนี้ ท่านพูดว่าข้าพเจ้าเห็น
 จะไม่มีความเห็นตรงกันกับแปรตาคารต์กระมัง ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า
 ข้าพเจ้าพูดแต่ความจริงเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่แปรตาคารต์ได้มา
 พுகไว้อย่างไร และมีเหตุผลอะไรที่ชักชวนให้ท่านมาพูก แต่ข้าพเจ้า
 ทราบว่า มิตรไมตรีที่ท่านมีกับวิชเชนทร์ผู้ซึ่งมีความมุ่งหมายแต่จะให้
 กูดโลบายของเขาสำเร็จผล และได้พูกจาต่อลวงแปรตาคารต์ไว้มากอาจ
 ทำให้ท่านหลงมเหมือนคนจักษุบอด และให้คนลงสยงำของท่าน
 ก็ได้ ตลอดเวลาอันน้อยที่แปรตาคารต์อยู่กับวิชเชนทร์ในประเทศไทย
 นั้น ท่านรู้จักประพฤติกวให้วิชเชนทร์ไว้วางใจท่าน บางครั้ง
 บางคราวท่านยังได้ช่วยทำหน้าที่เลขานุการแผนกฝรั่งเศสของวิชเชนทร์
 และตัวข้าพเจ้าเองได้เคยเห็น จคหมายที่เป็นลายมือของแปรตาคารต์
 ลงนามว่า “เจ้าคณะเทอะเมเตลโดปอลิส” และทำลงไปหน่อยว่า

“ศาสดา” ท่านแปร์เคอะลาเซสได้ยืนถอยค้ำตั้งนั้นแล้วหัวเราะ
แต่สักครู่หนึ่งท่านทำหน้าถมึงทึงอันเป็นสีหน้าเคร่งที่ท่านไม่เปลี่ยนแต่
นาน ๆ ครั้งหนึ่ง ท่านถามข้าพเจ้าต่อไปว่า ผู้สั่งสอนศาสนาได้ทำ
กิจการสำเร็จผลเพียงไร

ข้าพเจ้าได้เล่าความที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว และเพิ่มความว่าที่ทำให้คริสต์ศาสนาแผ่
ไพศาลไปไม่ได้เร็วนั้น ต้องโทษจรรยาวัตรของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมี
ความมอक्तหนักและเคร่งครัดมาก พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่เสพสุราเมรัย
ฉันทน์แก่ของที่คนใจบุญถวายเป็นวัน ๆ ไปเท่านั้น ของที่ได้มากเกิน
ความจำเป็นก็บริจาคแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับวันรุ่งขึ้นเลย พระ
ภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่ออกจากวัดนอกจากเวลาไปบิณฑบาต และไม่
วิงวอนให้คนตักบาตรอีกซ้ำไป เพียงแต่ถือบาตรไปยืนอยู่หนึ่ง ๆ ก็ได้รับ
รับของเต็มบาตรเร็ว เพราะที่คนไทยใจบุญนัก

เมื่อพระภิกษุสงฆ์เข้าไปในเมือง ก็ถือกาลบัตร์ไปถวายสำหรับ
บั้งหน้า เพื่อกันไม่ให้แลเห็นผู้หญิง เว้นเมถุนธรรมโดยเคร่งครัด
และไม่ละพรหมจรรย์นอกจากสักออกมาแต่งงาน คนไทยไม่ฟังเทศน์
หรือสวดมนต์กลางแจ้ง ไม่บูชาบุญ มักไปฟังเทศน์ในวัด ตามปรกติ
ใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้คนทำบุญ จึงทว่าพระราช
อาณาจักรนี้มีคนใจบุญมากมาย เพราะฉะนั้น เราจะไม่ได้แลเห็นคนที่
จนถึงต้องขออาหารมารับประทาน

ผู้หญิงไทยเป็นหญิงบริสุทธิ์ ผู้ชายไม่คู้ร้าย และเด็กก็เชื่อฟังบิดา
เพราะเหตุฉะนั้น ไม่มีหวังเลยที่จะเปลี่ยนใจคนไทยให้มาเลื่อมใสคริสต์

ศาสนาได้ นอกจากคนไทยมีปัญญาที่บึกบึนที่จะสอนให้เข้าใจความ
ลึกซึ้งของคริสต์ศาสนาแล้ว เขายังมีความเห็นว่า ธรรมจรรยาของเขา
เล็กลงกว่าของเรามาก เขาหาหน้^{๒๖}บ^{๒๖}ถือผู้^{๒๖}สั่งสอนศาสนาของเราไม่ เพราะ
ว่าผู้^{๒๖}สั่งสอนศาสนาไม่เคร่งครัดเท่าพระภิกษุสงฆ์

เมื่อผู้^{๒๖}สั่งสอนศาสนาของเราแสดงคริสต์ธรรม คนไทยซึ่งเป็น
คนว่านอนสอนง่าย หนึ่งฟังธรรมปริยายนั้นเหมือนฟังคนเล่านิทานให้
แตกฟัง ความพอใจฟังของเขานั้น ไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็ชอบฟัง
ทั้งนั้น ตามความถึกของคนไทยนั้น สวรรค์เปรียบเหมือนปราสาทอัน
เป็นที่สถิตของผู้ศักดิ์สิทธิ์ ปราสาทนั้นมีหลายทวารสำหรับคนต่าง ๆ
เข้าไปรับใช้ผู้ศักดิ์สิทธิ์ตามตำแหน่งหน้าที่ที่ทักไว้ คล้ายกันกับพระ
ราชวังของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีทางเข้าหลายทาง ทางหนึ่งก็มีขุนนาง
ประจำอยู่ตามตำแหน่งหน้าที่ ปรโลกก็เช่นเดียวกัน เป็นวิมานที่
สถิตของเจ้ากুমหาราชิกา ศาสนาต่าง ๆ นั้นเปรียบเหมือนทวาร ซึ่ง
เป็นทางเข้าของความศรัทธาของมนุษย์ เพราะว่าทุกคนก็มุ่งจะไปเฝ้า
ให้ถึงพระองค์เจ้ากুমหาราชิกา ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม

พระภิกษุสงฆ์ไม่เพียงเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคน
ยกคริสต์ศาสนาหรือศาสนาใด ๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าดีทั้งนั้น
ถ้ามีคนปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า “เมื่อ
อาตมภาพเห็นว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึงไม่เห็น
ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า” ส่วนเรื่องการ
ทรมานอดอาหารและสงบกามารมณ์ของเรา นั้น อย่าไปพูดกับพระ
ภิกษุสงฆ์เลย พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีอยู่แล้ว สังเกตดูภายนอก
ก็เห็นจะประพฤติกว่าผู้หมัศรัทธาแก่กล้าของเรามาก

ข้าพเจ้าเรียนท่านแบร์เทอะลาเชสต่อไปว่า นักบวชลัทธิเยซูอิต
 นนมศัตร์ในหมู่ผู้ส่งสอนศาสนาไม่น้อยเลย ผู้ส่งสอนศาสนาที่มีคุณวุฒิ
 สามารถดีกว่าผู้อื่น ก็ชอบแต่จะชวนชวายเป็นพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส
 ยอมรับใช้เพื่อจะให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนา เหตุ
 ฉะนั้นจึงเป็นผู้ก่อความอิจฉาริษยาให้มิชชันนารีในคนบางจำพวก ไม่เฉพาะ
 แต่คนในทวีปยุโรปเท่านั้น คนในมัธยมประเทศก็ริษยาผู้ส่งสอนศาสนา

ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทย จึงหลายคนซึ่งเป็นคน
 มีปัญญาความรู้ ได้บอกข้าพเจ้าว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าเหตุไรคนที่นับถือ
 ศาสนาเดียวกันที่ได้เดินทางมาจากบ้านเกิดเมืองเดิมของตน ออกสำห
 รั้งมาทะเลอันกว้างใหญ่มาจนถึงบรรพทิศแล้ว ยังมาพยายามชักชวน
 คนให้เลื่อมใสศาสนา ซึ่งผู้ส่งสอนศาสนาเองก็ยังไม่ตรง
 กันเสียแล้ว บางคนประพฤติตนเป็นคนสุภาพเรียบร้อยและใจบุญ แต่
 บางคนประพฤติตนเป็นคนเลวก่อการวิวาทจนถูกเกลียดชังเป็นอันมาก
 จึงทุกคนที่ข้าพเจ้าพบพูดอย่างเดียวกันดังนี้ ความจริงก็เป็นเช่นนั้น
 และรู้จักกันทั่วมัธยมประเทศ ข้าพเจ้าจึงต้องเรียนให้แบร์เทอะลาเชส
 ทราบไว้ และถ้ามีโอกาสเมื่อไรก็จะพิมพ์ข้อความนี้โฆษณาให้แพร่
 หลายไป

ข้าพเจ้าอยู่ที่กรุงปารีสหลายวัน ก็ไม่เห็นคนชนของที่เมืองเบรสต์
 มาถึง จึงมีความวิตกกังวลหือหือของที่ข้าพเจ้าได้มอบให้เขาชนมาส่ง
 เพื่อทราบข้อความแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าได้ไปที่ที่ทำงานของบริษัทขนส่ง
 ก็ได้ทราบความวิตกอยู่แล้ว เจ้าพนักงานศุลกากรที่ปอร์เตอร์ฟองได้ยึด
 สิ่งของเหล่านั้นไว้ทั้งสิ้น และไม่พอใจแต่เพียงที่จะรับสิ่งของของ

ข้าพเจ้า เพราะว่ามีผ้าทอแขกมัมธยมประเทศ ซึ่งมีพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ใครนำเข้ามาในประเทศฝรั่งเศส เขายังปรับข้าพเจ้าอีก ๒๖๗ บาท ฐานฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมาย

เมื่อได้รับความลำบากเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงไปหา ม. เคอะแบเรต์ ซึ่งเจ้าพนักงานศุลกากรรู้จักดี ข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องนี้ให้เขาทราบ โดยตลอดว่า ข้าพเจ้าได้ทำไปโดยที่ไม่ทราบว่ามีกฎหมายห้าม จะหาว่าข้าพเจ้าฝ่าฝืนพระราชบัญญัติไม่ได้ เพราะว่าทำโดยความสัจสุจริต เวลามอบสิ่งของให้คนขนส่งไปกรุงปารีส ก็ได้ยื่นบัญชีสินค้าแสดงว่าสิ่งนั้นมีราคาเท่าไร และยังได้แสดงว่ามีผ้าทอแขกมัมธยมประเทศด้วย ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าเป็นของต้องห้ามก็คงปิดความนั้นไว้ เคอะแบเรต์ได้พูดปลอบใจข้าพเจ้า บอกว่ารู้จักกันกับเจ้าพนักงานศุลกากรดี เป็นคนสุภาพเรียบร้อยทั้งนั้น แนะนำให้ข้าพเจ้าไปหาเจ้าพนักงานศุลกากร เวลาเขาประชุมกัน เคอะแบเรต์เชื่อว่าเจ้าพนักงานศุลกากรคงจะจัดการให้เป็นที่น่าพอใจข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำของเคอะแบเรต์แล้ว ไปหาพนักงานศุลกากร ข้าพเจ้าร้องทักซำว่าคักสินปรับเงินข้าพเจ้าไม่ยุติธรรม และขแรงขอกความทักข้าพเจ้าได้เล่าให้เคอะแบเรต์แล้ว ข้าพเจ้ายำคำว้าข้าพเจ้าได้ทำไปโดยความสัจสุจริต เพราะฉะนั้น ขอให้เจ้าพนักงานศุลกากรมีคำสั่งให้คืนหีบสิ่งของเหล่านั้นแก่ข้าพเจ้า เจ้าพนักงานศุลกากรได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว เห็นพ้องกันว่า ที่เจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟ้องยึดสิ่งของที่ไม่ต้องห้ามนั้น ไม่สมเหตุสมผล ส่วนผ้าทอแขกมัมธยมประเทศนั้น พระราชบัญญัติห้ามไม่ให้คืน เพราะว่า

กฎหมายมีความชัดเจนว่าห้ามไม่ให้เข้ามามีในประเทศ แต่ถ้าข้าพเจ้า
จะนำความขุ่นกราบบังคมทูลพระกรุณากราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
และบรรดามิตรของข้าพเจ้าจะช่วยเหลือออกหนุนค้ำร้องทุกข์ของ
ข้าพเจ้าแล้ว พระเจ้าอยู่หัวคงจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
คนผาทอนนแก่ข้าพเจ้า

เมื่อเจ้าพนักงานศุลกากรแสดงความเห็นเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้า
ขอให้มีคำสั่งไปยังเจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟอง ให้นำหีบห่อสิ่งของ
เหล่านั้นมากรุงปารีส ข้าพเจ้ายอมใช้ไม่เฉพาะแต่ภาษีศุลกากร จะใช้
ค่าขนส่งของนั้นด้วย ในทันใดนั้น ม. เตอะลูลี นายกรัฐมนตรี
เจ้าพนักงานศุลกากร ได้สั่งให้เขียนจดหมายไปยังเจ้าพนักงานเมือง
ปอร์ตอร์ฟอง จดหมายนั้นท่านได้ลงนามต่อหน้าข้าพเจ้า

นอกจากที่ประชุมนั้นแล้ว ข้าพเจ้ารีบไปเมืองแวร์ซายล์ เพื่อ
หา ม. กองทองส์ เล่าเรื่องขั้ข้องนี้ให้ท่านฟัง และขอให้ท่านพบกับ
ม. เลอะเปเลเตอ์ อธิบดีพระคลังมหาสมบัติ บองทองส์ ได้ช่วยเหลือ
เกื้อหนุนข้าพเจ้าตามที่ได้เคยช่วยเหลือมาแล้ว ท่านอธิบดีซึ่งชอบพอ
กันกับบองทองส์มาก พูดว่าท่านไม่มีความขั้ข้อง แต่จะต้องนำความ
ขุ่นกราบบังคมทูลพระกรุณาแก่นม้ห้องตราส่งไป พระเจ้าอยู่หัวได้
ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยคำขอร้องของข้าพเจ้า ท่านอธิบดีเพื่อทำ
ให้ถูกใจบองทองส์ ได้ทำคำสั่งอ้างกระแสพระบรมราชโองการมอบ
ให้ข้าพเจ้านำไปให้เจ้าพนักงานศุลกากร คำสั่งนั้นมีข้อความว่า ให้
คืนสิ่งของทั้งสน ให้แก่เซวาลิเออร์เตอะเฟอร์บัง โดดยยกเว้นภาษีศุลกากร

ข้าพเจ้าไม่ได้พบกับใครเลยที่ได้รับพระราชทานพระมหา
กรุณาธิคุณในเรื่องนี้ แต่เมื่อได้ทราบว่าสิ่งของได้มาถึงกรุงปารีส

ข้าพเจ้าก็ไปหา ม. เตะอะลูตีเล่าความให้ท่านฟัง ตัวท่านเองก็อุตส่าห์
 ไปที่กรมศุลกากร ให้นำเจ้าพนักงานมอบสิ่งของให้ข้าพเจ้า ที่โต๊ะของ
 คนเรียบร้อยเช่นนี้ ข้าพเจ้าขอบคุณเบอบตองส์มาก ท่านเป็นมิตรที่ดี
 ให้ความช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าทุกคราวที่ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้ช่วย ดั่งที่
 ผู้อ่านคงทราบที่อยู่แล้ว และยังจะทราบอีกต่อไปในบันทึกความจำ

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องมิตรผู้หนึ่งครั้งหนึ่ง จะหาผู้อุป
 ถัมภ์ที่ดีเช่นนี้ในพระราชสำนักย่อมหาได้ยากนัก เพราะว่ามีขุนนาง
 น้อยคนที่ทำให้คนนับถือ ข้าพเจ้าจะชมความดีของท่านผู้หนึ่งจะไม่สิ้น
 สுகอง ข้าพเจ้าไม่ยากพูด เพราะว่ายิ่งพูดด้อยคำก็ยิ่งยาวออกไป แต่
 สิ่งที่จะนิ่งไว้ไม่ได้ นั่น ก็ท่านผู้หนึ่งเลิศกว่าคนทั้งหลายที่เกิดมาเป็นผู้มี
 ตระกูลดีกว่าท่าน ที่ประเสริฐเลิศกว่าใคร ๆ นั้น เพราะท่านมีความ
 จงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตแก่พระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้วาง
 พระราชหฤทัยในตัวท่าน ท่านคงประพฤตินให้สมกับที่ทรงไว้วาง
 พระราชหฤทัยจนชีวิตหาไม่ ท่านจะขอพระราชทานสิ่งไร ก็พระราช
 ทานทั้งนั้น ที่ท่านไม่เหมือนคนอื่นนั้น ท่านไม่เอาเปรียบพระมหา
 กรุณาธิคุณ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีคนริษยาท่าน ท่านรู้จักทำแต่สิ่งที่
 เป็นประโยชน์แก่หน้าที่ราชการ ไม่เคยก่อความรำคาญให้แก่ผู้หนึ่ง
 ผู้ใดเลย

ข้าพเจ้าได้อยู่ที่กรุงปารีสจนสิ้นปีนี้ เมื่อมาถึงที่นี้ได้สองสาม
 เดือน เราได้ทราบว่าพระเพทราชา ขุนนางผู้ใหญ่นหนึ่ง ได้เข้า
 ปกครองประเทศไทย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เห็นแก่ตากก็จริงอยู่ แต่ถ้า
 พิจารณาเหตุร้ายงานต่าง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น

บ่งว่า คำพูดของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับพระราชสัมพันธ์ไมตรีระหว่างพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระนารายณ์มหาราช กับเรื่องทจกส่งกองทหารฝรั่งเศสไปประจำบ้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้นไม่ผิด ข้าพเจ้าขอเล่าให้ผู้อ่านทราบพอเป็นสังเขปว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้สำเร็จลงได้อย่างไร และเหตุใดชาวฝรั่งเศสต้องละทิ้งทมิฬ ซึ่งได้รับมอบหมายให้คุมครอง

นานมาแล้วมีคนไทยที่อันตรายมากแต่ยังซ่อนตัวอยู่ ได้คิดประทุษร้ายประเทศไทยอยู่เนือง ๆ ครั้นราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ คนเหล่านี้ได้ก่อการจลาจลใหญ่ขึ้น การกบฏครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงภาวะของประเทศไทย และพระราชวงศ์ผู้เกี่ยวข้องด้วย ได้เสียเลือดเนื้อไปเป็นจำนวนมาก การกบฏได้ทำลายรัฐประศาสน์นโยบายที่จะทำพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสลงทันที

ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้วว่า ถึงแม้ว่าประเทศไทยสงบเรียบร้อยก็อยู่จริง แต่ถ้ามุขกึ่งลงไปแล้ว มีขุนนางบางคนที่ยากให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เวลาข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทย ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นอยู่ในใจแล้ว ยิ่งเรื่อง รุ่ง ช่างฝรั่งเศสซึ่งถูกจองจำเกิดขึ้น ก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะมีกบฏแน่ ผู้อ่านคงจะทราบแล้วว่า ขุนนางไทยที่ต้องการให้วิชเยนทร์ถูกลงพระราชอาญานั้น ได้คิดว่าตนถูกหลอกลวง เมื่อเห็นข้าพเจ้าพูดช่วยให้วิชเยนทร์พ้นคำกล่าวหา ในบรรดาขุนนางที่เป็นผู้ก่อการที่สำคัญผู้หนึ่งนั้น คือ พระเพทราชา ท่านผู้นั้นเป็นคนที่ทำอะไรทำจริง นับว่าเป็นผู้กล้าหาญผู้หนึ่งในจำพวกขุนนางเหล่านั้น มีคนนับถือว่ามีกิริยามารยาทดี จึงได้กล้าคิดจกการเพื่อสละบัลลังก์และขึ้นครองราชย์เอง

ข้าพเจ้ารู้จักท่านผู้นี้ ตั้งแต่ท่านมีอายุกลางคนแล้ว ก็ยังมีกำลังแข็งแรงว่องไวเหมือนเมื่อยังหนุ่มอยู่ มีสติปัญญารอบคอบและประพฤติตนถูกกาลเทศะ ท่านได้พระภิกษุสงฆ์เป็นพรรคพวก แล้วก็เกลี้ยกล่อมขุนนางอื่นโดยยื่นยอกความมั่งคั่งใหญ่โตสูงของเขา สัญญาว่าจะให้มืหน้าทีในการปกครองบ้านเมืองด้วย ท่านไม่ได้เกลี้ยกล่อมเฉพาะแต่ขุนนางเท่านั้น ยังได้เอาใจราษฎรด้วย ราษฎรที่ชอบของใหม่ ๆ แปลก ๆ ก็หวังใจว่า เมื่อได้อยู่ใต้แอกผู้นั้นแล้ว การปกครองคงจะไม่เข้มงวดนัก

การสมรู้ร่วมคิดก่อการกบฏนี้ วิชเยนทร์ก็ทราบลตาเลาอยู่บ้าง เขาเป็นคน ๆ หนึ่งที่จจะติดพันต่อได้ แต่โดยเหตุที่เขาเข้าใจผิดไปว่า การจับพระเพทราชาและกล่าวหาว่ามีความผิดนั้น ต้องมีหลักฐานที่ยืนยันว่า พระเพทราชาเป็นผู้พยายามจะประทุษร้ายแผ่นดินจริง ๆ ประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งเขาคิดว่าเขามีอำนาจพอที่จะปราบปรามพวกกบฏได้ง่าย ๆ เขาจึงปล่อยให้ผู้สมรู้ร่วมคิดทำการจนเกินเลยไปมากเสียแล้ว เมื่อรู้ตัวเขาก็ปราบไม่ได้ เพื่อแก้ไขความบกพร่อง เขาได้ขอร้องให้กองทัพฝรั่งเศสที่เมืองบางกอกมาช่วย แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทราบความจริงว่า เหตุไรจึงเกิดมีการจลาจล และไม่ทราบว่าพระราชสำนักได้ย้ายไปอยู่ที่ไหน ทหารเหล่านั้นเกรงว่าถ้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นแล้ว อาจมีผลร้ายกระทบกระเทือนถึงชาติฝรั่งเศส จึงตั้งมั่นอยู่ในบ่อนปราศรัย ไม่นิ่งที่จะอ่านจดหมายและฟังถ้อยคำของผู้เห็นหนังสือที่วิชเยนทร์ส่งไปอ่อนวอนให้กองทัพฝรั่งเศสยกไปช่วย

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความนี้โดยถนัดแล้ว ข้าพเจ้ามีความ
 ละอายใจเป็นอันมากที่พวกเราชาวฝรั่งเศสปฏิบัติกรเช่นนั้น ข้าพเจ้า
 จึงอดใจนิ่งไว้ไม่ได้ที่จะแสดงความคิดเห็นแก่ ม. เซญเด ซึ่งมาซักถาม
 เรื่องนี้แก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้ายังอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว ข้าพเจ้าไม่
 ลังเลที่จะรีบไปช่วยวิชเยนทร์เลย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าเกลียดชังเขาที่ได้
 พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้า ก็ไม่ยบยงที่จะไปช่วยให้จนได้ ถ้าพูดตาม
 ความที่เป็นจริงแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้าหากทหารฝรั่งเศสสักห้าสิบคน
 ขึ้นไปเมืองละโว้แล้ว ข้าพเจ้าคงสามารถตีฝ่าคนเหล่านั้นเข้าไปได้
 พวกกบฏคงไม่ต่อสู้ ข้าพเจ้าจะปราบปรามการจลาจลได้ทันที และ
 นำความสงบสู่พระราชสำนักนั้น

เมื่อวิชเยนทร์ขอความช่วยเหลือกองทัพฝรั่งเศสไม่เป็นผล
 สำเร็จ และทั้งประเทศเห็นชอบด้วยแผนก่อการของพระเพทราชาแล้ว
 พระเพทราชาก็ประกาศตนเป็นหัวหน้าราษฎรยึดพระบรมมหาราชวัง
 แล้วล้อมวังไม่ให้พระนารายณ์มหาราชเสด็จออกมาข้างนอกได้ เมื่อ
 วิชเยนทร์ได้ทราบข่าวนี้ เขาทรงใจไว้ว่าจะรีบเข้าไปเฝ้า ยอมตายใน
 การรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน แต่ยังไม่ทันจะเข้าไปถึงพระราชวัง
 ก็ถูกจับและจองจำด้วยโซ่ตรวน

เพื่อให้ราษฎรเกลียดชังการแย่งราชสมบัติน้อยลง พระเพทราชา
 ซึ่งทราบที่อยู่แล้วว่า พระอาการประชวรของพระนารายณ์มหาราช
 ทรุดลงทุกวัน คงจะมีพระชนมายุอยู่ได้ไม่นาน ได้ปฏิบัติราชการ
 แผ่นดิน ไม่เฉพาะแต่เพียงอ้างกระแสพระบรมราชโองการของพระเจ้า
 แผ่นดินที่พวกกบฏได้ล้อมวังไว้แล้วเท่านั้น ยังทำตัวว่าเป็นขุนนาง

ผู้ใหญ่ที่บัญชาการ ใต้แต่ในพระบรมนามาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดิน
ซึ่งทรงราชย์อยู่โดยสมบูรณ์แล้ว

แต่เหตุการณ์ภายนอกทำให้ชื่อเสียงของพระเพทราชา ไม่สู้ดีนัก
เมื่อทบวงการต่าง ๆ อยู่ในบังคับบัญชาของท่านแล้ว ท่านไม่ละเลย
ที่จะหาความสงบมาสู่แผ่นดิน และล้างทรยศโดยขับไล่ชาวฝรั่งเศส
ไปจากพระราชอาณาจักร พระเพทราชาแล้วแต่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น
ความจริงชาวฝรั่งเศสพวกเดียวกับซึ่งขังขวางความสุขของท่านไว้ ท่าน
ฟังได้ทราบภายหลังว่า ที่กลัวชาวฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดผิดไป ด้วย
ว่ากองทัพฝรั่งเศสนั้นกำลังน้อย และแทบไม่มีส่วนในการก่อสร้าง
บ่อนปรนการของวิชเยนทร์เลย ทั้งกองทัพฝรั่งเศสก็ไม่ได้ทำอะไร
เมื่อวิชเยนทร์ขอร้องให้ยกไปช่วย วิชเยนทร์มีอายุอยู่เพียงถึงวันที่
พระเพทราชาขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปเท่านั้น ก่อนนั้นมาพระเพทราชาได้
ประหารชีวิตศัตรูที่เกลียดชังท่านเป็นอันมาก และรับทรัพย์สมบัติเสีย
ทั้งสินด้วย

เราไม่ทราบว่าวิชเยนทร์ได้ทนทุกข์เวทนาเพียงไรก่อนตาย ผู้
ซึ่งอยู่ในประเทศไทยในเวลาเกิดการกบฏได้แล้วว่า วิชเยนทร์ได้ทน
ความทรมาณสมกันกับที่เป็นคริสต์ศาสนิกชนแท้ แสดงความกล้าหาญ
ศรัทธาที่เต็มใจ ถึงแม้ว่าคน ๆ นั้นได้พยายามประทุษร้ายซ้ำเจ้ามาก
เพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าขอปฏิญาณโดยความสัตย์สุจริตใจว่า ข้าพเจ้า
เชื่อคำบอกเล่าของคนเหล่านั้นทุกถ้อยกระทางความ วิชเยนทร์เป็น
คนมีใจกว้างขวางสุภาพและฉลาด เป็นคนช่างคิดและสามารถคิด
แผนการใหญ่หลวง ได้ช่วยว่ามีสติปัญญาเฉียบแหลมนัก คุณความดี

ของเขานั่นอาจไปได้ไกลทีเดียว ถ้าไม่มัวหมองมัวมลิน เช่นความ
 มักใหญ่ใฝ่สูงที่ไม่มีวงจำกัดไว้ ความโลภที่ไม่รู้จักมีสิ้นสุด จนถึง
 นำเกลียดชังอยู่เนื่อง ๆ และความริษยาแก่คนตาต่อยทงนทำให้เขาเป็นคน
 เข้มงวด ทารุณดุร้ายปราศจากเมตตากรุณา เขาเป็นคนที่ไม่ชอบตรง
 ต่อผู้ใด และสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราซึ่งที่สุด

พระนารายณ์มหาราชมีพระชนมายุอยู่ไม่ได้นาน ได้สวรรคต
 สองสามวันภายหลังวิชัยนทร์ถูกประหารชีวิต อเนกนิกมพร้อมใจกัน
 ถวายราชสมบัติแก่พระเพทราชา ในที่สุดเพื่อฉลองพระเกษมสุข
 สวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ ทหารฝรั่งเศสที่ตองทงทุกซ์
 ทรมานถูกล้อมอยู่ในบ้อมปราการหลายเดือน ได้ถูกบังคับให้ทิ้งเมือง
 บางกอก และส่งกลับไปประเทศฝรั่งเศส เท่าที่เหลือมาตุนำทุเรศ
 เพียงไรนั้นเราได้เห็นต้อยแก่ตาแล้ว ความสำเร็จของรัฐประศาสน-
 โนบายที่ส่งกองทัพฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย โดยที่ไม่ได้คิดให้
 รอยคอบ ได้มีแก่ชาติของเราด้วยประการฉะนี้ รัฐประศาสนโนบายนั้น
 ทำความเสียหายแก่ชาติมาก และไม่มีสารประโยชน์แก่ประเทศไทย
 เลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเห็นชอบด้วย ก็เพราะว่ามีคนสอดพลอ
 วาตรูปที่งามถวาย แต่แท้จริงก็เหลวไหลหาแก่นสารมิได้เลย

ต่อมาไม่ช้ากบฏได้เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ พระเจ้าเจมส์ที่ ๒
 ได้หนีไปประเทศฝรั่งเศส และพระเจ้าวิลเลียมแห่งประเทศวิลันดาได้
 ขึ้นครองราชย์ พระเจ้าอยู่หัวของเราจึงได้ประกาศสงครามแก่ประเทศ
 อังกฤษและสเปน

ในการสงครามคราวนี้ ข้าพเจ้าได้สมัครเข้ารับราชการทหารเรือ
 ได้คุมเรือรบไปประจัญบานกับศัตรู เลื่อนองทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้า

ถูกจับไปเป็นเชลยต้องถูกคุมขังอยู่ในประเทศอังกฤษ แต่ภายหลังได้
หนีกลับมาได้ และได้ไปรบอีกหลายครั้ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๘ ข้าพเจ้ากลับไปเมืองทูลอง ได้เป็นผู้บังคับ
การเรือรบลาหนึ่งชื่อ "มาร์คิส" และรับคำสั่งให้ควบคุมเรือค้าขายไป
ทางทิศตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ได้ยิงปืนต่อสู้กับเรือค้าขาย
ใหญ่ลาหนึ่งซึ่งชักธงวิลันดา ข้าพเจ้านำเรือรบเข้าเทียบเรือค้าขายนั้น
จับเรือลำนั้นได้และลากไปไว้ที่เกาะเซฟาโลนี ให้ทหารคุมเรือนั้นไว้
เรือลำนั้นถึงแม้ว่าเป็นเรือค้าขายแต่มีปืนใหญ่ ๖๘ กระบอก และกะลาสี
๒๖๐ คน มาจากเมืองสมิรนา จะไปเมืองอัมสเตอร์ดัม และบรรทุก
สินค้ามาเป็นราคาห้าแสนหกหมื่นเหรียญฟิอัสตรา ไม่นับสิ่งของ
ต้องห้ามอีกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะลากเรือลำนั้นไปจนถึงประเทศ
ฝรั่งเศสไม่ได้ เพราะว่าเสากระโดงและทางเสื่อถูกกระสุนปืนหักพังลง
ทั้งสิ้น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเกาะเซฟาโลนี ก็หวนระลึกลงถึงวิชเยนทร์
นานมาแล้วข้าพเจ้าได้ล้มความทุกข์ที่ข้าพเจ้าได้รับจากคน ๆ นี้
เพราะหัตถกรรมของเขานั้นทำให้คิดถึงมิตรไมตรีเดิมที่เขาได้มีแก่ข้าพเจ้า
ความจริงข้าพเจ้าไม่เคยเกลียดชังเขาเสมอเลย ตั้งแต่เขาละโลกนี้
ไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ตั้งใจจะเป็นเพื่อนที่ดีกับครอบครัวของเขา

ข้าพเจ้าสืบว่าเขามีครอบครัวอยู่ที่เกาะนี้หรือไม่ ก็ได้ทราบว่ามี
น้องชายอยู่คนหนึ่งอยู่ที่หมู่บ้านกุสโตท ข้าพเจ้าจึงไปหาเขาในวัน
รุ่งขึ้นและบอกว่าได้ทราบจากพี่ชายของเขาว่า ได้มอบเงินเป็นจำนวน
มากมากับแบร์ตาซาร์ตไนคราเวทน์นักบวชรูปนี้ออกไปประเทศฝรั่งเศส

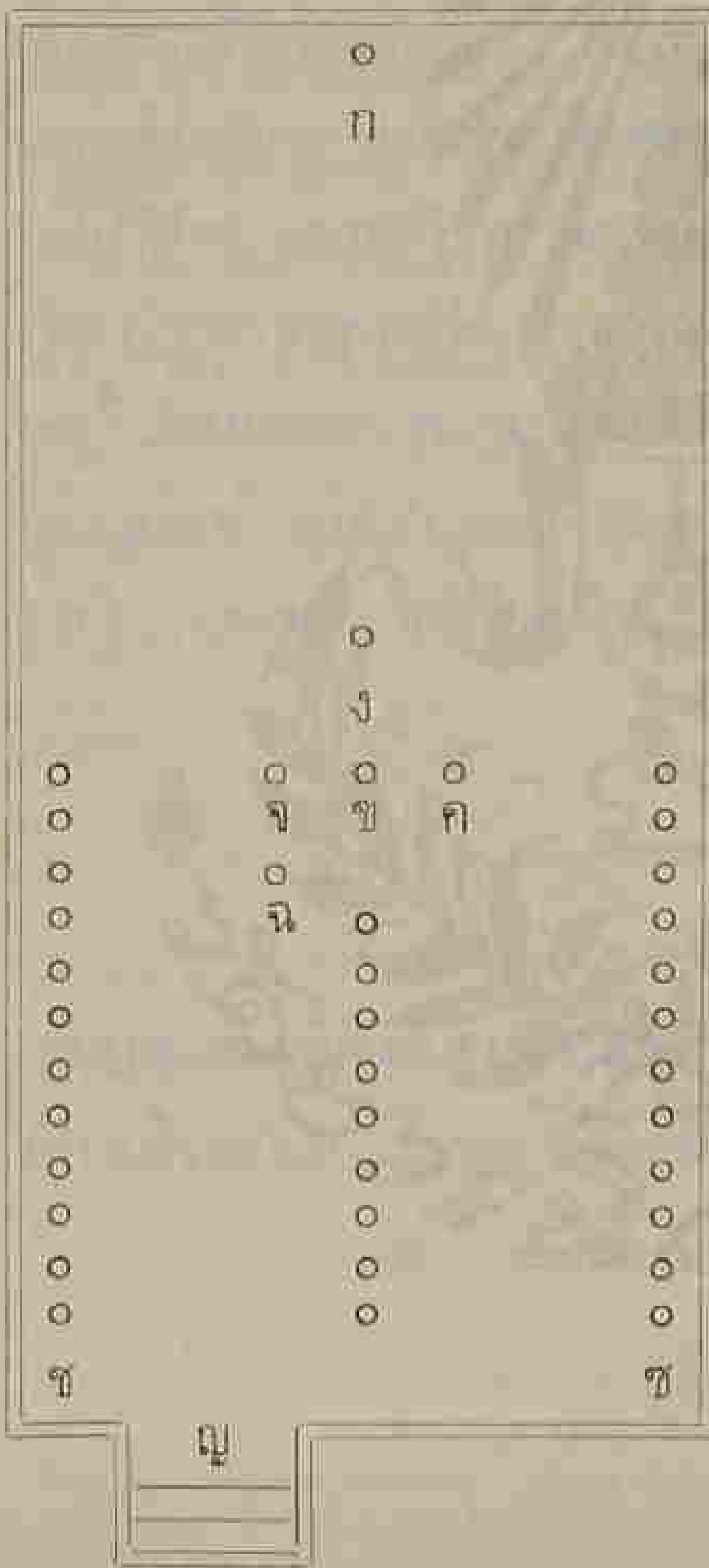
พร้อมทั้งราชทูตไทย เงินทิวชเยนทร์ส่งไปฝากเก็บไว้ที่กรุงปารีสนั้น
เป็นพยานว่า ข้อความในบันทึกของข้าพเจ้าไม่ผิด ทิวชเยนทร์ขอให้
ประเทศฝรั่งเศสส่งกองทหารไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ก็มีความ
ประสงค์ที่จะพึงบารมีประเทศของเรา และถ้าฐานะของเขาในประเทศ
ไทยไม่ดีแล้ว ก็คิดไว้ว่าจะไปตั้งตัวอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

น้องชายทิวชเยนทร์ได้ทราบความนี้ ก็ตกลงใจจะไปประเทศ
ฝรั่งเศส ข้าพเจ้ารับพาไปในเรือของข้าพเจ้าด้วย และได้แสดง
อัชฌาสัยไมตรีเป็นอย่างดีกับคน ๆ นั้นตลอดเวลาเดินทาง เขาได้ไปถึง
กรุงปารีสและรับเงินไปเป็นจำนวนมากมาย แต่โชคชะตาของข้าพเจ้า
ได้บันดาลไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไม่ได้รับสนองคุณจากครอบครัววันนี้เลย
น้องชายทิวชเยนทร์คนนี้ได้ออกจากกรุงปารีสกลับไปบ้านเกิดเมืองเดิม
ของเขา โดยที่ไม่เพียงล้นวาจาชอบใจข้าพเจ้าสักคำเดียวเลย ยิ่งซ้ำ
ก่อนเดินทางไปก็ไม่มาหา

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามนพมพชนเป็นสองเล่ม
ที่เมืองอัมสเตอร์ดัม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๒ คือ ๔๔ ปี ภายหลังที่เขาได้
เข้ามารับราชการในประเทศไทย

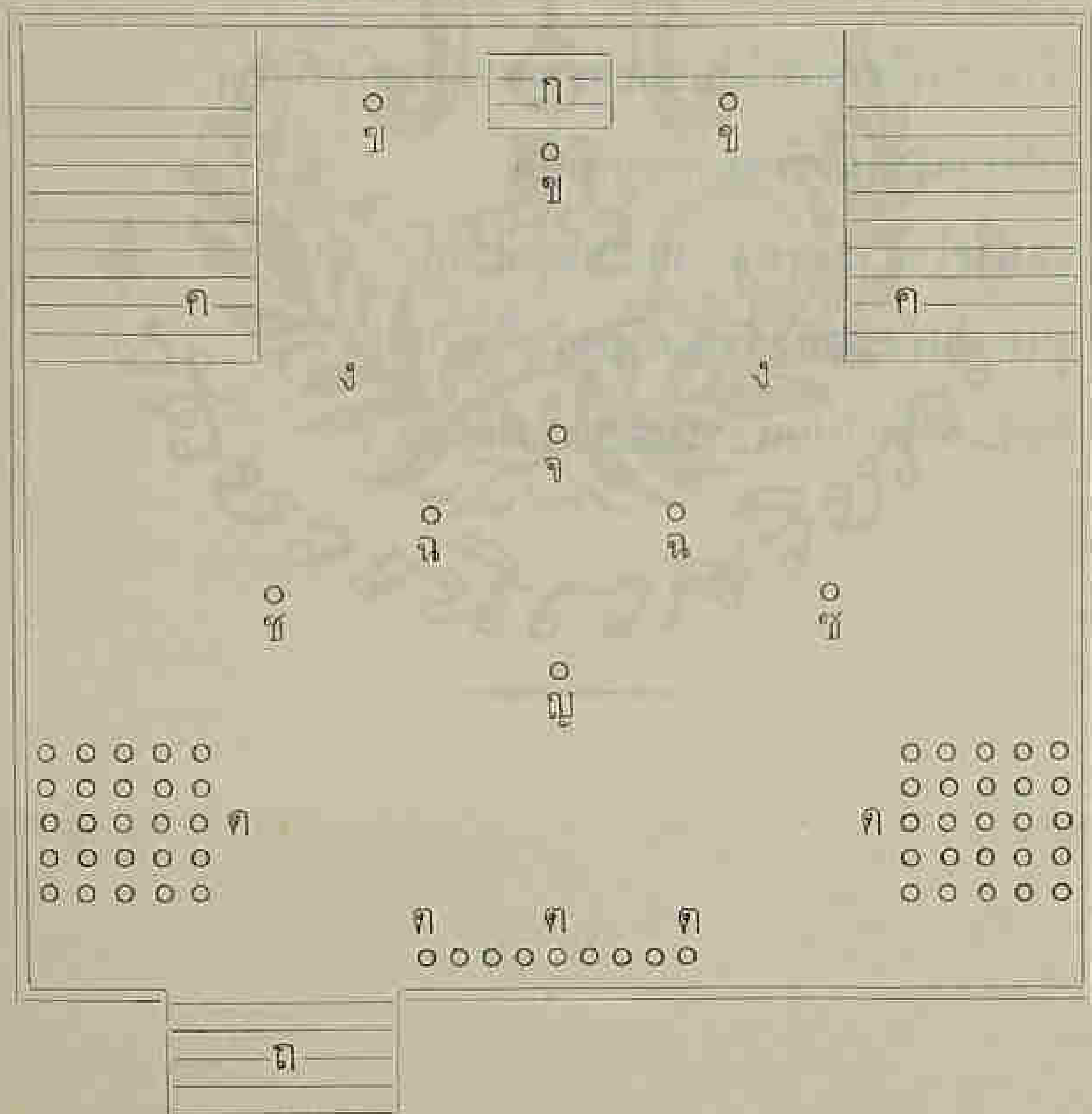
เทียบแผนที่นังราชทูต เซวาลีเออร์ เคอะโซมองต์ และราชทูต
 ม. เคอะลาตแบร์ เขาเผ่าถวยพระราชสาส์น
 แด่พระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ และ ๒๒๓๑

ถ้าสังเกตความในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเคอะซัวตี
 และบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามนี้แล้ว จะเห็นแผนที่นัง
 ของเซวาลีเออร์ เคอะโซมองต์ และคณะทูตกับขุนนางไทย เวลาเข้าเฝ้า
 พระนารายณ์มหาราช (ที่พระมหาปราสาทสรรเพชญ์ กรุงศรีอยุธยา)
 ดังนี้ :-

- ก. สี่หมื่นชร สูงกว่าพื้นพระที่นั่งเกือบสี่ศอก
- ข. เก้าอี้ ซึ่งเป็นที่นั่งของ เซวาลีเออร์ เคอะโซมองต์
- ค. ทง เทยกว่าเก้าอี้ของราชทูต ซึ่งเป็นที่นั่งของท่านเจ้าวัดเคอะซัวตี
- จ. พรมพื้นเล็กซึ่งปูบนพรมลาดพื้นพระที่นั่ง สำหรับเจ้าคณะเคอะเมเตลโล โปลิสนั่ง
- ง. เจ้าพระยาวิชเยนทร์หมอบอยู่กบพื้น
- ช. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งซัดสมาธิอยู่กบพื้น
- ซ. ขุนนางไทยหมอบกราบอยู่กบพื้น
- ญ. อัครจินทร์เจ็ดหรือแปดชั้นขึ้นไปบนพระที่นั่ง
- ฉ. ท่านเจ้าวัดเคอะลีโอนั้นนั่งซัดสมาธิอยู่กบพื้น

ในกรณีเหตุขัดข้องที่เซวาลิเออร์เคอะโฮมองค์ ไม่ยอมเอา
 คันทองทุนพานพระราชสาส์นขึ้นไปถวายที่สหบัญชร ขึ้นจะถวายต่อ
 พระหัตถ์พระนารายณ์มหาราชาให้จนได้ ท่านเจ้าวัดเคอะฮัวจึงทูลไว้ว่า
 เจ้าพระยาวิชเยนทร์ร้องบอกไปว่าให้ยื่นมือขึ้นไป ราชทูตก็ไม่ยอม
 แต่ในบันทึกความจำของออกพระคักคิสังคราม มีความแย้งว่าราชทูต
 ได้ยื่นมือขึ้นไป แต่ถึงเช่นนั้นพระนารายณ์มหาราชาต้องก้มพระองค์
 ออกมานอกสหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ จึงทรงรับพระราชสาส์นนั้น
 ได้ ต่อไปอีกสามปี เมื่อราชทูตฝรั่งเศส ม. เคอะดาลูแบร์ เข้าเฝ้าได้
 ยกเลิกใช้คันทองทุนพานพระราชสาส์น เจ้าพนักงานพระราชพิธีได้ทำ
 อัมจันทร์ไว้ที่หน้าสหบัญชร สำหรับราชทูตขึ้นไปถวายพระราชสาส์น
 ส่วนแผนกที่ประทับและที่นั่งของคณะทูตกับขุนนางไทยนั้น คงได้
 แบบถนัดจากหนังสือเรื่องประเทศไทยของ เคอะดาลูแบร์ ดังนี้ :-

- ก. อัครจันทรสามชั้นหน้าสีหบัญชร เพื่อเป็นการง่ายที่ราชทูต เคอะ-
ลาตุแบร์เชิญพระราชสาส์นขึ้นไปถวายพระนารายณ์มหาราช
- ข. นพปฎลเศวตฉัตรหน้าสีหบัญชร ข้างซ้ายและข้างขวาสัปตปฎล-
ฉัตร
- ค. อัครจันทรชั้น ไปสู่พระที่นั่งที่ประทับ
- ง. โต๊ะปูพรมวางเครื่องราชบรรณาการ
- จ. บุตร ม. เคอะแบเรต์ เชิญพานแว่นฟ้า ทองคำโปร่ง ซึ่ง
ประภิชฐานพระราชสาส์นไว้
- ฉ. ตั้งรูปสี่เหลี่ยมเตี้ยปูพรม ซึ่งเป็นที่นั่งของราชทูต
- ช. เจ้ากณะ เคอะเมเตลโลโปลิส นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้นพระที่นั่ง
- ซ. เจ้าพระยาวิชเยนทร์หมอบอยู่ข้างขวามือหลังราชทูต
- ญ. แปร้ตาสารที่นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น
- ด. ชุณนางไทย ๕๐ คน หมอบอยู่กบพื้น
- ต. ชุณนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น
- ถ. อัครจันทรชั้น ไปบนพระมหาปราสาท

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๙